

Philol.

50.

R
1781

R II. e. 462.

Be. 462.

1781

CICERONIS

DE OFFICIIS

LIBRI III.

CATO MAIOR, VEL DE SENECTUTE:

LABIUS, VEL DE AMICITIA:

PARADOXA STOICORVM SEX:

SOMNIVM SCIPIONIS, EX LIBRO
SEXTO DE REPUBLICA.

Cum annotationibus Pauli Manutii,
in margine adscriptis.

Index rerum, & uerborum.

BIBLIOTH.
ACADEM.
DORPAT.

VENETIIS, M D LXI.

CICERO

DE OFFICIIS

LIBRI III.

CATO MAIOR, VEL DE REBUS

FAMILIARIBUS, VEL DE AMICITIIS

PATA DOXA STICORVM SEX

SOMNIUM SCITONIS, EX LIBRO

SEXTO DE REPUBLICA

Cum annotationibus Pauli Manutij

in marginibus adscriptis.

Index rerum, & verborum.

4-11A

70114

202964620

VENETIIS, M. D. LXI.

PAVLVS MANVTIVS

BENEDICTO RHAMBERTO

S. D.

Non ignoras, Benedicte Rhamberte, sensuum esse quandam in hominibus similitudinem; quæ cum in consuetudine cognita est, efficitur, ut, inter quos id accidit, non exoriatur. ab hoc quasi fonte multorum amicitia manarunt. Multos etiam beneficium cum obligasset; cumque id, quod acceperant, memoria conseruatum grato animo redderent; idque uterque fieri ob ingenii bonitatem, & voluntatis erga se propensionem existimaret: statim est illam opinionem beneuolentia consecuta. itaque duæ causæ sunt, quamobrem homines ament inter se: sed hæc posterior, quæ a rebus externis originem ducit, cum illa superiore, quæ a natura proficiscitur, nullo pacto uidetur esse comparanda. illa enim primum habet eam suauitatem, qua, ut opinor, & certe nulla maior est, cum eos, quibus utimur, & iisdem rebus, quibus nos, & æque, atque nos, affici sentimus: deinde, etiam qui in dando & accipiendo beneficio fructus est, eo non eget.

A 2 nam

nam si hæc actio bene merendi interdum
est, & esse potest in iis, qui uoluntate non
admodum coniuncti sunt: quanto faci-
lius existet apud eos, quorum animi ita
consentiunt, ut, quasi natura hortante,
easdem res appetere, ab iisdem refugere
uideantur? at uero qui officiorum com-
moditatibus adducti in amicitiam coie-
runt; etiam si alter alterum initio summe
diligat; tamen, si quando acciderit, id quod
accidere sæpe solet, ut ea, qua diligere
cœperunt, causa tollatur, certe eorum
animi pedetentim in amore languescunt.
quo in genere, animaduertis Rhamberte,
quàm multi quotidie labantur. de quibus,
facile est intelligere, quid sentias, cum
ab eorum instituto tua ratio tam uehe-
menter abhorreat. probe enim te, quæ
nostra debeat esse in iungendis amicitiiis
cautio, quæ in iisdem colendis religio,
quod item in omni uita præstandum offi-
cium sit, horum librorum, quos nunc ti-
bi inscriptos ad te mittimus, lectio erudi-
uit. sensi in me ipso; quem ab opibus non
magnopere firmum, aut ne firmum qui-
dem, tamen octauum ab hinc annum tan-
to studio es complexus, quantum, qui ab
omni re paratissimus sit, remunerando
compensare uix possit, cumq. rerum mea-
rum

3
rum status, ut sunt humana, interdum
mutaretur; memoria teneo, te, nunquam
immutatum, eandem semper cum mihi,
tum fratribus meis uoluntatem, ac bene-
uolentiam præstitisse. Cum uero maior
aliquanto inter nos consuetudo esse cœ-
pisset; quod quidem est factum, postea
quàm te in nostram uicinitatem contuli-
sti: facile sentio, ad meam uitam recte con-
formandam quanto mihi obseruatio tuo-
rum morum fuerit adiumento. Collocutio-
nes uero de litteris nostræ quid non dicam
delectationis, sed utilitatis habuerunt?
equidem, si liceret, totos dies uellem te-
cum ponere. quarum enim ego rerum co-
gnitione delector, earum in omni genere
quæ tui sit iudicii subtilitas, intelligo.
sed hanc latine scribendi rationem, in
qua multi nunc uolunt excellere, paucis-
simi possunt, eam uero sic tenes, ut tuis
scriptis mihi quidem nihil esse purius ui-
deatur. quod eo mirandum est magis,
quia tu, non, ut alii, diurno, atque as-
siduo librorum usu, sed temporum studio
subsidiuorum, hoc ut posses, consecutus
es. nam ut omittam, quòd tibi, cuius fi-
dei atque prudentiæ Veneti senatus arca-
na creduntur, otium non sæpe contingit:
ecquid dies est, quo non ex amicis tuis aut

consilio tibi aliquis, aut opera, aut etiam
re sit adiuuandus? qua in consuetudine re
tinenda nimium diligens esse dum uis; ac
cidit saepe, ut tuum potius ipse commo-
dum, quam officii colendi facultatem præ-
termittas. Quo ego me aptius facere sum
arbitratus, si hæc opuscula, in quibus ma-
xime de officio præcepta traduntur, ad
te, quem cognoui esse omnium officiosis-
simum, mitterem. Genus hoc Rhamberte
quoddam est, quo ego eos, qui de me be-
ne meriti sunt, remunerari soleo. perpen-
de rem; nulla uidebitur: animum specta;
gratisimum dices. Vale.

4
M. TVLLII CICERONIS
OFFICIORVM

AD MARCVM FILIVM

LIBER I.

QVAM te, Marce fili, an-
num iam audientem Cratippum, idq.
Athenis, abundare oportet præce-
ptis, institutisq. philosophiæ, propter
summam & doctoris auctoritatem, & urbis
quorum alter te scientia augere potest, altera
exemplis: tamen, ut ipse ad meam utilitatem sem-
per cum græcis latina coniunxi, neque id in philo-
sophia solum, sed etiam in dicendi exercitatio-
ne feci; idem tibi censeo faciendum; ut par sis in
utriusque orationis facultate. quam quidem ad
rem nos, ut uideamur, magnum attulimus adiuven-
tum hominibus nostris; ut non modo græcarum
litterarum rudes, sed etiam docti aliquantulum se
arbitrentur adeptos & ad dicendum, & ad iudi-
candum. Quamobrem discas tu quidem a principe
huius ætatis philosophorum, & discas, quam diu
uoles: (tam diu autem nolle debebis, quoad te,
quantum proficias, non panitebit) sed tamen no-
stra legens, non multum a Peripateticis dissiden-
tia, (quoniam utrique & Socratici, & Platonici
esse uolumus) de rebus ipsis utere tuo iudicio: ni-
hil enim impedio: orationem autem latinam pro-

principē in
doctrina Pe-
ripatetici ca-
sam. ep. 16.
lib. 13. & 21.
lib. 16.

hoc, posuit
ad uitandā
arrogantiæ
suspicionē.

ergo & Peri-
pateticus: a
Socrate et
Peripateti-
ci, ut Acade-
mici, fluxe-
runt.

fecto legendis nostris efficies pleniorē. nec uero hoc arroganter dictum existimari uelim. nam philosophandi scientiam concedens multis; quod est oratoris proprium, apte, distincte, ornateq. dicere, quoniam in eo studio atatem consumpsi, si id mihi assumo, uideor id meo iure quodam modo uindicare. Quamobrem magnopere te hortor, mi Cicero, ut non solum orationes meas, sed hos etiam de philosophia libros, qui iam se illis fere aequarunt, studiose legas. uis enim dicendi maior est in illis; sed hoc quoque colendum est aequabile, & temperatum orationis genus. & id quidem nemini uideo Græcorum adhuc contigisse, ut idem utroque in genere laboraret, sequereturq. & illud forense dicendi, & hoc quietum disputandi genus. nisi forte Demetrius Phalerens in hoc numero haberi potest, disputator subtilis, orator parum uehemens, dulcis tamen, ut Theophrasti discipulum possis agnoscere. nos autem quantum in utroque profecerimus, aliorum sit iudicium: utrumque certe secuti sumus. equidem & Platonem existimo, si genus id forense dicendi tractare uoluisset, grauissime, & copiosissime potuisse dicere; & Demosthenem, si illa, quæ a Platone didicerat, tenuisset, & pronuntiare uoluisset, ornate, splendideq. facere potuisse, eodemq. modo de Aristotele, & Isocrate iudico; quorum uterque suo studio delectatus, contempsit alterum. Sed, cum statuissem aliquid hoc tempore ad te scribere & multa posthac,

posthac, ab eo exordiri uolui maxime, quod & atati tuæ esset aptissimum, & auctoritati meæ grauissimum. nam, cum multa sint in philosophia & grauiora, & utilia, accurate, copioseq. a philosophis disputata; latissime patere uidentur ea, quæ de officiis tradita ab illis, & præcepta sunt. nulla enim uitæ pars, neque publicis, neque priuatis, neque forensibus, neque domesticis in rebus, neque si tecum agas quid, neque si cum altero contrahas, uacare officio potest, in eoq. colendo sita uitæ est honestas omnis, et in negligendo turpitudine. Atque hæc quidem questio communis est omnium philosophorum. quis est enim, qui nullis officiis præceptis tradendis, philosophum se audeat dicere? sed sunt non nullæ disciplinæ, quæ, propositis malorum, et bonorum finibus, officium omne peruertunt. nam quæ summum bonum sic instituit, ut nihil habeat cum uirtute coniunctum; idq. suis commodis, non honestate, metitur; hic si sibi ipse consentiat, & non interdum naturæ bonitate uincatur; sit, ut neque amicitiam colere possit, nec iustitiam, nec liberalitatem: fortis uero, dolorem summum malum iudicans, aut temperans, uoluptatem summum bonum statuens, esse certe nullo modo potest. quæ quanquam ita sunt in promptu, ut res disputatione non egeat; tamen sunt a nobis alio loco disputata. Hæ disciplinæ igitur, si sibi consentaneæ esse uelint, de officio nihil queant dicere: neque ulla officiis præcepta firma, stabilia, coniuncta nature

est quia consularis, tum etiam quia pater.

multa sunt enim

ut Epicurus.

tres morales uirtutes iustitia, fortitudo, temperantia, quas & Aristoteles agnoscit. nam liberalitas iustitiæ pars est.

in sapientia
et in
parum fere
laudem non
secuti.

orationes enim in foro ad iudices habebatur, exceptis, quæ in senatu, ut Catilinariæ. in lib. de claris orat. Sua uis, sicuti fuit, uideri maluit, quam grauis. uide & in Oratore.

in 3. libro
de officiis
lib. 1. de
de officiis
lib. 1. de

A. A.

solam hone
statem Stoi
ci, maxime
autē, sed nō
solam, Peri
patici se
quebantur.

assensum e
nim sustine
bant.

naturæ tradi possunt, nisi aut ab ijs, qui solam, aut ab ijs, qui maxime honestatem propter se dicant expetendam. itaque propria est ea præceptio Stoicorum, & Academicorum, & Peripateticorum, quoniam Aristonis, Pyrrhonis, & Herillij iam pridem explosa sententia est: qui tamen haberent ius suum disputandi de officio, si rerum aliquem delectum reliquissent, ut ad officij inuentionem aditus esset. Sequemur igitur, hoc quidem tempore, et in hac quæstione, potissimum Stoicos, non ut interpretes; sed, ut solemus, e fontibus eorum, iudicio, arbitrioq. nostro, quantum, quoq. modo uidebitur, hauriemus. Placet igitur, quoniam omnis disputatio de officio futura est, ante definire, quid sit officium: quod a Panætio prætermissum esse miror. omnis enim, quæ a ratione suscipitur de aliqua re, institutio debet a definitione proficisci; ut intelligatur, quid sit id, de quo disputetur. Omnis de officio duplex est quæstio. unum genus est, quod pertinet ad finem bonorum; alterum, quod positum est in præceptis, quibus in omnes partes usus uitæ conformari possit. superioris generis huiusmodi exempla sunt: omnia ne officia perfecta sint, nunquid officium aliud alio maius sit? & quæ sunt generis eiusdem. Quorum autem officiorum præcepta traduntur, ea, quanquam pertinent ad finem bonorum, tamen id minus apparet, quia magis ad institutionem uitæ communis spectare uidentur, de quibus est nobis his libris expli-

explicandum. Atque etiam alia diuisio est officij. nam & medium quoddam officium dicitur, et perfectum. perfectum autem officium, rectum, opinor, uocemus, quod Græci κατόρθωμα; hoc autem, commune, quod ἡ κοινὴν uocant. atque ea sic definiunt, ut, rectum quod sit, id perfectum officium esse definiant; medium autem officium, id esse dicant, quod cur factum sit, ratio probabilis reddi possit. Triplex igitur est, ut Panætio uidetur, consilij capiendi deliberatio. Nam, honestum ne factu sit, an turpe, dubitant; id quod in deliberationem cadit. in quo considerando, sæpe animi in contrarias sententias distrabuntur. Tum autem inquirunt, aut consultant, ad uitæ commoditatem, incunditatemque, ad facultates rerum, atque copias, ad opes, ad potentiam, quibus & se possint iuuare, & suos, conducat id, nec ne, de quo deliberant: quæ deliberatio omnis in rationem utilitatis cadit. Tertium dubitandi genus est, cum pugnare uidetur cum honesto id, quod uidetur esse utile. cum enim utilitas ad se rapere, honestas contra reuocare ad se uidetur; sit, ut distrabatur in deliberando animus, afferatq. ancipitem curam cogitandi. Hac in diuisione, cum, præterire aliquid, maximum uitium in diuidendo sit, duo prætermissa sunt. nec enim solum, utrum honestum, an turpe sit, deliberari solet; sed etiam, duobus propositis honestis, utrum honestius; itemque, duobus propositis utilibus, utrum utilius. ita, quam

quæ Cicero maxime secutus est in his libris. Rhodi natus est: inter Stoicos excelluit: docuit minorem Africanum.

a Panætio.

quam ille triplicem putauit esse rationem, in quinque partes distribui debere reperitur. primum igitur est de honesto, sed dupliciter; tum pari ratione de utili, post de comparatione eorum differendum. Principio, generi animantium omni est a natura tributum, ut se, uitam, corpusq. tueatur, declinetq. ea, quæ nocitura uideantur; omniaque, quæ sint ad uiuendum necessaria, inquirat, & parat, ut pastum, ut latibula, ut alia eiusdem generis. commune item animantium omnium est coniunctionis appetitus procreandi causa, & cura quædam eorum, quæ procreata sunt. sed inter hominem, & belluam hoc maxime interest, quod hæc tantum, quantum sensu mouetur, ad id solum, quod adest, quodq. præsens est, se accommodat, paullulum admodum sentiens præteritū, aut futurum: homo autem, qui rationis est particeps, per quam consequentia cernit, principia, & causas rerum uidet, earumq. progressus, & quasi antecessiones non ignorat; similitudines comparat, rebusq. præsentibus adiungit, atque annectit futuras; facile totius uitæ cursum uidet, ad eamq. degendam præparat res necessarias. Eademq. natura ui rationis hominem conciliat homini et ad orationis, & ad uitæ societatem; ingeneratq. in primis præcipuum quendam amorem in eos, qui procreati sunt; impellitque, ut hominum cætus & celebrat inter se, & sibi obedire uelit; ob easq. causas studeat parare ea, quæ suppedient ad cultum,

præclara
scribendi, at-
que etiam
dicendi ratio,
cum a
genere ad
partes, & a
partibus ad
unū illud,
quod propo-
situm nobis
est, oratio
deducitur.

pro coire.
ex quo cele-
bris locus,
& desertus,
opponitur.

& ad uitæ, nec sibi soli, sed coniungi, liberis, ceterisque, quos caros habeat, tueriq. debeat. quæ cura exsuscitat etiam animos, & maiores ad rem gerendam facit. in primisq. hominis est propria ueri inquisitio, atque inuestigatio. itaque, cum sumus necessarijs negotijs, curisq. uacui, tum auemus aliquid uidere, audire, ac discere; cognitionemq. rerum aut occultarum, aut admirabilium, ad bene, beateq. uiuendum necessariam ducimus. ex quo intelligitur, quod uerum, simplex, sincerumq. sit, id esse naturæ hominis aptissimum. Huic ueri uidendi cupiditati adiuncta est appetitio quædam principatus; ut nemini parere animus bene informatus a natura uelit, nisi præcipienti, & docenti, aut utilitatis causa iuste, & legitime imperanti: ex quo animi magnitudo existit, humanarumq. rerum contemptio. Nec uero illa parua uis naturæ est, rationisque, quod unum hoc animal sentit, quid sit ordo, quid sit quod deceat in factis, dictisque, qui modus. itaque eorum ipsorum, quæ aspectu sentiuntur, nullum aliud animal pulchritudinem, uenustatem, conuenientiam partium sentit. quam similitudinem natura, ratioq. ab oculis ad animum trāsferens, multo etiam magis pulchritudinem, constantiam, ordinem in consilijs, factisque. conseruandum putat; caueteque, ne quid indecore, effeminate ne faciat, tum, in omnibus & opinionibus, & factis ne quid libidinosè aut faciat, aut cogitet. quibus ex rebus conflatur,

natura enim omnes
homines sci-
re desiderant.

cum oculo-
rum sensu
bruta quo-
que utatur,
ordinem ta-
mē in sensi-
bus nō a-
gnoſcunt.

hoc expla-
natur proxi-
me sequen-
tib⁹ uerbis.

in Phædro.

fons enim,
unde manat
sapientia, ho-
nestum est.

nam. n. uir-
tutem qui
possidet, re-
liquas item
possidere di-
citur. Qua-
tuor autem
miores uir-
tutes Cice-
ro describit
prudentiā,
iustitiā, for-
titudinem,
temperantiā.
Aristoteles
prudentiam
omittit. nec
u. uere se-
parata quæ
dam uirtus
est, sed cō-
municatur
omnib⁹ uir-
tutibus.

Efficitur id, quod querimus, honestum; quod etiam si nobilitatum non sit, tamen honestum sit; quodq. uere dicimus, etiam si a nullo laudetur, laudabile esse natura. Formam quidem ipsam, Marce fili, & tanquam faciem honesti uides: quæ si oculis cerneretur, mirabiles amores, ut ait Plato, excitaret sapientiæ. Sed omne, quod honestum est, id quattuor partium oritur ex aliqua: aut enim in perspicientia ueri, solertiaq. uersatur; aut in hominum societate tuenda, tribuendo suum cuique, & rerum contraharum fide; aut in animi excelsi, atque inuicti magnitudine, ac robore; aut in omnium, quæ fiunt, quæq. dicuntur, ordine, & modo, in quo inest modestia, & temperantia. quæ quattuor quanquam inter se colligata, atque implicita sunt: tamen ex singulis certa officiorum genera nascuntur: uelut ex ea parte, quæ prima descripta est, in qua sapientiam, & prudentiam ponimus, inest indagatio, atque inuentio ueri: cuiusq. uirtutis hoc munus est proprium. ut enim quisque maxime perspicit, quid in re quaque uerissimum sit, quiq. & acutissime, & celerrime potest & uidere, & explicare rationem, is prudentissimus, & sapientissimus rite haberi solet. quocirca huic, quasi materia, quam trañet, & in qua uersetur, subiecta est ueritas. reliquis autem tribus uirtutibus necessitates propositæ sunt ad eas res parandas, tuendasque, quibus ælio uita continetur; ut societas hominum, coniunctioq. seruetur;

uetur; & animi excellentia, magnitudoq. cum in augendis opibus, utilitatibusq. & sibi, & suis comparandis, tum multo magis in his ipsis despicendis eluceat. Ordo autem, & constantia, & moderatio, & ea, quæ sunt his similia, uersantur in eo genere, ad quod adhibenda est ælio quædam, non solum mentis agitatio. his enim rebus, quæ tractantur in uita, modum quendam adhibentes, & ordinem, honestatem, & decus conseruabimus. Ex quattuor autem locis, in quos honesti naturam, uimq. diuisimus, primus ille, qui in ueri cognitione consistit, maxime naturam attingit humanam. omnes enim trahimur, & ducimur ad cognitionis, et scientiæ cupiditatem, in qua excellere pulchrum putamus: labi autem, errare, nescire, & decipi, & malum, & turpe ducimus. In hoc genere & naturali, & honesto duo uitia uitanda sunt: unum, ne incognita pro cognitis habeamus, hisq. temere assentiamus: quod uitium effugere qui uolet, (omnes autem uelle debebunt) adhibebit ad considerandas res & tempus, & diligentiam. alterum est uitium, quod quidam nimis magnum studium, multamq. operam in res obscuras, atque difficiles conferunt, easdemq. non necessarias, quibus uitæ declinatis, quod in rebus honestis, & cognitione dignis operæ, curæq. ponetur, id iure laudabitur: ut in astrologia C. Sulpicium, audiuius; in geometria Sex. Pompeium, ipsi cognouimus; multos in dialectica, plures in iu-

ut ad dam-
num acce-
dat fama.

Sulpicium,
& Pompeiū
reprehen-
dit, alterū,
quod geo-

metria ni-
mum stu-
dii, operæq.
posuerint.

quæ nos ab
actione ab-
ducit, operæ
autem intel-
ligit, cū scri-
bimus, di-
spertamus,
audimus.

ma- he su
-o- o- o- o-
-a- u- a- u-
-a- u- a- u-

quæ in me-
diū omnia
protulit, ut
de paullo
post.

re ciuili. quæ omnes artes in ueri inuestigatione
uersantur: cuius studio a rebus agendis abduci,
contra officium est. uirtutis enim laus omnis in a-
ctione consistit: a qua tamen sepe fit intermissio,
multiq. dantur ad studia reditus: tum agitatio
mentis, quæ nunquam acquiescit, potest nos in stu-
dijs cogitationis, & sine opéra nostra, continere.
omnis autem cogitatio, motusq. animi aut in con-
silijs capiendis de rebus honestis, & pertinenti-
bus ad bene, beateq. uiuendum, aut in studijs
scientiæ, cognitionisq. uersabitur. Ac de primo
quidem officij fonte diximus. De tribus autem re-
liquis, latissime patet ea ratio, qua societas homi-
num inter ipsos, & uitæ quasi communitas conti-
netur. cuius partes duæ sunt; iustitia, in qua uir-
tutis splendor est maximus, ex qua boni uiri no-
minantur; & huic coniuncta beneficentia, quam
eandem uel benignitatem, uel liberalitatem appel-
lare licet. Sed iustitiæ primum munus est, ut ne
cui quis noceat, nisi laceffit in iniuria; deinde, ut
communibus pro communibus utatur, priuatis au-
tem ut suis. sunt autem priuata nulla natura, sed
aut ueteri occupatione, ut qui quondam in uacua
uenerunt; aut uictoria, ut qui bello potiti sunt;
aut lege, aut pactione, condicione, sorte. ex quo
fit, ut ager Arpinas Arpinatum dicatur, Tuscu-
lanus Tusculanorum. similisq. est priuatarū pos-
sessionum descriptio. ex quo, quia suum cuiusque
sit eorum, quæ natura fuerant communia; quod
cuique

cuique obtigit, id quisque teneat. eo si quis sibi
plus appetet, uiolabit ius humanæ societatis. sed
quoniam, ut præclare scriptum est a Platone,
non nobis solum nati sumus, sed ortus nostri par-
tem patria, partē parentes uindicant, partem ami-
ci; atque, ut placet Stoicis, quæ in terris gi-
gnuntur, ad usum hominum omnia creari, homi-
nes autem hominum causa esse generatos, ut ipsi
inter se alij alius prodesse possent: in hoc naturam
debemus ducem sequi, & communes utilitates in
medium afferre, mutatione officiorum, dando,
accipiendo, tum artibus, tum opera, tum facul-
tatibus devincire hominum inter homines societa-
tem. Fundamentum autem iustitiæ est fides, id est
dictorum, conuentorumq. constantia, & ueri-
tas. ex quo, quanquam hoc uidebitur fortasse cui-
piam durius, tamen audeamus imitari Stoicos,
qui studiose exquirunt, unde uerba sint ducta,
credamusque, quia fiat quod dictum est, appella-
tam fidem. Sed iniustitiæ duo genera sunt; unum
eorum, qui inferunt; alterum eorum, qui ab ijs,
quibus infertur, si possint, nō propulsant iniuriam.
nā qui iniuste impetū in quempiā facit, aut ira, aut
aliqua perturbatione incitatus; is quasi manus
uiolenter uidetur afferre socio: qui autem non de-
fendit, nec obstitit, si potest, iniuriæ, tam est in
initio, quā si parentes, aut amicos, aut patriam
deserat. Atque illæ quidem iniuriæ, quæ nocendi
caussa de industria inferuntur, sepe a metu profi-
ciscuntur,

quæ sua o-
mnia oibus
cōmunicat.

hoc etiā in
epistola ad
Tironem si-
gnificat, lib.
16. fam.

ciscuntur, cum is, qui alteri nocere cogitat, timet, ne, nisi id alteri fecerit, ipse aliquo afficiatur incommodo. maximam autem partem ad iniuriam faciendam aggrediuntur nonnulli, ut adipiscantur ea, quæ concupierunt. in quo uitio latissime patet auaritia. expetuntur autem diuitia tum ad usus uitæ necessarios, tum ad perfruendas uoluptates. in quibus autem maior est animus, in his pecuniæ cupiditas spectat ad opes, et ad gratificandi facultatem: ut nuper M. Crassus negabat ullam satis magnam pecuniam esse ei, qui in rep. princeps uellet esse, qui suis fructibus exercitum alere non posset. Delectant etiam magnifici apparatus, uitæq. cultus cum elegantia, et copia. quibus rebus effectum est, ut infinita pecuniæ cupiditas esset. Nec uero rei familiaris amplificatio, nemini nocens, uituperanda est: sed fugienda semper iniuria. Maxime autem adducuntur plerique, ut eos iniuriæ capiat obliuio, cum in imperiorum, honorum, gloriæ ue cupiditatem inciderint. quod enim est apud Ennium, Nulla sancta societas, nec fides regni est, id latius patet. nam, quidquid eiusmodi est, in quo non possint plures excellere, in eo plerumque fit tanta contentio, ut difficillimum sit sanctam seruare societatem. declarauit id modo tempestas C. Caesaris, qui omnia iura diuina, & humana peruerit propter eum, quem sibi ipse opinionis errore sinxerat, principatum. est autem in hoc genere molestum, quod in maximis animis, splendidissimis

quattuorlegiones. hic enim erat exercitus populi R. uide in paradoxo 4.

peruenit enim beatus fore oppressus rep. quod fecus accidit.

diffimis ingenijs plerumque existunt honoris, imperij, potentia, gloriæ cupiditates. quo magis cauendum est, ne quid in eo genere peccetur. Sed in omni iniustitia permultum interest; utrum perturbatione aliqua animi, quæ plerumque breuis est, et ad tempus, an consilio, & cogitato fiat iniuria. leuiores enim sunt ea, quæ repentino aliquo motu accidunt, quàm ea, quæ meditata, & preparata inferuntur. Ac de inferenda quidem iniuria satis dictum est. Prætermittendæ autem defensionis, deferendiq. officij plures solent esse causæ. nam aut inimicitias, aut laborem, aut sumptus suscipere nolunt; aut etiam negligentia, pigritia, inertia, aut suis studijs, quibusdam ue occupationibus sic impediuntur, ut eos, quos tutari debeant, desertos esse patiantur. itaque uidendum est, ne non satis sit id, quod apud Platonem est in philosophos dictum; quod in ueri inuestigatione uersentur, quodq. ea, quæ plerique uehementer expetunt, de quibus inter se digladiari solent, contemnant, & pro nibilo ducant, propterea iustos esse. nam dum alterum iustitiæ genus assequuntur, inferenda ne cui noceant iniuria; in alterum incidunt. discendi enim studio impediti, quos tueri debent, deserunt. itaque eos ne ad remp. quidem accessuros putat, nisi coactos. æquius autem erat id uoluntate fieri. nam hoc ipsum ita iustum est, quod recte fit, si est uoluntarium. Sunt etiam, qui, aut studio rei familiaris tuendæ, aut odio quodam hominum,

modeste dissentit a Platone, Philosphorum sententia in politicis libris comprobata.

beneficentia doctrina anteponenda.

cum tamen
faciat: quia
uita societa-
te deserunt.

In comœdia
Heaut.

minus illis
confulere
studemus
quâ nobis.

locus, meo
iudicio, me-
dofus.

noceatur
quum furio-

suum se negotium agere dicant; ne facere cuiquam uideantur iniuriam. qui, dum altero iniustitiæ genere uacant, in alterum incurrunt: deserunt enim uitæ societatem, quia nihil conferunt in eam studiij, nihil operæ, nihil facultatum. Quoniam igitur, duobus generibus iniustitiæ propositis, adiunximus causas utriusque generis, easque res ante constituimus, quibus iustitia continetur; facile, quod cuiusque temporis officium sit, poterimus, nisi nosmetipsos ualde amabimus, iudicare. est enim difficilis cura rerum alienarum. quanquam Terentianus ille Chremes humani nihil a se alienū putat. sed tamen, quia magis ea percipimus, atque sentimus, quæ nobis ipsis aut prospera, aut aduersa eueniunt, quàm illa, quæ ceteris, quæ quasi longo intervallo interiecto uidemus; aliter de illis, ac de nobis, iudicamus. quocirca bene præcipiunt, qui uetant quidquam agere, quod dubites æquum sit, an iniustum. æquitas enim lucet ipsa per se; dubitatio autem cogitationem significat iniuriæ, sed incidunt sæpe tempora, cum ea, quæ maxime uidentur digna esse iusto homine, eoque, quem iustum bonum dicimus, commutantur, suntque contraria; ut, non reddere depositum, etiam nē furioso promissum facere, quæque pertinent ad ueritatem, & ad fidem, ea negare interdum, & non seruare, sit iustum. referri enim decet ad ea, quæ propositi in principio, fundamenta iustitiæ, primum, ut ne cui noceatur; deinde, ut

com-

communi utilitati seruiatur. ea cum tempore commutantur, commutatur officium, ut non semper sit idem. potest enim accidere promissum aliquod, & conuentum, ut id effici sit inutile uel ei, cui promissum sit; uel ei, qui promiserit. nam si, ut in fabulis est, Neptunus, quod Theseo promiserat, non fecisset; Theseus filio Hippolyto non esset orbatus. ex tribus enim optatis, ut scribitur, hoc erat tertium, quod de Hippolyti interitu iratus optauit. quo impetrato, in maximos luctus incidit. nec promissa igitur seruanda sunt ea, quæ sint ijs, quibus promiseris, inutilia: nec, si plus tibi noceant, quàm illi prosint, cui quidem promiseris, contra officium est, maius damnum anteponi minori: ut, si constitueris te cuiquam aduocatum in rem præsentem esse uenturum, atque interim grauius ægrotare filius cæperit, nō sit contra officium, non facere, quod dixeris; magisque ille, cui promissum sit, ab officio discedat, si se destitutum queratur. Iam, illis promissis non standum esse, quis non uidet, quæ coactus quis metu, aut deceptus dolo promiserit? quæ quidem pleraque iure prætorio liberantur, non nulla legibus. Existunt etiā iniuriæ sæpe calumnia quadam, & nimis callida, & malitiosa iuris interpretatione: ex quo illud, summum ius, summa iniuria, factum est iam tritum sermone prouerbium. quo in genere etiam in rep. multa peccantur, ut ille, qui, cum triginta dierum essent cum hoste pacis indutiae, noctu

so, si ei redderetur gladius depositus.

quod ab eo Phædra coniugem de interitu appellatam crederet, cum id a Phædra, quæ se ab Hippolyto reiectam iniquissime ferret, fidum crumē esset.

ex Terentii
Heaut.

populabatur agros, quod dierum essent pactæ, nō noctium indutiæ. nec noster quidem probatus est, si uerum est, Q. Fabium Labeonem, seu quem alium, (nihil enim præter auditum habeo) arbitrum Nolanis, & Neapolitanis de finibus agri a senatu datum, cum ad locum uenisset, cum utrisque separatim locutum, ne cupide quid agerent, nec appeterent, atque ut regredi, quam progredi, mallerent: id cum utrique fecissent, aliquantū agri in medio relictum est: itaque illorum fines, sicut ipsi dixerant, terminauit: in medio relictum quod erat, populo R. adiudicauit. decipere hoc quidē, non iudicare est. quocirca in omni re fugienda est talis solertia. Sunt autem quædam officia etiam aduersus eos seruanda, a quibus iniuriam acciperis. est enim ulciscendi, & puniendi modus: atque haud scio, an satis sit eum, qui lacefferit, iniuriæ suæ penitere, ut ipse ne quid tale posthac committat, & ceteri sint ad iniuriam tardiores. Atque in rep. maxime conseruanda sunt iura belli. nam cum sint duo genera decertandi, unū per disceptationem, alterum per uim; cumq. illud proprium sit hominis, hoc belluarum: confugiendum est ad posterius, si uti non licet superiore. quare suscipienda quidam bella sunt ob eam causam, ut sine iniuria in pace uiuatur: parta autem uictoria, conseruandi sunt ij, qui non crudeles in bello, nec immanes fuerunt: ut maiores nostri T. A. Sculanos, Aequos, Volscos, Sabinos, Hernicos in ciuitatem

fuis quisque libentius utitur exemplis, quam alienis. nam Plutarchus, homo græcus, ad Lacedæmoniu Cleomenē hoc transfert in lib. Apophthegmatum.

ciuitatem etiam acceperunt: at Carthaginem, & Numantiam funditus sustulerunt: nollem, Corinthum: sed credo illos secutos oportunitatem loci maxime, ne posset aliquando ad bellum faciendum locus ipse adhortari. mea quidem sententia, paci, quæ nihil habitura sit insidiarum, semper est consulendum. in quo si mihi obtemperatum esset, si non optimam, at aliquam remp. quæ nunc nulla est, haberemus. & cum ijs, quos ui deuiceris, consulendum est: tum ij, qui, armis positis, ad imperatorum fidem confugiunt, quamuis murum aries percusserit, recipiendi sunt: in quo tātōpere apud nostros iustitia culta est, ut ij, qui ciuitates, aut nationes deuictas bello in fidem recepissent, earum patrōni essent more maiorum. ac belli quidē æquitas sanctissime fetiali populi R. iure perscripta est: ex quo intelligi potest, nullum bellum esse iustum, nisi quod aut rebus repetitis geratur, aut denuntiatum ante sit, & indictum. Pompilius imperator tenebat prouinciam, in cuius exercitu Catonis filiū tiro militabat. cum autem Pompilio uideretur unam dimittere legionem, Catonis quoque filium, qui in eadem legione militabat, dimisit: sed cum amore pugnandi in exercitu remansisset, Cato ad Pompilium scripsit, ut, si eum pateretur in exercitu remanere, secundo eum obligaret militia sacramento; quia, priore amisso, iure pugnare cum hostibus non poterat. adeo summa erat observatio in bello mouendo. Marci quidem

utrāque Scipio Aemilianus euerit, Corinthum Mummus.

pacis auctore inter Cæsare & Pompeium semper fuisse Ciceronem, ex ipsius epistolis intelligitur.

ut Siculo Marcelli, Allobregum Fabii.

hūc militasse cum Paulo Aemilio tradit Plut. in uita Catonis censorii. itaque legendum hic fortasse, pro Pompilio, Paulus Aemilius: qui bellum Perficum consul administravit: quod hic infra p. 13.

Catonis senis est epistola ad Marcum filium, in qua scripsit se audisse eum missum factum esse a cōsule, cum in Macedonia bello Persico miles esset. monet igitur, ut caueat, ne praelium ineat: negat enim ius esse, qui miles non sit, pugnare cum hoste. Equidem illud etiam animaduerto, quod, qui proprio nomine perduellis esset, is hostis uocaretur, lenitate uerbi tristitiam rei mitigante. hostis enim apud maiores nostros is dicebatur, quem nūc peregrinum dicimus. indicant duodecim tabulae, Aut status dies cum hoste: itemque, Aduersus hostem æterna auctoritas. quid ad hanc mansuetudinem addi potest, eum, qui cum bella geras, tam molli nomine appellare? quanquam id nomen durius efficit iam uetustas: a peregrino enim recessit, & proprie in eo, qui contra ferrit arma, remansit. Cum uero de imperio decertatur, belloque queritur gloria, causas omnino subesse tamen oportet easdem, quas dixi paulo ante iustas causas esse bellorum. sed ea bella, quibus imperij gloria proposita est, minus acerbè gerenda sunt. ut enim, cum ciuilitè contendimus, aliter, si est inimicus, aliter, si competitor; cum altero certamen honoris, & dignitatis est, cum altero capitis, & famæ: sic cum Celtiberis, cum Cimbris bellum, ut cum inimicis, gerebatur, uter esset, non uter imperaret; cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Pœnis, Pyrrho de imperio dimicabatur. Pœni fœdifragi, crudelis Hannibal, reliqui iustiores.

iustiores. Pyrrhi quidem de captiuis reddendis illa præclara sententia est.

Nec mi aurum posco, nec mi pretium dederitis: Nec cauponantes bellum, sed belligerantes, Ferro, non auro uitam cernamus utrique.

Vosne uelit, an me regnare heræ, quid ue ferat fors, Virtute experiamur. & hoc simul accipe dictum:

Quorum uirtuti belli fortuna pepercit, Eorundem me libertati parcere certum est.

Dono: ducite: doq. uolentibus cum magnis diis. regalis sane, & digna Acacidarum genere sententia. Atque etiam, si quid singuli, temporibus ad ducti, hosti promiserint, est in eo ipso fides seruanda: ut primo Punico bello Regulus captus à Pœnis, cum de captiuis commutandis Romam missus esset, iurassetque se rediturum, primum, ut uenit, captiuos reddendos in senatu non censuit: deinde, cum retineretur a propinquis, & ab amicis, ad supplicium redire maluit, quam fidem hosti datam fallere. Ac de bellicis quidem officiis satis dictum est. Meminerimus autem, & aduersus infimos iustitiam esse seruandam. est autem infima condicio, & fortuna seruorum: quibus, non male præcipiunt, qui ita iubent uti, ut mercenarijs ad operam exigendam, & iusta præbenda. Cum autem duobus modis, id est aut ui, aut fraude, fiat iniuria: fraus quasi uulpeculæ, uis leonis uidetur: utrumque alienissimum ab homine est, sed fraus odio digna maiore. Totius autem iniustitiæ nulla capi-

talior

Pyrrhi bellum ueribus perfectus est Ennius.

ab Acaco Pyrrhus, Iouis filio, originem ducebat. uide lib. 3.

quod grauius simi tulit, insomnia ne catus.

in foro, ad iudices, cum inimico: in campo Martio, populi comitiis, cum competitor, de honore adipiscendo.

peccat enim
& contra iu-
stitiam, &
contra ueri-
tatem.

exhaustur
enim fons li-
beralitatis.

qualis Cati-
lina, sui pro-
fusus, alie-
ni rapax.

Tria seruau-
da sunt in li-
beralitate.

talior est, quàm eorum, qui tum, cum maxime
fallunt, id tamen agunt, ut uiri boni esse uidean-
tur. De iustitia satis dictum est. Deinceps (ut erat
propositum) de beneficentia, ac liberalitate dica-
tur. qua quidem nihil est naturæ hominis accômo-
datus: sed habet multas cautiones. uidendum est
enim, primum, ne obsit benignitas & iis ipsis, qui-
bus benigne uidebitur fieri, & ceteris: deinde, ne
maior benignitas sit, quàm facultas: tum, ut pro
dignitate cuique tribuatur: id enim est iustitiæ fun-
damentum; ad quam hæc referenda sunt omnia. nã
et qui gratificantur cuiuspiam, quod obsit illi, cui pro-
desse uelle uideantur, non benefici, neque liberales,
sed perniciosi assentatores iudicandi sunt; et, qui a-
lijs nocent, ut in alios liberales sint, in eadem sunt
iniustitia, ut si in suam rem aliena conuertant. sunt
autem multi, & quidem cupidi splendoris, et glo-
riæ, qui eripiunt ab alijs, quod alij largiantur: hiq;
arbitrantur se beneficos in suos amicos uisum iri, si
locupletent eos quacunque ratione. id autem tantũ
abest ab officio, ut nihil magis officio possit esse con-
trarium. Videndum est igitur, ut ea liberalitate
utamur, quæ prosit amicis, noceat nemini. quare
L. Syllæ, & C. Caesaris pecuniarum translatio a iu-
stis dominis ad alienos non debet liberalis uideri.
nihil enim est liberale, quod non sit idem iustum.
Alter locus erat cautionis, ne benignitas maior es-
set, quàm facultates: quodd, qui benigniores uolunt
esse, quàm res patitur, primum in eo peccant, quodd
iniu-

iniuriosi sunt in proximos: quas enim copias his &
suppeditari æquius est, et relinqui, eas transferunt
ad alienos. inest autem in tali liberalitate cupiditas
rapiendi plerunque, et auferendi per iniuriam, ut
ad largiendum suppetant copiae. uidere etiam licet,
plerosque, non tam natura liberales, quàm quadã
gloria ductos, ut benefici uideantur, facere multa,
quæ ab ostentatione proficisci magis, quàm a uolun-
tate, uideantur. talis autem simulatio uanitati est
coniunctior, quàm aut liberalitati, aut honestati.
Tertium est propositũ, ut in beneficentia delectus
esset dignitatis. in quo et mores eius erunt specta-
di, in quem beneficium conferetur, & animus er-
ganos, & communitas, ac societas uitæ, & ad
nostras utilitates officia ante collata. Quæ ut con-
currant omniã, optabile est: sin minus, plures
causæ, maioresq; ponderis plus habebunt. Quo-
niam autem uiuitur non cum perfectis hominibus,
pleneq; sapientibus, sed cum ijs, in quibus, præ-
clare agitur, si sint simulacra uirtutis: etiam hoc
intelligendum puto, neminem omnino esse negli-
gendum, in quo aliqua significatio uirtutis appa-
reat; colendum autem esse ita quenque maxime,
ut quisque maxime uirtutibus his lenioribus erit
ornatus, modestia, temperantia, ac ipsa, de qua
iam multa dicta sunt, iustitia. nam fortis animus,
& magnus in homine non perfectio, nec sapiente
feruentior plerunque est: ille uero uirtutes bonum
uirum uidentur potius attingere. Atque hæc in
mori-

hoc pro, de
inde, subiu-
xit: quia di-
xerat, Pri-
mum in eo
peccant.

quæ specta-
da propo-
sunt in libe-
ralitate.

itaque tunc
fortitudo
non est uir-
tus. acce-
dit enim ad
temeritatẽ.

moribus considerentur. De beneuolentia autem, quam quisque habeat erga nos, primum illud est in officio, ut ei plurimum tribuamus, a quo plurimum diligimur, sed beneuolentiam non adolescentulorum more, ardore quodam amoris, sed stabilitate potius, & constantia iudicemus. Sin erunt merita, ut non ineunda, sed referenda sit gratia: maior quædam cura adhibenda est. nullum enim officium referenda gratia magis necessarium est. quod si ea, quæ acceperis utēda, maiore mēnsura, si modo possis, iubet reddere Hesiodus: quidnam beneficio prouocati facere debemus? an non imitari agros fertiles, qui multo plus afferunt, quam acceperunt? etenim si in eos, quos speramus nobis profuturos, non dubitamus officia conferre: quales in eos esse debemus, qui iam profuerunt? nam cum duo genera liberalitatis sint, unum dandi beneficii, alterum reddendi: demus, nec ne, in nostra potestate est; non reddere uiro bono non licet, si modo id facere possit sine iniuria. Acceptorum autem beneficiorum sunt delectus habendi: nec dubium, quin maximo cuique plurimum debeatur. in quo tamen in primis, quo quisque animo, studio, beneuolentia fecerit, ponderandum est. multi enim multa faciunt temeritate quadam, sine iudicio, uel modo; in omnes, uel repentino quodam, quasi uento, impetu animi incitati. quæ beneficia æque magna non sunt habēda, atque ea, quæ iudicio, cōsiderate, constanterq. delata sunt.

Sed

hoc idem
uide expref-
sum concin-
ne in proce-
mio lib. de
claris orat.

reddere enī
beneficium
ita debet,
ne quid ini-
uriæ com-
mittat.

Sed in collocando beneficio, & in referēda gratia, si cetera paria sunt, hoc maxime officij est, ut quisque maxime opis indigeat, ita ei potissimum opitulari. quod contra fit a plerisque. a quo enim plurimum sperant, etiam si ille his non eget, tamē ei potissimum inseruiunt. Optime autem societas hominum, coniunctioq. seruabitur, si ut quisque erit coniunctissimus, ita in eum benignitatis plurimum conferetur. Sed, quæ naturæ principia sint communitatis, & societatis humanæ, repetendum altius uidetur. est enim primum, quod cernitur in uniuersi generis humani societate. eius autē uinculum est ratio, & oratio, quæ docendo, discendo, communicando, disceptando, iudicando conciliat inter se homines, cōiungitq. naturali quadam societate. neque ulla re longius absumus a natura ferarum: in quibus inesse fortitudinem sæpe dicimus, ut in equis, in leonibus, iustitiam, æquitatem, bonitatem non dicimus. sunt enim rationis, & orationis expertes, ac latissime quidem patens hominibus inter ipsos, omnibus inter omnes societas hæc est. in qua omnium rerum, quas ad communem usum hominum natura genuit, est seruanda communitas, ut, quæ descripta sunt legibus, & iure ciuili, hæc ita teneantur, ut sit constitutum; e quibus ipsis cetera sic obseruentur, ut in Græcorum prouerbio est, amicorum omnia esse communia. omnia autem communia hominum uidentur ea, quæ sunt generis eiusdē, quod ab Ennio

quæ mer-
carura po-
tius, quam
liberalitas,
appellāda.

si uires, &
animū spe-
ctemus. quæ
tamen forti-
tudo prop-
rie nō est,
rationis ex-
pers, & pru-
dentia.

positum

positum in una re, transferri per multas potest:

Ut homo, qui erranti comit̃r monstrat uiam,

Quasi lumen de suo lumine accedant, facit,

Ut nihilo minus ipsi luceat, cum illi accenderit.

una enim ex re satis præcipitur, ut, quidquid sine detrimento possit commodari, id tribuatur cuique, uel ignoto. ex quo sunt illa communia, non prohibere aqua profluente; pati, ab igne ignem capere, si quis uelit; consilium fidele deliberanti dare. quæ sunt ijs utilia, qui accipiunt, danti non molesta. quare & his utendum est, et semper aliquid ad cõmunem utilitatem afferendum. Sed quoniam copię parue singulorum sunt; eorum autem, qui his egeant, infinita est multitudo: uulgaris liberalitas referenda est ad illum Ennij suæ; Nihilo minus ut ipsi luceat: ut facultas sit, qua in nostros simus liberales. Gradus autẽ plures sunt societatis hominum. ut

enim ab illa discedatur infinitate, propior est eiusdem gentis, nationis, linguae, qua maxime homines coniunguntur: interius etiam est, eiusdem esse ciuitatis. multa sunt enim ciuibus inter se cõmunia, forum, fana, porticus, uia, leges, iura, iudicia, suffragia, consuetudines præterea, et familiaritates, multaq. cum multis res, rationesq. contractæ. Arctior uero colligatio est, societas propinquorũ: ab illa enim immensa societate humani generis, in exiguum, angustumq. concluditur. nam cum sit hoc natura cõmune omnium animantium, ut habeant libidinem procreandi; prima societas in ipso est con-

iugio,

iugio, proxima in liberis, deinde una domus, communia omnia. id autem est principium urbis, & quasi seminarium reip. Sequuntur fratrum coniunctiones, post consobrinorum, sobrinorumque: qui cum una domo iam capi non possint, in alias domos, tanquam in colonias, exeunt. Sequuntur connubia, & affinitates: ex quibus etiam plures propinqui. quæ propagatio, & soboles, origo est rerump. sanguinis autem coniunctio, & beneuolentia deuincit caritate homines. magnũ est enim, eadem habere monumenta maiorum, eisdem uti sacris, sepulcra habere communia. Sed omnium societatum nulla præstantior est, nulla firmitior, quàm cum uiri boni, moribus similes, sunt familiaritate coniuncti. illud enim honestum, quod sæpe diximus, etiam si in alio cernimus, tamen nos mouet, atque illi, in quo id inesse uidetur, amicos facit. & quanquam omnis uirtus nos ad se allicit, facitque, ut diligamus, in quibus ipsa inesse uideatur: tamen iustitia, & liberalitas id maxime efficit. nihil autem est amabilius, nec copulantius, quàm morum similitudo bonorum. in quibus enim eadem studia sunt, eademq. uoluntates, in his sit, ut æque quisque altero delectetur, ac se ipso: efficiturq. id, quod Pythagoras uult in amicitia, ut unus fiat ex pluribus. Magna etiam illa communitas est, quæ conficitur ex beneficijs ultro citroq. datis, acceptisque. quæ mutua, & grata dum sunt, inter quos ea sunt, firma deuinciuntur societate.

urbs enĩ ex domibus, resp. e ciuib. bus cõstat.

erant enim & publica ciuitatis, & priuata cuiusque famulie sacra.

sicuti ab aliis traditũ est. nam ipse nihil scripsit.

hoc ipsum attingit in oratione pro Balbo.

quæ omnibus imperitur.

qua omnibus omnes ratione, & oratione cõiunguntur.

tate. Sed, cum omnia ratione, animoq. lustraveris, omnium societatum nulla est gratior, nulla carior, quam ea, quæ cum rep. est unicuique nostrum. cari sunt parentes, cari liberi, propinqui, familiares: sed omnes omnium caritates patria una complexa est: pro qua quis bonus dubitet mortem oppetere, si ei sit profuturus? quo est detestabilior istorum immanitas, qui lacerarunt omni scelere patriam, & in ea funditus delenda occupati & sunt, & fuerunt. Sed si contentio quædam, & comparatio fiat, quibus plurimum tribuendum sit officii: principes sunt patria, & parentes; quorum beneficijs maxime obligati sumus: proximi liberi, totaq. domus, quæ spectat in nos solos, neque aliud ullum potest habere perfugium: deinceps bene convenientes propinqui, quibus communis etiam plerumque fortuna est. quamobrem necessaria vitæ præsidia debentur ijs maxime, quos ante dixi: vita autem, victusq. communis, consilia, sermones, cohortationes, consolationes, interdum etiam obiurgationes in amicis uigent maxime; estq. ea incundissima amicitia, quam similitudo morum coniungit. Sed in his omnibus officijs tribuendis, videndum erit, quid cuique maxime necesse sit, & quid quisque nobiscum, vel sine nobis aut possit consequi, aut non possit. ita non iidem erunt necessitudinum gradus, qui & temporum. suntq. officia, quæ alijs magis, quam alijs, debeantur: ut, vicinum citius adiuveris in frugibus percipiendis,

de Cæsare
dictum.

de M. Anto
nio, qui li
beratâ Cæ
sarîs nece
remp. rur
sus oppri
mere cona
batur. quod
ei denique
succesit.

habenda tē
poris ratio
quandoque
maior est,
quàm neces
situdinis.

cipiendis , quàm aut fratrem , aut familiarem . at ,
 filis in iudicio sit , propinquum potius , & amicū ,
 quàm uicinum defenderis . Hæc igitur , & talia
 circumſpicienda ſunt in omni officio : & conſuetu-
 do , exercitatioq̃ . capienda , ut boni ratiocinators
 officiorum eſſe poſſimus , & addendo , deducēdoq̃ .
 uidere , quæ reliqui ſumma fiat , ex quo , quantiū
 cuique debeat , intelligas . Sed , ut nec medici ,
 nec imperatores , nec orātōres , quamvis artis præ-
 cepta perceperint , quidquam magna laude dignū
 ſine uſu , & exercitatione conſequi poſſunt : ſic of-
 ficij conſeruandi præcepta traduntur illa quidem ,
 ut faciamus ipſi ; ſed rei magnitudo uſum quoque ,
 exercitationemq̃ . deſiderat . Atque ab ijs rebus ,
 quæ ſunt in iure ſocietatis humanæ , quemadmodū
 ducatur honeſtum , ex quo ortum eſt officium , ſa-
 tis fere diximus . Intelligendum eſt autem , cum
 propoſita ſint genera quattuor , e quibus honeſtas ,
 officiumq̃ . manaret , ſplendidiffimum uideri , quod
 animo magno , elatoque , humanasq̃ . res deſpicien-
 te factum ſit . itaque in probriſ maxime in prom-
 ptu eſt , ſi quid tale dici poteſt :

*Vos etenim iuvenes animum geritis muliebrē,
Illaq. uirgo uiri: & si quid huiusmodi:*

Illaq. uirgo uiri: & si quid huiusmodi:

Salmāci da spolia sine sanguine, & sudore. contraq. in laudibus; quæ magno animo, & fortiter, excellenterq. gesta sunt, ea nescio quo modo quasi pleniore ore laudamus. hinc rhetorum campus de Marathone, Salamine, Plataeis, Ther-

C. mopylis,

oratorē uī-
detur impe-
ratori ante
ponere in
præmio
lib. 1. de
orat. 203 20

fortitudi-
nis descri-
ptio, &
laus.

feminæ no-
men uiro
tribuit pro
pri caussa.
Str. lib. 14.

enumerat,
qui mortis
discrimen
forti ani-
mo adie-
rint.

mopylis, Leucleris, Stratocle: hinc noster Cōcles,
hinc Decij, hinc Cn. et P. Scipiones, hinc M. Mar-
cellus, innumerabilesq. alij: maximeq. ipse popu-
lus R. animi magnitudine excellit. Declaratur autē
studij bellicæ gloriæ, quod statuas quoque uidemus
ornatu fere militari. Sed ea animi elatio, quæ cer-
nitur in periculis, et laboribus, si iustitia uacat, pu-
gnatq. non pro salute communi, sed pro suis cōmo-
dis, in uitio est. non enim modo id uirtutis non est,
sed potius immanitatis, omnem humanitatem re-
pellentis. itaque probe definitur a Stoicis fortitudo,
cum eam uirtutem esse dicunt propugnantem
pro æquitate. quocirca nemo, qui fortitudinis glo-
riam consecutus est, infidijs, et malitia laudem est
adeptus. nihil enim honestum esse potest, quod iu-
stitia uacat. præclarum igitur Platonis illud: Non
solum, inquit, scientia, quæ est remota a iustitia,
calliditas potius, quàm sapientia, est appellanda;
uerum etiam animus paratus ad periculum, si sua
cupiditate, non utilitate communi impellitur, au-
dacie potius nomen habeat, quàm fortitudinis. ita
que uiros fortes, et magnanimos, eosdem bonos, et
simplices, ueritatis amicos, minimeq. fallaces esse
uolumus. quæ sunt ex media laude iustitiæ. Sed il-
lud odiosum est, quod in hac elatione, & magnitu-
dine animi facillime pertinacia, & nimia cupiditas
principatus innascitur. ut enim apud Platonem est,
omne morem Lacedæmoniorum inflammatum esse
cupiditate uincendi: sic, ut quisque animal magni-
tudine

quæ cōmu-
ne commo-
dum, non
priuatum,
spectat.

quod forti-
tudinis pri-
cipium ui-
detur.

tudine maxime excellit, ita maxime uult princeps
omnium esse, uel potius solus esse. difficile autem
est, cum præstare omnibus concupieris, seruare
æquitatem, quæ est iustitiæ maxime propria. ex
quo fit, ut neque disceptatione uinci se, nec ullo pu-
blico, ac legitimo iure patiatur. existuntq. in rep.
plerunque largitores, & factiosi, ut opēs quam-
maximas consequantur, & sint ui potius superio-
res, quàm iustitia pares. sed quo difficilius, hoc
præclarius. nullum enim est tempus, quod iusti-
tia uacare debeat. fortes igitur, & magnanimi
sunt habendi, non qui faciunt, sed qui propulsant
iniuriam. uera autem, & sapiens animi magnitu-
do honestum illud, quod maxime natura sequitur,
in factis positum, non in gloria iudicat, principemq.
esse mauult, quàm uideri. etenim qui ex errore
impēritæ multitudinis pendet, hic in magnis uiris
non est habendus. Facillime autem ad res iniustas
impellitur, ut quisque est altissimo animo & glo-
riæ cupido. qui locus est sane lubricus: quod uix in-
uenitur, qui, laboribus susceptis, periculisq. adi-
tis, non, quasi mercedem rerum gestarum, desi-
deret gloriā. Omnino fortis animus, & magnus
duabus rebus maxime cernitur: quarum una in
rerum externarum desipientia ponitur, cum per-
suasum sit, nihil hominem, nisi quod honestum,
decorumq. sit, aut admirari, aut optare, aut ex-
petere oportere, nullique neque homini, neque
perturbationi animi, nec fortunæ succumbere. al-

potētiā,
non diui-
tias.

Græcis, δὲ
σκολα τὰ
καλά.

ex quo faci-
le errat. ita
que uirtus
ipsa per se,
non uulgi
laude, æsti-
manda.

quam sepe,
neglecta æ-
quitate, ap-
petimus.

tera est res, ut, cum ita sis affectus animo, ut supra dixi, res geras magnas illas quidem, & maxime utiles, sed ut uehementer arduas, plenasque laborum, & periculorum, tum causa uitae, tum multarum rerum, quae ad uitam pertinent. Harum rerum duarum splendor omnis, & amplitudo est, addo etiam utilitatem, in posteriore: causa autem, & ratio efficiens magnos uiros est in priore. in eo enim est illud, quod excellentes animos, & humana contemnentis facit. id autem ipsum cernitur in duobus, si & solum id, quod honestum sit, bonum iudices; & ab omni animi perturbatione liber sis. nam & ea, quae eximia plerisque, & praecelara uidentur, parua ducere, eaque ratione stabili, firmaque contemnere, fortis animi, magnique dicendum est: & ea, quae uidentur acerba, quae multa, & uaria in hominum uita, fortunae uersantur, ita ferre, ut nihil a statu naturae discedas, nihil a dignitate sapientis, robusti animi est, magnaeque constantiae. Non est autem consentaneum, qui metu non frangatur, enim frangi cupiditate; nec, qui inuictum se a labore praestiterit, uinci a uoluptate. quamobrem & haec uitanda sunt, & pecuniae fugienda cupiditas. nihil enim est tam angusti animi, tamque parui, quam amare diuitias: nihil honestius, magnificentiusque, quam pecunia contemnere, si non habeas; si habeas, ad beneficentiam, liberalitatemque conferre. Cauenda est etiam gloriae cupiditas, ut supra dixi. eripit enim libertatem, pro qua

non inani
aliquo studio.

concludit,
qui fortis
sit, eundem
esse rempe
rantem.

qua magnanimis uiris omnis debet esse contentio. Nec uero imperia expetenda, ac potius non accipienda interdum, aut deponenda non nunquam. Vacandum autem est omni animi perturbatione, tum cupiditate, & metu, tum etiam aegritudine, & uoluptate animi, & iracundia, ut tranquillitas animi adsit, & securitas, quae afferat tum constantiam, tum etiam dignitatem. Multi autem & sunt, & fuerunt, qui eam, quam dico, tranquillitatem expetentes, a negotiis publicis se remouerunt, ad otiumque perfugerunt. in his & nobilissimi philosophi, longeque principes, & quidam homines seueri, & graues nec populi, nec principum mores ferre potuerunt: uixeruntque non nulli in agris, delectati re sua familiari. his idem propositum fuit, quod & regibus, ut ne quare egerent, ne cui parerent, libertate uterentur, cuius proprium est sic uiuere, ut uelis. Quare, cum hoc commune sit potentiae cupidorum cum ijs, quos dixi, otiosis: alteri se adipisci id posse arbitrantur, si opes magnas habeant; alteri, si contenti sint & suo, & paruo. in quo quidem neutrorum omnino contemnenda est sententia: sed & facilius, & tutius, & minus aliis grauis, aut molesta uita est otiosorum: fructuosior autem hominum generi, & ad claritatem, amplitudinemque aptior eorum, qui se ad remp. & ad magnas res gerendas accommodauerunt. quapropter & his forsitan concedendum sit remp. non capeffentibus, qui excellenti ingenio,

ut Sylla dictaturam. ex quo illi postea C. Caesar, literas nescisse, cauillatus est, dictator ipse perpetuus.

ergo praestitior. non enim nobis tantum ipsis nati sumus.

doctrinæ sese dediderunt; & ijs, qui aut ualeitudinis imbecillitate, aut aliqua grauiore causa impediti, a rep. recesserunt, cum eius administrandæ potestatem alijs, laudemq. concederent. quibus autem talis nulla est causa, si despicere se dicant ea, quæ plerique admirentur, imperia, & magistratus, his non modo non laudi, uerum etiam uitio dandum puto. quorum iudicium in eo, quod gloriâ contemnant, & pro nihilo putent, difficile factu est non probare: sed uidentur labores, et molestias tum offensionum, tum repulsarum, quasi quandam ignominiam, timere, & infamiam. sunt enim, qui in rebus contrarijs parum sibi constant; uoluptatem seuerissime contemnant, in dolore sint molliores; gloriam negligant, frangantur infamia; atque ea quidem non satis constanter. Sed ijs, qui habent a natura adiumenta rerum gerendarum, abiecta omni cunctatione adipiscendi magistratus sunt, et gerenda resp. est. nec enim aliter aut regi ciuitas, aut declarari animi magnitudo potest. Capeissentibus autem remp. nihil minus quam philosophis, haud scio an magis etiam, et magnificentia, et desipientia adhibenda est rerum humanarum, quam sepe dico, et tranquillitas animi, atque securitas: siquidem nec anxij futuri sunt, et cum grauitate, constantiaq. uicturi. quæ eo faciliora sunt philosophis, quo minus patent multa in eorum uita, quæ fortuna feriat; et quo minus multis rebus egent; et quia, si quid aduersi

quæ non in
otiosa uita,
sed in rebus
gerendis per
spicitur.

aduersi eneniat, tam grauitur cadere non possunt. quocirca non sine causa maiores motus animorum concitantur: maioraq. efficienda remp. gerentibus, quam quietis. quo magis his et magnitudo animi est adhibenda, et uacuitas ab angoribus. Ad rem gerendam autem qui accedit, caueat, ne id modo consideret, quam illa res honesta sit; sed etiâ, ut habeat efficiendi facultatem. in quo ipso considerandû est, ne aut temere desperet propter ignauiam, aut nimis confidat propter cupiditatem. in omnibus autem negotijs prius, quam aggrediare, adhibenda est preparatio diligens. Sed cum plerique arbitrentur res bellicas maiores esse, quam urbanas; minuenda est hæc opinio. multi enim bella sepe quæsiuerunt propter gloriæ cupiditatē: atque in magnis animis, ingenijsq. id plerunque contingit, eoq. magis, si sunt ad rem militarem apti, et cupidi bellorum gerendorum. uere autem si uolumus iudicare, multæ res extiterunt urbanæ maiores, clarioresque, quam bellicæ. quamuis enim Themistocles iure laudetur, et sit eius no men, quam Solonis, illustrius; citeturq. Salamis clarissimæ testis uictoriæ, quæ anteponatur consilio Solonis, ei, quo primum constituit Ariopagitas: non minus præclarum hoc, quam illud, iudicandum est. illud enim semel profuit, hoc semper proderit ciuitati: hoc consilio leges Atheniensium, hoc maiorum instituta seruantur. et Themistocles quidem nihil dixerit, in quo ipse Ariopagum adiuue-

tēpus hoc
diudicat.
modo enim
bellicæ ex
cellant, mo
do urbane.

Persis Græ
cia pulsis,
ac trucidatis.

utriq. præ-
stitit Agelli-
laus: sed ab
illis dilata-
tum magis
imperium
est.

minor, Paul-
li filius.

tribunum
pl. pernicio-
sas reip. le-
ges feren-
tem.

coniuratio
ne oppres-
sa.

adiuuerit: at ille adiunxit Themistoclem. est enim bellum gestum consilio senatus eius, qui a Solone erat constitutus. licet eadem de Pausania, Lysandroq. dicere. quorum rebus gestis quanquam imperium Lacedæmoniorum dilatatum putatur: tamen ne minima quidē ex parte Lycurgi legibus, et disciplina conferendi sunt: quin etiam ob has ipsas causas et paratiores habuerunt exercitus, et fortiores. Mibi quidem neque, pueris nobis, M. Scaurus C. Mario, neque, cum uersaremur in rep. Q. Catulus Cn. Pompeio cedere uidebatur. parua enim sunt foris arma, nisi est consilium domi. nec plus Africānus, singularis et uir, et imperator, in excidenda Numantia reip. profuit, quam eodem tempore P. Nasica priuatus, cum Ti. Gracchum interemit. quanquam hæc quidem res non solum ex domestica est ratione: attingit enim et bellicam, quoniam ui, manuq. confecta est. sed tamen id ipsum gestum est consilio urbano, sine exercitu. Illud autem optimum est, in quo me inuadi solere ab inuidis, et improbis audio:

Cedant arma togæ: concedat laurea lingue. ut enim alios omittam, nobis remp. gubernantibus non ne togæ arma cessere? neque enim in rep. periculum fuit grauius unquam, nec maius otium. ita consilijs, diligentiaq. nostra celeriter de manibus audacissimorum ciuium delapsa arma ipsa ceciderunt. quæ res igitur gesta est unquam in bello tanta? quis triumphus conferendus? licet enim,

Marce

Marce fili, apud te gloriari, ad quem et hereditas huius gloriæ, & factorum imitatio pertinet. mihi quidem certe, uir abundans bellicis laudibus, Cn. Pompeius, multis audientibus, hoc tribuit, ut diceret, frustra se tertium triumphum deportaturum fuisse, nisi meo in rep. beneficio, ubi triumpharet, esset habiturus. Sunt ergo domestica fortitudines non inferiores militaribus: in quibus plus etiam, quam in his, opera, studiiq. ponendum est. omnino enim illud honestum, quod ex animo excelso, magnificoq. querimus, animi efficitur, non corporis uiribus. exercendum tamen est corpus, & ita afficiendum, ut obedire consilio, ratio niq. possit in exequendis negotijs, & in labore tolerando. honestum autem id, quod exquirimus, totum est positum in animi cura, et cogitatione. in quo non minorem utilitatem afferunt, qui togati reip. præsumt, quam qui bella gerunt. itaque eorum consilio sæpe aut non suscepta, aut confecta bella sunt, non nunquam etiam illata, ut M. Catonis consilio bellum tertium Punicum: in quo etiam mortui ualuit auctoritas. quare expetenda quidem magis est decernendi ratio, quam decertandi sortitudo: sed cauendum, ne id bellandi magis fuga, quam utilitatis ratione, faciamus. Bellum autem ita suscipiatur, ut nihil aliud, nisi pax quesita uideatur. Fortis uero animi, et constantis est, non perturbari in rebus asperis, nec tumultuantem de gradu deiici, ut dicitur; sed præsentis

Mithridate
& Tigra-
ne uictis.

in rebus
uictis.

cum actum
est, Catone
iā mortuo,
de Cartha-
gine euer-
tenda.

animi

animi uti cōsilio, nec a ratione discedere. quanquā
hoc animi, illud etiam ingenii magni est, præcipe-
re cogitatione futura, & aliquanto ante constitue-
re, quid accidere possit in utranque partem; &
quid agendum sit, cum quid euenerit; nec commit-
tere aliquid, ut aliquando dicendum sit, Non puta-
ram. hæc sunt opera magni animi, & excelsi, &
prudencia, consilioq. fidentis. temere autem in a-
cie uersari, et manu cum hoste configere, imma-
ne quiddam, & belluarum simile est. sed, cum
tempus est, necessitasq. postulat, decertandum
manu est, & mors seruituti, turpitudiniq. ante-
ponenda. De euertendis autem, diripiendisq. ur-
bibus ualde illud considerandum est, ne quid te-
mere, ne quid crudeliter fiat. idq. est uiri magna-
nimi, rebus agitatis punire fontes, multitudinem
conseruare, in omni fortuna recta, atque honesta
retinere. ut enim sunt, quemadmodum supra di-
xi, qui urbanis rebus bellicas anteponunt: sic re-
perias multos, quibus periculosa, & callida consi-
lia quietis cogitationibus splendidiora, & maiora
uideantur. nunquam omnino periculi fuga com-
mittendum est, ut imbelles, timidiq. uideamur:
sed fugiendum etiam illud, ne offeramus nos peri-
culis sine causa. quo nihil potest esse stultius. qua-
propter in aduendis periculis consuetudo imitanda
medicorum est, qui leuiter egrotantes leuiter cu-
rant; grauioribus autem morbis periculosas cura-
tiones, & ancipites adhibere coguntur. quare in
tranquillo

uiribus, nō
ratione, u-
tentium.

accurate e-
xaminatis.

quo distin-
guitur a for-
titudine te-
meritas.

quæ uel fa-
lutem, uel
inueritum
afferant.

tranquillo tempestatem aduersam optare, demen-
tis est; subuenire autē tempestati quauis ratione,
sapientis, eoq. magis, si plus adipiscare re expli-
cata boni, quā addubitata mali. Periculosa au-
tem rerum actiones partim iis sunt, qui eas susci-
piunt; partim reip. Itemq. alij de uita, alij de glo-
ria, & beneuolentia ciuium in discrimen uocan-
tur. promptiores igitur debemus esse ad nostra pe-
ricula, quā ad communia, dimicareq. paratius
de honore, & gloria, quā de ceteris commodis.
inuenti autem multi sunt, qui non modo pecuniā,
sed uitam etiam profundere pro patria parati es-
sent; ūdem gloriæ iacturam ne minimam quidem
facere uellent, ne rep. quidem postulante: ut Cal-
licratidas, qui, cum Lacedæmoniorum dux esset
Peloponnesiaco bello, multa q. fecisset egregie, uer-
tit ad extremum omnia, cum consilio non paruit eo-
rum, qui classem ab Arginusis remouendam, nec
cum Atheniensibus dimicandum putabant. qui-
bus ille respondit; Lacedæmonios, classe illa amif-
sa, aliam parare posse; se fugere sine suo dedeco-
re non posse. atque hæc quidem Lacedæmonijs pla-
ga mediocris fuit, illa pestifera, qua, cum Cleom-
brotus, inuidiam timens, temere cum Epaminon-
da conflixisset, Lacedæmoniorū opes corruerunt.
quanto Q. Maximus melius: de quo Ennius:

Vñs homo nobis cunctando restituit rem:

Non ponebat enim rumores ante salutem.

Ergo magisq. magisq. uiri nunc gloria claret.

quod

libèter & a
Græcis, &
a nobilissi-
mis Græciæ
populis e-
xempla suo
mit.

hūc uersum
Virg. in lib.
6. trātulit,
ut alios ali-
bi ex uete-
ribus poetis.

quod genus peccandi uitandum est etiam in rebus urbanis. sunt enim, qui quod sentiunt, etiam si optimum sit, tamen inuidia metu non audent dicere. Omnino, qui reip. præfuturi sunt, duo Platonis præcepta teneant; unum, ut utilitatem ciuium sic tueantur, ut, quidquid agunt, ad eam referant, obliti commodorum suorum: alterum, ut totum corpus reip. curent; ne, dum partem aliquam tuentur, reliquas deferant. ut enim tutela, sic procuratio reip. ad utilitatem eorum, qui commissi sunt, non ad eorum, quibus cōmissa, gerenda est. qui autem parti ciuium consulunt, partē negligunt, rem perniciosissimam in ciuitatem inducunt, seditionē, atque discordiam. ex quo euenit, ut alij populares, alij studiosi optimi cuiusque uideantur, pauci uniuersorum. hinc apud Athenienses magnæ discordiæ ortæ, in nostra rep. non solum seditiones, sed pestifera etiam bella ciuilia. quæ grauis & fortis ciuis, in rep. dignus principatu, fugiet, atque oderit, tradetq. se totum reip. neque opes, aut potentiam consecrabitur, totamq. eam sic tuebitur, ut omnibus consulat. Nec uero criminibus falsis in odium aut inuidiam quenquam uocabit: omninoq. ita iustitiæ, honestatiq. adhaerescet, ut, dum eam conseruet, quamuis grauitè offendat, mortem appetat potius, quàm deferat illa, quæ dixi. Miserrima est omnino ambitio, honorumq. contentio: de qua præclare apud eundem est Platonē: similiter facere eos, qui inter se contenderent, uter potius

remp.

remp. administraret, ut, si nauæ certarent, quis eorum potissimum gubernaret. idemq. præcepit, ut eos aduersarios existimemus, qui arma contra ferant; non eos, qui suo iudicio tueri remp. uelint: qualis fuit inter P. Africānum, & Q. Metellum sine acerbitate dissensio. Nec uero audiendi, qui grauitè irascendum inimicis putant, idq. magnanimi, & fortis uiri esse censent. nihil enim laudabilius, nihil magno, et præclaro uiro dignius placibilitate, atque clementia. In liberis uero populis, & iuris æquabilitate, exercenda etiam est facilitas, & altitudo animi quæ dicitur: ne, si irascamur aut intempestiue accedentibus, aut impudenter rogantibus, in morositatem inutilem, & odiosam incidamus. Et tamen ita probanda est mansuetudo, atque clementia, ut adhibeatur, reip. caussa, seueritas, sine qua administrari ciuitas non potest. Omnis autem & animaduersio, et castigatio contumelia uacare debet, neque ad eius, qui punit aliquē, aut uerbis castigat; sed ad reip. utilitatem referri. Cauendum est etiam, ne maior pœna, quàm culpa sit; & ne iisdem de causis alij plectantur, alij ne appellentur quidem. Prohibenda autem maxime est ira in puniendo. nunquam enim, iratus qui accedet ad pœnam, me diocritatem illam tenebit, quæ est inter nimium, & parum: quæ placet Peripateticis & recte placet, modo ne laudarent iracundiam, & dicerent: utiliter a natura datam. illa uero omnibus in rebus

eodem anno, Africanus ex Africa, Metellus ex Macedonia, triumpharunt.

si tantū ob egregias res irascemur.

qui dicuntur optimi res: de quibus multa in oratione pro Sextio.

cū omnia,
quæ uiden-
tur esse in-
fra nostrā
fortunam,
fastidio
quodā reii-
cimur.

bus repudianda est: optandumque, ut ij, qui prae-
sunt reip. legum similes sint: quæ ad puniendum
non iracundia, sed æquitate ducuntur. Atque etiā
in rebus prosperis, & ad uoluntatem nostram flu-
entibus, superbiam magnopere, fastidium, arro-
gantiamq. fugiamus. nā ut aduersas res, sic secun-
das immoderate ferre, leuitatis est: præclarāq. est
æquabilitas in omni uita, & idem semper uultus,
eademq. frons: ut de Socrate, item de Caio quoque
Lælio accepimus. Philippum quidem, Macedonū
regem, rebus gestis, & gloria superatum a filio,
facilitate uero, & humanitate uideo superiorem
fuisse. itaque alter semper magnus, alter sæpe tur-
pissimus fuit. ut recte præcipere uideantur, qui mo-
nent, ut, quanto superiores simus, tanto nos sum-
missius geramus. Panætius quidem auditore Afri-
canum, et familiarem suum solitum ait dicere: ut
equos, propter crebras contentiones præliorum fe-
rocitate exsultantes, domitoribus tradere soleant,
ut his facilioribus possint uti; sic homines, secundis
rebus effrenatos, sibiq. præidentes, tanquam in
gyrū rationis, & doctrinæ duci oportere, ut per-
spicerent rerum humanarum imbecillitatem, ua-
rietatemq. fortunæ. Atque etiam in secundissimis
rebus maxime est utendum consilio amicorū: hisq.
etiam maior, quā ante, tribuenda est auctoritas.
ijsdemq. temporibus cauendum est, ne assentatori-
bus patefaciamus aures, nec adulari nos sinamus.
in quo falli facile est. tales enim nos esse putamus,

& cogitan-
do, & discen-
do, nomina
aut enim ra-
tionem, &
doctrinam.

ut

ut iure laudemur: ex quo nascuntur innumerabilia
peccata; cum homines, inflati opinionibus, tur-
piter irridentur, & in maximis uersantur erroribus.
Sed hæc quidem hætenus. Illud autem sic
est iudicandum, maximas geri res, & maximi
animi ab ijs, qui remp. regant; quod eorum ad-
ministratio latissime pateat, ad plurimosq. perti-
neat: esse autem magni animi, & fuisse multos,
etiam in uita otiosa, qui aut inuestigarent, aut co-
narentur magna quadam, seseq. suarum rerum
finibus continere; aut interiecti inter philoso-
phos, & eos, qui remp. administrarent, delecta-
rentur re sua familiari, non eam quidem omni ra-
tione exaggerantes, neque excludentes ab eius u-
su suos, potiusq. et amicis impartientes, & reip.
si quando usus esset. quæ primum bene parta sit,
nulloq. turpi quaestu, neque odio: tum, quam-
plurimis, modo dignis, se utilem præbeat: dein-
de, augeatur ratione, diligentia, parsimonia: nec
libidini potius, luxuriæque, quā liberalitati, &
beneficentiæ, pateat. hæc præscripta seruantem
licet magnifice, grauitè, animoseq. uiuere, at-
que etiam simpliciter, fideliter, uitæq. hominum
amice. Sequitur, ut de illa reliquā parte honesta-
tis dicendum sit, in qua uerecundia, et, quasi qui-
dam ornatus uitæ, temperantia, et modestia, om-
nisq. sedatio perturbationum animi, et rerum mo-
dus cernitur. hoc loco continetur id, quod dici
latine decorum potest: græce enim *πρῆξις* dicitur.

huius

quā philo-
sophi non
curant.

tria maxi-
me præci-
piuntur in
re familia-
ri.

temperantia,
de iis uirtu-
tibus, unde
manat ho-
nestū, quar-
ta.

iustitia, for-
titudine,
prudencia.

decorū cū
omni uirtu-
te confu-
sum est.

Simile.

decori de-
scriptio du-
plex.

huius uis est ea, ut ab honesto non queat separari. nam & quod decet, honestum est: & quod honestum est, decet. qualis autem differentia sit honesti, & decori, facilius intelligi, quā explari potest. quidquid enim est, quod deceat, id tum apparet, cum antegressa est honestas. itaque non solum in hac parte honestatis, de qua hoc loco differendum est, sed etiam in tribus superioribus, quid deceat, apparet. nam & ratione uti, atque oratione prudenter; & agere, quod agas, considerare; omniq. in re, quid sit ueri, uidere, & tueri decet: contraq. falli, errare, labi, decipi, tam dedecet, quā delirare, & mente captum esse. Et iusta omnia decora sunt; iniusta omnia contra, ut turpia, sic indecora. Similis est ratio fortitudinis. quod enim uiriliter, animoq. magno sit, id dignum uiro, & decorum uidetur: quod contra, id ut turpe, sic indecorum. quare pertinet quidem ad omnem honestatem hoc, quod dico, decorum, & ita pertinet, ut non recondita quadam ratione cernatur, sed sit in promptu. est enim quiddam, idq. intelligitur in omni uirtute, quod deceat: quod cogitatione magis a uirtute potest, quā re separari. ut enim uenustas, & pulchritudo corporis secerni non potest a ualitudine: sic hoc, de quo loquimur, decorum, totum quidem illud est cum uirtute confusum, sed mente, & cogitatione distinguitur. Est autem eius descriptio duplex. nam & generale quoddam decorum intelligimus, quod in omni

in omni honestate uersatur; & aliud huic subiectum, quod pertinet ad singulas partes honestatis. atque illud superius sic fere definiri solet: decorum id esse, quod consentaneum sit hominis excellentiæ in eo, in quo natura eius a reliquis animantibus differat. Quæ autem pars subiecta generi est, eam sic definiunt, ut id decorum esse uelint, quod ita natura consentaneum sit, ut in eo moderatio, & temperantia appareat cum specie quadam liberali. hac ita intelligi a philosophis, possumus existimare ex eo decoro, quod poetæ sequuntur: de quo alio loco plura dici solent. sed tum seruare illud potestas dicimus, quod deceat, cum id, quod quaque persona dignum est, & sit, & dicitur: ut, si aut Æacus, aut Minos diceret,

Oderint, dum metuant; aut,
Natis sepulcrum ipse est parens;
indecorum uidetur, quod eos fuisse iustos accepimus. at, Atreo dicente, plausus excitantur: est enim digna persona oratio. sed poetæ, quid quenque deceat, ex persona iudicabunt: nobis autem personam imposuit ipsa natura, magna cum excellentia, præstantiaq. animantium reliquorum. quocirca poetæ in magna uarietate personarum, etiam uitiosis quid conueniat, & quid deceat, uidebunt. nobis autem cum a natura constantia, moderationis, temperantiæ, uerecundiæ partes datæ sint; cumq. eadem natura doceat non negligere, quemadmodum nos aduersus homines gera-

argumentū
a minori. nā
si poetæ,
multo magis
philosophi.

Thyestes:
cui filium
epulandum
frater Atreus
apposuit.
uide Senecam in
Thyeste, &
Horatiū in
arte poetica.

D mus:

pulchritu-
dinis defi-
nitio.

iustitia, &
uerecundia
in quo dif-
ferat.

tres virtu-
tes signifi-
cat, pruden-
tiam, iusti-
tiam, forti-
tudinem:
quas hoc ip-
so ordine ia
attingit.

mus: efficitur, ut & illud, quod ad omnem bone-
statem pertinet, decorum, quàm late fusum sit,
appareat, & hoc, quod spectatur in unoquoque
genere uirtutis. ut enim pulchritudo corporis ap-
ta compositione membrorum mouet oculos, & de-
lectat hoc ipso, quod inter se omnes partes cū quo-
dam lepore consentiunt: sic hoc decorum, quod
elucet in uita, mouet approbationem eorum, qui-
buscum uiuitur, ordine, & constantia, modera-
tione dictorum omnium, atque factorum. adhi-
benda est igitur quædam reuerentia aduersus ho-
mines & optimi cuiusque, & reliquorum. nam
negligere, quid de se quisque sentiat, non solum
arrogantis est, sed etiam omnino dissoluti. Est
autem, quod differat in omni ratione habenda, in-
ter iustitiam, & uerecundiam. iustitiæ partes
sunt, non uiolare homines: uerecundiæ, non offen-
dere: in quo maxime perspicitur uis decori. His
igitur expositis, quale sit id, quod decere dici-
mus, intellectum puto. Officium autem, quod ab
eo ducitur, hanc primum habet nam, quæ dedu-
cit ad conuenientiam, conseruationemq. naturæ:
quam si sequemur ducem, nunquā oberrabimus;
sequemurq. & id, quod acutum & perspicax natu-
ra est, & id, quod ad hominum societatem ac-
comodatam; & id, quod uehemens, atque forte.
sed maxima uis decori in hac inest parte, de qua
disputamus. neque enim solum corporis, qui ad
naturam apti sunt, sed multo etiam magis animi
motus

motus probandi, qui item ad naturam accommo-
dati sunt. Duplex est enim uis animorum, atque
naturæ. una pars in appetitu posita est; quæ est
ὄρεξις græce; quæ hominem huc, & illuc rapit:
altera in ratione; quæ docet, & explanat, quid fa-
ciendum, fugiendumq. sit. ita sit, ut ratio præsit,
appetitus uero obtemperet. Omnis autem actio
uacare debet temeritate, et negligentia; nec uero
agere quidquam, cuius non possis causam probabi-
lem reddere. hæc est enim fere descriptio officij.
Efficiendum autem est, ut appetitus rationi obe-
diant, eamq. neque præcurrant, nec propter pi-
gritiam, aut ignaniam deserant; sintq. tranquil-
li, atque omni perturbatione animi careant. ex
quo elucebit omnis cōstantia, omnisq. moderatio.
nam qui appetitus longius euagantur, et tanquam
exultantes siue cupiendo, siue fugiendo non satis a
ratione retinentur, hi sine dubio finem, & modū
transeunt. relinquunt enim, & abijciunt obedi-
tiam, nec rationi parent, cui sunt subiēcti lege na-
turæ. a quibus non modo animi perturbantur, sed
etiā corpora. licet ora ipsa cernere iratorum, aut
eorum, qui aut libidine aliqua, aut metu commo-
ti sunt, aut uoluptate nimia gestiunt: quorū om-
nium uultus, uoces, motus, statusq. mutantur.
ex quibus illud intelligitur, (ut ad officij formam
reuertamur) appetitus omnes contrahendos, se-
dandosq. excitandamq. esse animaduersionem,
& diligentiam, ut ne quid temere, ac fortuito,

appetitus
rationi o-
bediant.

appetitus
rationi lege
naturæ sub-
iecti.

attēde, quæ
sit officij
forma.

natura nos
ad seuerita-
tē genuit.

duplex iocā-
di genus.

Cato censo-
rius ἀπο-
φθέγματα
collegit.

inconsiderate, negligenterq. agamus. neque enim ita generati a natura sumus, ut ad ludum, & iocum facti esse uideamur, sed ad seueritatē potius, & ad quedam studia grauiora, atque maiora. Ludo autem, & ioco uti illis quidem licet, sed, si- cut somno, & quietibus ceteris, tum, cum graui- bus, serijsq. rebus satisfecerimus. ipsumq. genus iocandi non profusum, nec immodestum, sed in- genuum, & facetum esse debet. ut enim pueris non omnem licentiam ludendi damus, sed eam, quæ ab honestatis actionibus non sit aliena: sic in ipso ioco aliquod probi ingenij lumē eluceat. Dū- plex omnino est iocandi genus; unum illiberale, petulans, flagitiosum, obscenū; alterum elegans, urbanum, ingeniosum, facetum. quo genere non modo Plautus noster, & Atticorum antiqua co- mœdia, sed etiam philosophorum Socraticorum libri referti sunt: multa q. multorum facete dicta; ut ea, quæ a sene Catone sunt collecta, quæ uocan- tur ἀποφθέγματα. Facilis igitur est distinctio in- genui, & illiberalis ioci. alter est, si tempore fit, ac remisso animo, libero dignus: alter ne homine quidem, si rerum turpitudini adhibetur uerborū obscenitas. Ludendi etiam est quidam modus re- tinendus, ut ne nimis omnia profundamus, elatiq. uoluptate in aliquam turpitudinem delabamur. suppeditant autem & campus noster, & studia uenandi honesta exempla ludendi. Sed pertinet ad omnem officij quæstionem, semper in promptu habere,

habere, quantum natura hominis pecudibus, reli- quisq. bestiis antecedit. illæ enim nihil sentiunt, nisi uoluptatem, ad eamq. feruntur omni impetu: hominis autem mens discendo alitur, & cogitan- do semper aliquid aut inquit, aut agit, uiden- dique, et audiendi delectatione ducitur, quin etiā, si quis est paullo ad uoluptates propensior, modo ne sit ex pecudum genere, (sunt enim quidam ho- mines non re, sed nomine) sed si quis est paullo e- rectior, quamuis uoluptate capiatur, occultat, et dissimulat appetitum uoluptatis, propter uere- cundiam. ex quo intelligitur, corporis uoluptatē non satis esse dignam hominis præstantia, eamq. contemni, & reici oportere; sin sit quispiam, qui aliquid tribuat uoluptati, diligenter ei tenen- dum esse modum eius fruendæ. itaque uictus, cul- tusq. corporis ad ualetudinem referantur, et ad uires, non ad uoluptatem. Atque etiam, si consi- derare uolumus, quæ sit in natura excellentia, & dignitas: intelligemus, quā sit turpe disfluere luxuria, & delicate, ac molliter uiuere; quamq. honestum, parce, continenter, seuerē, sobrieq. ue. Intelligendum est etiam, dū abus quasi nos a natu- ra indutos esse personis: quarum una est cōmunis, ex eo, quod omnes participes sumus rationis, præ- stantiæq. eius, qua antecellimus bestiis, a qua omne honestum, decorumq. trahitur, & ex qua ratio inueniendi officij exquiritur: altera autem, quæ proprie singulis est tributa, ut enim in corpo-

bestiæ præ-
ter uolupta-
tem nihil
sentiunt.
hominis
mens discen-
do alitur.

corporis uo-
luptas non
satis digna
est hominis
præstantia.

le sit imp-
quædam
sunt
natura dua-
bus perso-
nis hominē
induit, una
communi
altera pro-
pria.

uirile quid-
dam digni-
tas, mulie-
bre uenu-
stas habet.
infra.

Socrates in
omni ora-
tione simu-
lator.

qui nisi ef-
fet per infi-
dias inter-
fectus, bel-
lum aduer-
sus Persarū
regem, dux
electus uni-
uersæ Græ-
ciæ consen-
sit, gessisset.
Val. Max.

ribus magnæ dissimilitudines sunt: (alios enim ui-
demus uelocitate ad cursum, alios uiribus ad luctā-
dum ualere; itemq. in formis, alijs dignitatem in-
esse, alijs uenustatem) sic & in animis existunt
etiam maiores uarietates. erat in L. Crasso, &
L. Philippo multus lepos, maior etiam, magisq.
de industria in C. Cæsare L. filio. at ijsdem tem-
poribus in M. Scauro, & in M. Druso adolescē-
te singularis seueritas, in C. Lelio multa hilari-
tas, in eius familiari Scipione ambitio maior, uita
tristior. de Græcis autem, dulcem, & facetum,
festiuiq. sermonis, atque in omni oratione simu-
latorem, quem εἰρωτα Græci nominauerunt, So-
cratem accepimus; contra, Pythagoram, et Pe-
riclem summam auctoritatem consecutos sine ulla
hilaritate. callidum Annibalem ex Pænorum, ex
nostris ducibus Q. Maximum accepimus, facile
celare, tacere, dissimulare, insidiari, præripere
hostium consilia. in quo genere Græci Themisto-
clem Atheniensem, & Phœaum Iasonem cete-
ris anteponunt. in primisq. uersutum, & callidū
factum Solonis: qui, quo & tutior uita eius esset,
& plus aliquanto reip. prodesset, furere se simu-
lauit. Sunt his alij multum dispares, simplices, et
aperti, qui nihil ex occulto, nihil ex insidijs agen-
dum putant, ueritatis cultores, fraudis inimici:
itemq. alij, qui quiduis perpetiantur, cuius desi-
niant, dum, quod uelint, consequantur: ut Syl-
lam, & M. Crassum uidebamus. quo in generi
uersu

uersutissimum, et patientissimum Lacedæmonium
Lysandrum accepimus; contraq. Callicratidam,
qui præfētus classis proximus post Lysandrū fuit.
Itemq. in sermonibus, alium quidem uidemus,
quamuis prepotens sit, efficere, ut unus de mul-
tis esse uideatur. quod in Catulo, & in patre, &
in filio, idemq. & in Q. Mucio Mancino uidimus.
audiui & ex maioribus natu, hoc idem fuisse in
P. Scipione Nasica; contraque, patrem eius, il-
lum, qui Ti. Gracchi conatūs perditos uindicauit,
nullam comitatem habuisse sermonis; nec non Xe-
nocratem quidem seuerissimum philosophorum, ob
eamq. rem ipsam magnum, clarumq. fuisse. In-
numerabiles aliæ dissimilitudines sunt naturæ, mo-
rumque, minime tamen uituperandorum. Ad-
modum autem tuenda sunt sua cuique non uitiosa,
sed tamen propria, quo facilius decorum illud,
quod quærimus, retineatur. sic enim est faciendū,
ut contra naturam uniuersam nihil contendamus;
ea tamen conseruata, propriam naturam sequa-
mur; ut, etiam si sint alia grauiora, atque melio-
ra, tamen nos studia nostra naturæ regula metia-
mur. neque enim naturæ attinet repugnare, nec
quidquam sequi, quod assequi nequeas. ex quo
magis emergit, quale sit decorum illud: ideo quia
nihil decet inuita, ut aiunt, Minerva, id est ad-
uersante, & repugnante natura. omnino, si quid-
quam est decorū, nihil est profecto magis, quā
æquabilitas uniuersæ uitæ, tum singularum actio-

contra uolū-
tatem opti-
matum, id
est contra
remp.

sua cuique
propria tu-
enda.

Horat. Tu
nihil inuita
dices facies
ue Miner-
ua.

num: quam conseruare non possis, si aliorum naturam imiteris, omittas tuam. ut enim sermone eo debemus uti, qui notus est nobis, ne, ut quidam græca uerba inculcantes, iure optimo rideamur: sic in actiones, omnemq. uitam nullam discrepantiam conferre debemus. atque hæc differentia naturarum tantam habet uim, ut non nunquam mortem sibi ipsi alius consciscere debeat, alius in eadem causa non debeat. non enim alia in causa M. Cato fuit, alia ceteri, qui se in Africa Cæsari tradiderunt, atqui ceteris forsitan uitio datum esset, si se interemissent: propterea quod eorum uita lenior, & mores fuerant faciliores: Catoni autem cum incredibilem tribuisset natura grauitatem; eamq. ipse perpetua constantia roborasset; semperq. in proposito, susceptoq. consilio permanisset; moriendum potius, quam tyranni uultus aspiciendus fuit. Quam multa passus est Ulysses in illo errore diuturno, cum & mulieribus (si Circe, & Calypso mulieres appellandæ sunt) inseruiret, & in omni sermone omnibus affabilem se esse uellet: domi uero etiam contumelias seruorum, ancillarumq. pertulit, ut ad id aliquando, quod cupiebat, perueniret. at Ajax, quo animo traditur, milies oppetere mortem, quam illa perpeti, maluisset. Quæ contemplantes expendere oportebit, quid quisque habeat sui, eaq. moderari, nec uelle experiri, quam se aliena deceant. id enim

non idem
omnes de-
cet.

ergo hæc
scripta sunt
Cæsare mor-
tuo.

id quenque
deceat, quod

suum

suum igitur quisque noscat ingenium, acremq. se & uitiorum, & bonorum suorum iudicem præbeat: ne scenici plus, quam nos, uideantur habere prudentiæ. illi enim non optimas, sed sibi accommodatissimas fabulas eligunt: qui enim uoce freti sunt, Epigonos, Medeamque; qui gestu, Menalippam, Clytemnestram: semper Rupilus, quem ego memini, Antiopam, non sæpe Aesopus Aiace. ergo hislrio hoc uidebit in scena, quod non uidebit sapiens in uita? Ad quas igitur res aptissimi erimus, in ijs potissimum elaborabimus. sin aliquando necessitas nos ad ea detruserit, quæ nostri ingenij non erunt: omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, ut ea si non decore, at quamminimum indecore facere possimus. nec tam est enitendum, ut bona, quæ nobis data non sunt, sequamur, quam ut uitia fugiamus. Ac duabus his personis, quas supra dixi, tertia adiungitur; quam casus aliquis, uel tempus imponit: quarta etiam, quam nobismet ipsis iudicio nostro accommodabimus. nam regna, imperia, nobilitates, honores, diuitiæ, opes, eaq. quæ sunt his contraria, in casu sita, temporibus gubernantur: ipsi autem quam personam gerere uelimus, a nostra uoluntate proficiscitur. itaque se alij ad philosophiam, alij ad ius ciuile, alij ad eloquentiam applicant: ipsarumq. uirtutum in alia alius mauult excellere. quorum uero patres, aut maiores in aliqua gloria præstiterunt, eorum

est cuius-
que suum
maxime.

ad quas a-
pti res su-
mus, in iis
elabore-
mus.

diuitiæ, &
opes in ca-
su sitæ sunt.

plerique

Aemilii, qui
de Perſa
Macedonũ
rege trium-
phauit.

uitæ genus
conſiderate
deligendũ.

lib. 2. memo-
rabilium.

plerique in hoc genere laudis ſtudent excellere; ut
Q. Mucius P. filius in iure ciuili, Pãulli filius
Africanus in re militari. Quidam autem ad eas
laudes, quas a patribus acceperunt, addunt ali-
quam ſuam: ut hic idem Africanus eloquentia
cumulauit bellicam gloriam: quod idem fecit Ti-
motheus, Cononis filius; qui, cum belli laude nõ
inferior fuiſſet, quã pater, ad eam laudem do-
ctrinæ, & ingenij gloriam adiecit. Fit autem in-
terdum, ut non nulli, omiſſa imitatione maiorũ,
ſuum quoddam inſtitutum conſequantur. maxi-
meq. in eo plerunque elaborant ij, qui magna ſi-
bi proponunt, obſcuris orti parentibus. Hæc igitur
omnia, cum querimus quid deceat, comple-
cti animo, & cogitatione debemus. In primis
autem conſtituendum eſt, quos nos, & quales
eſſe uelimus, & in quo genere uitæ. quæ delibe-
ratio eſt omnium diſſicillima. ineunte enim adole-
ſcentia, cum ineſt maxima imbecillitas conſilij,
tunc id ſibi quiſque genus ætatis degendæ conſti-
tuit, quod maxime adamauit: itaque ante impli-
catur aliquo certo genere, curſuq. uiuendi, quã
potuit, quod optimum eſſet, indicare. Nam,
quod Herculem Prodicus dicit, (ut eſt apud Xe-
nophontem) cum primum pubeſceret, quod tem-
pus a natura ad deligendum, quam quiſque uiam
uiuendi ſit ingreſſurus, datum eſt, exiſſe in ſoli-
tudinem, atque ibi ſedetem diu ſecum multumq.
dubitaffe, cum duas cerneret uias, unam uolu-
ptatis,

ptatis, alteram uirtutis, utram ingredi melius
eſſet: hoc Herculi, Ioũs ſatu edito, potuit ſortaf-
ſe contingere: nobis non item, qui imitamur, quos
cũque uisum eſt, atque ad eorum ſtudia, inſti-
tutaq. impellimur. Plerunque autem, parentũ
præceptis imbuti, ad eorum conſuetudinem, mo-
rumq. deducimur. alij multitudinis iudicio ſerun-
tur; quæq. maiori parti pulcherrima uidentur, ea
maxime exoptant. non nulli tamen, ſiue felicitate
quadam, ſiue bonitate naturæ, ſiue parètum
diſciplina, rectam uitæ ſecuti ſunt uiam. Illud au-
tem maxime rarum genus, eorum, qui aut ex-
cellente ingenij magnitudine, aut præclara eru-
ditione, atque doctrina, aut utraque re ornatũ,
ſpatium deliberandi habuerunt, quem potiſſimũ
uitæ curſum ſequi uellent. in qua deliberatione
ad ſuam cuiuſque naturam conſilium eſt omne re-
uocandum. nam cum in omnibus, quæ aguntur,
ex eo modo, quo quiſque natus eſt, ut ſupra di-
ctum eſt, quid deceat, exquirimus: tum in tota
uita conſtituenda multo eſt eius rei cura maior
adhibenda; ut conſtare in uitæ perpetuitate poſ-
ſimus nobiſmet ipsis, nec in ullo officio claudica-
re. Ad hanc autem rationem quoniam maximã
uim natura habet, fortuna proximam; utriuſque
omnino ratio habenda eſt in deligendo genere ui-
tæ, ſed naturæ magis. multo enim & firmior eſt,
et conſtantior: ut fortuna nõ nunquam ipſa mor-
talis cum immortalis natura pugnare uideatur.

ut in fabu-
lis.

liberum ar-
bitrium cõ-
ceditur no-
bis ad imi-
tandum.

recta uitæ
uia unde
cõtingat.

in deligen-
do uitæ ge-
nere ad ſuã
quiſque na-
turam conſi-
lium omne
reuocet.

fortuna
mortalis,
natura im-
mortalis.

qui

qui igitur ad naturæ suæ non uitiosæ genus consili-
um uitæ omne contulerit, is constantiam teneat:
id enim maxime decet. nisi forte se errasse intellex-
erit in deligendo genere uitæ. quod si acciderit;
(potest autem accidere) facienda morum, insti-
tutorumq. mutatio est. eam igitur mutationem,
si tempora adiuvabunt, facilius, commodiusq.
faciemus: sin minus, sensim erit, pedetentimq.
facienda: ut amicitius, quæ minus delectent, &
minus probentur, magis decere, censent sapien-
tes, sensim dissiuere, quàm repente præcidere.
commutato autem genere uitæ, omni ratione cu-
randum est, ut id bono consilio fecisse uideamur.
Sed quoniam paullo ante dictum est, imitandos
esse maiores: primum illud exceptum sit, ne ui-
tia sint imitanda: deinde, si natura non ferret, ut
quædam imitari possint; ut superioris Africani
filius, qui hunc Paullo natum adoptauit, propter
infirmitatem ualitudinis non tam potuit patris si-
miles esse, quàm ille fuerat sui: si igitur non pote-
rit siue causas defensitare, siue populum concio-
nibus tenere, siue bella gerere; illa tamen præ-
stare debebit, quæ erunt in ipsius potestate, iusti-
tiam, fidem, liberalitatem, modestiam, tempe-
rantiam; quo minus ab eo id, quod desit, requi-
ratur. optima autem hereditas a patribus tra-
ditur liberis, omniq. patrimonio præstantior,
gloria uirtutis, rerumq. gestarum: cui dedecori
esse, nefas, & uitium iudicandum est. Et quo-
nam

amicitiæ
sensim dis-
suenda.

de quo se-
pe mentio-
nem faci-
mus: uel
propriorem
ætati no-
stra.

optima he-
reditas a pa-
tribus tradi-
tur liberis,
gloria uirtu-
tis.

niam officia non eadem disparibus ætatibus tri-
buuntur, aliaq. sunt iuuenum, alia seniorum:
aliquid etiam de hac distinctione dicendum est.
Est igitur adolescentis, maiores natu uereri, ex
hisq. eligere optimos, & probatissimos, quorum
consilio, atque auctoritate nitatur. ineuntis enim
ætatis incititia, senum constituenda, & regenda
prudentia est. Maxime autem hæc ætas a libidi-
nibus arcenda est, exercendaq. in labore, patien-
tiaq. & animi, & corporis, ut eorum & in bel-
licis, & ciuilibus officijs uigeat industria. atque
etiam cum relaxare animos, & dare se iucundi-
tati uolent, caueant intemperantiam, memine-
rint uerecundie: quod erit facilius, si eiusmodi
quoque rebus maiores natu interesse uelint. Senti-
bus autem labores corporis sunt minuendi, exer-
citationes animi etiam augendæ uidentur: danda
uero opera, ut amicos, & iuuentutem, & ma-
xime remp. consilio, & prudentia quampluri-
mum adiuuent. nihil autem magis cauendum est
senectuti, quàm ne languori, desidiaq. se dedat.
luxuria uero cum omni ætati turpis, tum sene-
ctuti fœdissima est. sin autem & libidinum intem-
perantia accesserit, duplex malum est, quod &
ipsa senectus concipit dedecus, & facit adolescen-
tium impudentiorem intemperantiam. Ac ne il-
lud quidem alienum est, de magistratuum, de
priuatorum, de ciuium, de peregrinorum officijs
dicere. Est igitur proprium munus magistratus,
intelligere,

adolecen-
tie ratio lau-
dabiliter
traducenda.

senibus præ-
cepta.

senex in lu-
xuria dupli-
citer pec-
cat, primu-
re, deinde
exemplo.

boni ciuiis
officium.Peregrini
officium.decorū qui
bus ī rebus
consistat.corporis hu
mani for
mam hone
sta specie
natura ex
ornauit.

intelligere, se gerere personam ciuitatis, debe
reque eius dignitatem, & decus sustinere, serua
re leges, iura describere, ea fidei suæ commissa
meminisse. Priuatum autem oportet æquo, &
pari cū ciuibus iure uiuere, neque summissum &
abiectum, neque se efferentem; tum in rep. ea
uelle, quæ tranquilla, & honesta sint. talem e
nim & sentire, & bonum ciuem dicere solemus.
Peregrini autem, & incolæ officium est, nihil
præter suum negotium agere, nihil de alio inqui
rere, minimeque in aliena esse rep. curiosum. ita
fere officia reperientur, cum quaeretur, quid de
ceat, & quid aptum sit personis, temporibus,
ætatibus. nihil est autē, quod tam deceat, quam
in omni re gerenda, consilioque, capiendo seruare
constantiam. Sed quoniam decorum illud in om
nibus factis, & dictis, in corporis denique motu,
& statu cernitur, idque positum est in tribus re
bus, formositate, ordine, ornatu ad actionem
apto; (difficilius ad eloquendum, sed satis erit in
telligi) in his autem tribus continetur cura etiā
illa, ut probemur ab ijs, cum quibus, & apud
quos uiuamus: his quoque de rebus pauca dicant
ur. Principio, corporis nostri magnam natura
ipsa uidetur habuisse rationem: quæ formam no
stram, reliquamque figuram, in qua esset species
honestæ, eam posuit in promptu; quæ autē par
tes corporis, ad naturæ necessitatem datæ, aspe
ctum essent deformem habituræ, atque turpem,

eas

eas contexit, atque abdidit. hanc naturæ tam di
ligentem fabricam imitata est hominum uerecun
dia. quæ enim natura occultauit, eadem omnes,
qui sana mente sunt, remouent ab oculis; ipsique
necessitati, dant operam, ut quam occultissime
pareant: quarumque partium corporis usus sunt
necessarii, eas neque partes, neque earum usus
suis nominibus appellant: quodque facere non tur
pe est, modo occulte, id dicere obscenum est.
itaque nec actio rerum illarum aperta petulan
tia uacat, nec oratio obscenitate. Nec uero au
diendi sunt Cynici, aut si qui fuerunt Stœici pæ
ne Cynici, qui reprehendunt, & irrident, quod
ea, quæ turpia re non sunt, uerbis flagitiosa di
camus; illa autem, quæ turpia sint, nominibus
appellemus suis. latrocinari, fraudare, adultera
ri, re turpe est, sed dicitur non obscene: liberis
dare operam, re honestum est, nomine obscenū:
pluraque in eam sententiam ab eisdem contra uere
cundiam disputantur. Nos autem naturam seque
mur, & ab omni, quod abhorret ab ipsa oculo
rum, auriumque comprobatione, fugiamus. Sta
tus, incessus, sessio, accubatio, uultus, oculi,
manuum motus teneant illud decorum. Quibus
in rebus duo sunt maxime fugienda, ne quid effe
minatum, aut molle; aut ne quid durum, aut ru
sticum sit. nec uero histrionibus, oratoribusque
cōcedendum est, ut ijs hæc apta sint, nobis dissolu
ta. scenicorum quidem mos tantam habet a uetere
disciplina

uide episto
lam, cuius
initium est,
Amo uere
cundiam,
lib. 9. fam.naturam re
cte sequi
mur.

uerecundia
retinenda
est, magi-
stra & duce
natura.

de gestu.

color tuen-
dus est exer-
citationi-
bus corpo-
ris.

de gressu.

disciplina uerecundiam, ut in scena sine subliga-
culo prodeat nemo. uerentur enim, ne, si quo
casu euenierit, ut corporis partes quædam ape-
riantur, afficiantur non decore. nostro quidem
more cum parentibus puberes filij, cum soceris
quidem generi non lauuntur. retinenda est igitur
huius generis uerecundia, præsertim natura ipsa
magistra, & duce. Cum autem pulchritudinis
duo genera sint, quorum in altero uenustas sit,
in altero dignitas: uenustatem muliebrem ducere
debemus, dignitatem uirilem. Ergo & a for-
ma remoueat omnis uiro non dignus ornatus, et
huic simile uitium in gressu, motuq. caueatur. nã
& palæstrici motus sæpe sunt odiosiores: & hi-
strionum non nulli gestus ineptijs non uacant: &
in utroque genere, quæ sunt recta, & simplicia,
laudantur. Formæ autem dignitas coloris boni-
tate tuenda est, color exercitationibus corporis.
Adhibenda est præterea munditia nõ odiosa, ne-
que exquisita nimis, tantum quæ fugiat agrestẽ,
& inhumanam negligentiam. Eadem ratio est
habenda uestitus: in quo, sicut in plerisque rebus,
mediocritas optima est. Cauendum est autem, ne
aut tarditatibus utamur in gressu mollioribus, ut
similes pomparum ferculis esse uideamur: aut in
festinationibus suscipiamus nimias celeritates:
quæ cum sunt, anhelitus moventur, uultus mu-
tantur, ora torquentur: ex quibus magna signi-
ficatio fit, non adesse constantiam. Sed multo
etiam

etiam magis elaborandum est, ne animi motus a
natura recedant: quod assequemur, si cauebi-
mus, ne in perturbationes, atque exanimationes
incidamus, & si attentos animos ad decori con-
seruationem tenebimus. Motus autem animorũ
duplices sunt, alteri cogitationis, alteri appeti-
tus. cogitatio in uero exquirendo maxime uersa-
tur: appetitus impellit ad agendum. curandum
est igitur, ut cogitatione ad res quamoptimas uta-
mur, appetitum rationi obediẽtem præbeamus.
Et quoniam magna uis orationis est, eademq. du-
plex, altera contentionis, altera sermonis: con-
tentio disceptationibus tribuatur iudiciorum, con-
cionum, senatus; sermo in circulis, disputationi-
bus, congressionibus familiarium uersetur, per-
sequatur etiam conuiuia. contentionis præcepta
rhetorum sunt, nulla sermonis. quanquam haud
scio, an possint hæc quoque esse. sed discipulorum
studijs inueniuntur magistri: huic autem qui stu-
deant, sunt nulli: rhetorum turba referta omnia.
quanquam quæ uerborum sententiarumq. præ-
cepta sunt, eadem ad sermonem pertinebunt.
sed cum orationis indicem uocem habeamus; in
uoce autem duo sequamur, ut clara sit, ut suavis:
utrumque omnino a natura petendum est; uerum
alterum exercitatio augebit, alterum imitatio
presse loquentium, & leniter. quid fuit in Cætu-
lis, ut eos exquisito iudicio putares uti litterarũ?
quanquam erant litterati: sed et alij. hi autẽ opti-

motus ani-
morum du-
plices.

orationis
duplex uis.

discere cu-
pienribus
magistri nõ
defunt.

& patre, &
filio.

E me

quod fasti-
dium pare-
ret audienti.

sermo qua-
les debeat
esse.

sermo in-
dex morū.

me uti lingua latina putabatur. sonus erat dulcis: litteræ neque expressæ, neque oppressæ; ne aut obscurum esset, aut nimis puerile. sine contentione uox nec languens, nec canora. uberior oratio L. Crassi, nec minus faceta: sed bene loquendi de Catulis opinio non minor. sale uero conditus, & facetijs Cæsar, Catuli patris frater, uicit omnes; ut in ipso illo forensi genere dicendi contentiones aliorum, sermone uinceret. In omnibus igitur his elaborandum est, si in omnibus, quod deceat, exquirimus. Sit igitur hic sermo, in quo Socratici maxime excellit, lenis, minimeq. pertinax: insit in eo lepos. nec uero, tãquam in possessionem suam uenerit, excludat alios; sed cum reliquis in rebus, tum in sermone communi, uicissitudine non nunquam utendum putet. ac uideat in primis, quibus de rebus loquatur: si serijs, seueritatem adhibeat; si iocosjs, leporem. in primis prouideat, ne sermo uitium aliquod indicet inesse moribus. quod maxime tum solet euenire, cum studiose de absentibus, detrahendi causa, aut per ridiculum, aut seuerè, maledice, contumelioseq. dicitur. Habentur autem plerunque sermones aut de domesticjs negotijs, aut de rep. aut de artium studijs, & doctrina. danda igitur opera est, ut, etiam si aberrare ad alia cøperit, ad hæc reuocetur oratio; sed utnunque aderunt res. neque enim iisdem de rebus, nec in omni tempore, nec similiter delectamur. Animaduertendū est

est etiam, quatenus sermo delectationem habeat, & ut incipiendi ratio fuerit, ita sit desinendi modus. Sed quoniam in omni uita rectissime precipitur, ut perturbationes fugiamus, id est motus animi nimios, rationi non obtemperantes: sic eiusmodi motibus sermo debet uacare: ne aut ira existat; aut cupiditas aliqua, aut pigritia, aut ignauia, aut quid tale appareat. maximeq. curandum est, ut eos, quibuscum sermonem conferimus, & uereri, & diligere uideamur. Obiurgationes etiam non nunquam incidunt necessaria: in quibus utendum est fortasse et uocis contentione maiore, et uerborum grauitate acriore. Id agendum etiã, ut ea facere non uideamur irati, sed, ut ad urendum, & secandum medici, sic nos ad hoc genus castigandi raro, inuitiq. ueniamus, nec unquam, nisi necessario, si nulla reperietur alia medicina: sed tamen ira procul absit, cum qua nihil recte fieri, nihil considerate potest. Magna autem ex parte clementi castigatione licet uti, grauitate tamen adiuncta, ut seueritas adhibeatur, & contumelia repellatur. Atque etiam illud ipsum, quod acerbitatis habet obiurgatio, significandum est, ipsius causa, qui obiurgetur, susceptum esse. Rectum est autem, etiam in illis contentionibus, quæ cum inimicissimis fiunt, etiam si nobis indigna audiamus, tamen grauitatem retinere, iracundiam repellere. quæ enim cum aliqua perturbatione fiunt, ea neque constanter fieri possunt, nec

modus in
sermone.

sermo uacat omni
perturbatione.

obiurgatio
qualis.

cum ira recte fieri nihil potest.

deforme est
de se ipso
prædicare.

ab ijs, qui adsunt, approbari. Deforme etiam est de se ipso prædicare, falsa præsertim, & cum irrisione audientium imitari militem gloriosum. Et quoniam omnia persequimur, uolumus quidem certe; dicendum est etiam, qualem hominis honorati, & principis domum placeat esse, cuius finis est usus; ad quem accommodanda est ædificandi descriptio: et tamen adhibenda dignitatis, commoditatisq. diligentia. Cn. Octauio, qui primus ex illa familia consul factus est, honori fuisse accepimus, quod præclaram ædificasset in Palatio, & plenam dignitatis domum: quæ cum uulgo uideretur, suffragata domino, nouo homini, ad consulatum putabatur. hanc Scaurus demolitus, accessionem adiunxit ædibus. itaque ille in suam domum consulatum primus intulit: hic summi, & clarissimi uiri filius, in domum multiplicatam non repulsam solum retulit, sed ignominiam, & calamitatem. ornanda est enim dignitas domo, non ex domo dignitas tota querenda; nec domo dominus, sed domino domus honestanda est. Et, ut in ceteris habenda ratio non sui solum, sed etiam aliorum, sic in domo clari hominis, in quam & hospites multi recipiendi, & admittenda hominum cuiusque generis multitudo, adhibenda est cura laxitatis: aliter ampla domus dedecori domino sæpe fit, si est in ea solitudo, & maxime, si aliquando alio domino solita est frequentari. odiosum est enim, cum a prætereuntibus dicitur; O domus

in petitione
consulatus.
atque etiam
de ambitu
dānaus est.
uide epist.
ad Q. fratrem.

mus Anci, quam dispari domino dominaris. quod quidem, his temporibus, in multis licet dicere. Cauendum est etiam, præsertim si ipse ædifices, ne extra modum sumptu, & magnificetia prodeas. quo in genere multum mali etiam in exemplo est. studiose enim plerique, præsertim in hac parte, facta principum imitantur: ut L. Luculli, summi uiri, uirtutem quis? quam multi uillarum magnificetiam imitati sunt? quarum quidem certe est adhibendus modus, ad mediocritatem renouandus: eademq. mediocritas ad communem usum, cultumq. uitæ referenda est. Sed hæc hætenus. In omni autem actione suscipienda, tria sunt tenenda: primum, ut appetitus rationi pareat; quo nihil est ad officia conseruanda accommodatius; deinde, ut animaduertatur, quanta illa res sit, quam efficere uelimus; neu minor, ne ue maior cura, et opera suscipiatur, quam causa postulet. tertium est, ut caueamus, ut ea, quæ pertinent ad liberalem speciem, & dignitatem, moderata sint. modus autem est optimus, decus ipsum tenere, de quo ante diximus, nec progredi longius. horum autem trium præstantissimum est, appetitum obtemperare rationi. Deinceps de ordine rerum, & temporum oportunitate dicendum est. hæc autem scientia continet eam, quam Græci & τὰ ἐλατὴρ nominant, non hanc, quam interpretamur modestiam; quo in uerbo modus inest. sed illa est & τὰ ἐλατὴρ, in qua intelligitur ordinis conser-

cum Cæsariani habitet in Pompeianorum ædibus.

tria teneantur in actione suscipienda.

scientiæ de uatio, itaque, ut eandem nos mō desiam appelle-
finitio. mus, sic definitur a Stoicis, ut modestia sit scien-
tia earum rerum, quæ agentur, aut dicuntur,
loco suo collocandarum. itaque uidetur eadem uis
ordinis defi ordinis, & collocationis fore. nam & ordinem
nitio. sic definiunt, compositionem rerum aptis, & ac-
commodatis locis: locum autem actionis, oportu-
nitatem temporis esse dicunt. tempus autem
actionis opportunum, græce *ἄκαιρος*, latine ap-
pellatur occasio. sic fit, ut modestia hæc, quam
interpretamur ita, ut dixi, scientia sit oportu-
nitatis idoneorum ad agendum temporum. sed po-
test eadem esse prudentiæ definitio. de qua prin-
cipio diximus, hoc autem loco de moderatione,
& temperantia, et alijs similibus uirtutibus quæ-
rimus. itaque, quæ erant prudentiæ propria, suo
loco dicta sunt: quæ autem harum uirtutum, de
quibus iam dudum loquimur, quæ pertinent ad
uerecundiam, & ad eorum approbationem, qui-
buscum uiuimus, nunc dicenda sunt. Talis est igitur
ordo actionum adhibendus, ut, quemadmo-
dum in oratione constanti, sic in uita omnia sint
apta, & inter se conuenientia. turpe est enim,
ualdeq. uitiosum, in re seuera conuiuio dignum,
aut delicatum aliquem inferre sermonem. bene
Periclēs, cum haberet collegam in prætura So-
phoclem; hiq. de communi officio conuenissent;
& casu formosus puer præteriret; dixissetq. So-
phocles, o puerum pulchrum, Pericle; præto-
rem,

prudencia
definitur ut
modestia.

ordo actio-
num quid
requirat.

Anaxagora
physici au-
ditor.

rem, Sophocle, decet non solum manus, sed etiā
oculos abstinentes habere. atque hoc idem Sopho-
cles, si in athletarum approbatione dixisset, ius-
ta reprehensione caruisset. tanta uis est & loci,
& temporis. ut, si quis, cum causam sit actur-
us, in itinere, aut in ambulatione secum ipse me-
ditetur, aut si quid aliud attentius cogitet; non
reprehendatur: at, hoc idem si in conuiuio faciat,
inhumanus uideatur incititia temporis. Sed ea,
quæ multum ab humanitate discrepant, ut si quis
in foro cantet, aut si qua est alia magna peruer-
sitas, facile apparent, nec magnopere admonitio-
nem, & præcepta desiderant: quæ autem par-
ua uidentur esse delicta, neque a multis intelligi
possunt, ab his est diligentius declinandum. ut in
fidibus, aut in tibijs, quamuis paulum discrepēt,
tamen id a sciente animaduerti solet: sic uidendū
est in uita, ne forte quid discrepet; uel multo e-
tiam magis, quo maior, & melior actionum,
quàm sonorum, concentus est. itaque, ut in fidi-
bus musicorum aures uel minima sentiūt: sic nos,
si acres, ac diligentes iudices esse uolumus, ani-
maduerforesq. uitiorum, magna intelligimus sæ-
pe ex paruis. ex oculorum obtutu, superciliorū
aut remissione, aut contractione, ex maistitia, ex
hilaritate, ex risu, ex locutione, ex reticentia,
ex contentione uocis, ex summissione, ex ceteris
similibus facile iudicabimus, quid apte eorum
fiat, quid ab officio, naturaq. discrepet. quo in

uitemus
quod in a-
liis dede-
cet.

consilio do-
ctorū, usūq.
peritorū u-
tendum est.

maxime A-
pelles. uide
Plin. l. 35.
c. 10.

quorū prin-
ceps Dio-
genes.

genere non est incommodum, quale quodque eorū sit, ex alijs iudicare; ut, si quid dedēceat in illis, uitemus & ipsi. sit enim nescio quo modo, ut magis in alijs cernamus, quā in nobismet ipsis, si quid delinquitur. itaque facillime corriguntur illi in discendo, quorum uitia imitantur emendandi causa magistri. Nec uero alienum est, ad eligenda, quæ dubitationem afferunt, adhibere doctos homines, uel etiam usu peritos, & quid his de uno quoque genere officij placeat, exquirere. maior enim pars eò fere deferri solet, quod a natura ipsa deducitur. in quibus uidendum est, non modo, quid quisque loquatur, sed etiam, quid quisque sentiat, atque etiam, qua de causa quisque sentiat. ut enim pictōres, & ij, qui signa fabricant, & uero etiam poeta suum quisque opus a uulgo considerari uult; ut, si quid reprehensum sit a pluribus, id corrigatur; hiq. & secum, & cum alijs, quid in eo peccatum sit, exquirunt: sic aliorum iudicio permulta nobis & facienda, & non facienda, & mutanda, & corrigenda sunt. Quæ uero more aguntur, & institutis ciuilibus, de his nihil est præcipiendum. illa enim ipsa præcepta sunt: nec quenquam hoc errore duci oportet, ut, si quid Socrates, aut Aristippus contra morem, consuetudinemq. ciuilem fecerint, locuti ue sint, idem sibi arbitrentur licere. magnis illi, & diuinis bonis hanc licentiam assequebantur. Cynicorū uero ratio tota est eijcienda: est enim

enim inimica uerecundia, sine qua nihil rectum esse potest, nihil honestum. Eos autem, quorū uita perspecta in rebus honestis, atque magnis est, de rep. sentientes, ac bene meritos, aut merentes, aliquo honore, aut imperio affectos, obseruare, & colere debemus; tribuere etiam multū senectuti; cedere ijs, qui magistratum habebunt; habere delectum ciuis, & peregrini; in ipso quoque peregrino, priuatim ne, an publice uenerit: ad summam (ne agam de singulis) communem totius generis hominum conciliationem, & conciliationem colere, tueri, seruare debemus. Iam, de artificijs, & quæstibus, qui liberales habendi, qui sordidi sint, hæc fere accepimus. Primum improbantur ij quæstus, qui in odia hominum incurrunt, ut portitorum, & feneratorum. illiberales autem, & sordidi quæstus mercenariorū omnium, quorum operæ, non quorum artes emuntur. est enim in illis ipsa merces auctoramentum seruitutis. Sordidi etiam putandi, qui mercantur a mercatoribus, quod statim uendant. nihil enim proficiunt, nisi admodum mentiatur. Nec uero quidquam est turpius uanitate: opificesq. omnes in sordida arte uersantur. nec uero quidquam ingenuum potest habere officina: minimeq. artes probanda, quæ ministræ sunt uoluptatum; ceterij, lanij, coqui, fartores, piscatores, ut ait Terentius: adde his, si placet, unguentarios, saltatores, totumq. ludum talarium. Quibus au-

senectute
multum tri-
buere debe-
mus.

Præcepta
ad merca-
turam.

uanitate ni-
hil turpius.

tem

tem artibus aut prudentia maior inest, aut non mediocris utilitas queritur, ut medicina, architectura, ut doctrina rerum honestarum; hæ sunt ijs, quorum ordini conveniunt, honestæ. Mercatura autem, si tenuis est, sordida putanda est: si magna, & copiosa, multa undique apportans, multisq. sine uanitate impartiens, non est admodum uituperanda: atque etiam, si satiata quæstu, uel contenta potius, ut sæpe ex alto in portum, sic ex ipso portu se in agros, possessionesq. cōtulerit, uidetur iure optimo posse laudari. Omnium autem rerum, ex quibus aliquid exquiritur, nihil est agricultura melius, nil uberius, nil dulcius, nil libero homine dignius, de qua quoniam in Catone Maiore satis multa diximus, illinc assumes, quæ ad hunc locum pertinebunt. Sed ab ijs partibus, quæ sunt honestatis, quemadmodum officia ducerentur, satis expositum uidetur. Eorum autem ipsorum, quæ honesta sunt, potest incidere sæpe contentio, & comparatio, de duobus honestis utrum honestius: qui locus a Panætio est prætermisus. nam cum omnis honestas manet a partibus quattuor, quarum una sit cognitionis, altera communitatis, tertia magnanimitatis, quarta moderationis: hæ in deligendo officio sæpe inter se comparentur, necesse est. placet igitur, aptiora esse naturæ ea officia, quæ ex communitate, quam ea, quæ ex cognitione ducantur, idq. hoc argumento confirmari potest, quod, si contigerit ea uita

mercatura,
si tenuis,
sordida.

agricultura
nihil meli⁹.

honestorū
cōparatio.

prudētia, iu
stitia, forti
tudo, tem
perantia.

ea uita sapienti, ut omnium rerum affluentibus copijs ditetur; quamuis ea, quæ cognitione digna sunt, summo otio secum ipse consideret, & contempletur, tamen, si solitudo tanta sit, ut hominem uidere non possit, excedat e uita. Princepsq. omnium uirtutum est illa sapientia, quam σοφία Græci uocant. prudentiam enim, quam Græci πρῶνσι dicunt, aliam quandā intelligimus, quæ est rerum expetendarum, fugiendarumq. scientia: illa autem sapientia, quam principem dixi, rerum est diuinarum, atque humanarum scientia: in qua continetur deorum, & hominum communitas, et societas ipsorum inter ipsos. ea si maxima est, ut certe; necesse est, quod a communitate ducatur officium, id esse maximum. etenim cōgnitio, contemplatioq. naturæ manca quodam modo, atque inchoata sit, si nulla actio rerum consequatur. ea uero actio in hominum commodis tuendis maxime cernitur. pertinet igitur ad societatem generis humani. ergo hæc cōgnitioni anteponenda est. atque id optimus quisque re ipsa ostendit, & iudicat. quis est enim tam cupidus in perspicienda, cognoscendaq. rerum natura, ut, si ei tractanti, contemplantiq. res cognitione dignissimas subito sit allatum periculum, discrimenq. patriæ, cui subuenire, opitulariq. possit, non illa omnia relinquat, atque abiiciat, etiam si dinumerare se stellas, aut metiri mundi magnitudinem posse arbitretur? atque hoc idem in parentis, in amici

na inimo
in eum
lo adde
animos
prudentia
quid.

sapientia
quid.

cognitio
manca sine
actionibus.

actio cogni
tioni ante
ponenda.

homini antiquius nihil debet esse homini utilitate.

Pythagoræ discipulus; de quo Dio Chrysostomus in oratione inscripta, Recusatio magi stratus.

Platonem hunc enim non Lysimachum significat.

eloquentia copiosa uel egregiis cogitationibus præstat.

amici re, aut periculo fecerit. Quibus rebus intelligitur, studiis, officiisque scientiæ præponenda esse officia iustitiæ: quæ pertinet ad hominum utilitatem: qua nihil homini debet esse antiquius. Atque illi, quorum studia, uitaque omnis in rerum cognitione uersata est, tamen ab augendis hominum utilitatibus, & commodis non recesserunt. nam & erudierunt multos, quo meliores ciues, utilesque rebus suis publicis essent; ut Thebanum Epaminondam Lysis Pythagoreus, Syracusum Dionem Plato, multique multos: nosque ipsi, quidquid ad rempublicam attulimus, (si modo aliquid attulimus) a doctoribus, atque doctrina instructi ad eam, & ornati accessimus. neque solum uiui, atque præsentis studiosos discendi erudimus, atque docent, sed hoc idem etiam post mortem monumentis litterarum assequuntur. nec enim locus ullus prætermisus est ab iis, qui ad leges, qui ad mores, qui ad disciplinam reipublice pertineret, ut otium suum ad nostrum negotium cõtulisse uideantur. ita illi ipsi doctrinæ studiis, & sapientiæ dediti, ad hominum utilitatem suam sapientiam, prudentiam, intelligentiamque potissimum conferunt. Ob eam etiam causam eloqui copiose, modo prudenter, melius est, quam uel acutissime sine eloquentia cogitare: quod cogitatio in se ipsa uertitur; eloquentia uero complectitur eos, quibus eorum examina non fingendorum fauorum causa

congre-

congregantur, sed, cum congregabilia natura sint, fingunt fauos: sic homines, ac multo etiam magis, natura congregati, adhibent agendi, cogitandi, solertiam. itaque, nisi ea uirtus, quæ constat ex hominibus tuendis, id est ex societate generis humani, attingat rerum cognitionem; soluta cognitio, & ieiuna uideatur: itemque magnitudo animi, remota communitate, coniunctioneque humana, feritas sit quædam, & immanitas. ita sit, ut uincat cognitionis studium consociatio hominum, atque communitas. Nec uerum est, quod dicitur a quibusdam, propter necessitatem uitæ, quod ea, quæ natura desideraret, consequi sine alijs, atque efficere non possemus, ideoque istam esse cum hominibus communitatem, & societatem: quod, si omnia nobis, quæ ad uitam, cultumque pertinent, quasi uirgula diuina, ut aiunt, suppeditarentur, tum optimo quisque ingenio, negotijs omnibus omissis, totum se in cognitione, & scientia collocaret. non est ita. nam & solitudinem fugeret: & socium studij quæreret: tum docere, tum discere uellet, tum audire, tum dicere. Ergo, omne officium, quod ad coniunctionem hominum, & ad societatem tuendam ualet, anteponendum est illi officio, quod cognitione, & scientia continetur. Illud forsitan querendum sit, num hæc communitas, quæ maxime est apta naturæ, sit etiam moderationi, modestiæque semper anteponenda. non placet. sunt enim

cogitationis studium uincit consociatio hominum.

duobus propositis honestis, concludit hic utrum honestius.

patriæ caus-
sa non pla-
ne omnia
sapientia fa-
ciat.

enim quedam partim ita sœda, partim ita flagi-
tiosa, ut ea ne conseruandæ quidem patriæ caus-
sa sapiens facturus sit. ea Posidonius collegit per-
multa, sed ita tetra quedam, ita obscena, ut di-
ctu quoque uideantur turpia. hæc igitur non su-
scipiet quisquam reip. causa. nec resp. quidem
pro se suscipi uolet. sed hæc commodius se res
habet, quod non potest accidere tempus, ut in-
ter sit reip. quidquam illorum facere sapientem:
quare hoc quidem effectum sit in officiis deligen-
dis, hoc genus officiorum excellere, quod tenea-
tur hominum societate. etenim cognitionem, pru-
dentiamq. sequetur considerata actio. ita fit, ut,
considerate agere, pluris sit, quam cogitare pru-
denter. Atque hæc quidem habentus. patefactus
est enim locus ipse; ut non sit difficile, in exqui-
rendo officio, quod cuique sit præponendum, ui-
dere. In ipsa autem communitate sunt gradus
officiorum, ex quibus, quod cuique præstet, intel-
ligi possit; ut primâ dijs immortalibus, secunda
patriæ, tertia parentibus, deinceps gradatim reli-
qua reliquis debeantur. Quibus ex rebus breuiter
disputatis intelligi potest, non solum id homines so-
lere dubitare, honestum ne an turpe sit; sed etiâ,
duobus propositis honestis, utrum honestius. Hic
locus a Panetio est, ut supra dixi, prætermis-
sus. sed ad reliqua pergamus.

considera-
te agere,
pluris est,
quam cogi-
tare prudẽ-
ter.

de gradib⁹
officiorum
Gellius l. 5.
c. 13.

nimis tu
quoque glo-
riam amas
Cicero no-
ster, sæpe
enim iam
hoc dixisti.

MARCI

M. TVLLII CICERONIS
OFFICIORVM
AD MARCVM FILIVM
LIBER II.

QVEM AD MODVM officia ducerentur ab honestate, Marce fili, atque ab omni genere uirtutis, satis explicatum arbitror libro superiore. sequitur, ut hæc officiorum genera persequar, quæ pertinent ad uitæ cultum, & ad earum rerum, quibus utuntur homines, facultatem, ad opes, ad copias. in quo tum quæri dixi, quid utile, quid inutile; tum, ex utilibus quid utilius, aut quid maxime utile. de quibus dicere aggrediar, si pauca prius de instituto, ac de iudicio meo dixerō. Quamquam enim libri nostri complures non modo ad legendi, sed etiam ad scribendi studium excitauerint: tamen interdum uereor, ne quibusdam bonis uiris philosophiæ nomen sit inuisum, mirenturq. in ea tantum me operæ, & temporis ponere. Ego autem, quam diu resp. per eos regeretur, quibus se ipsa commiserat, omnes meas curas, cogitationesq. in eam conferebam. cum autem dominatu unius omnia tenerentur; neque esset usquam consilio, aut auctoritati locus; socios denique tuendæ reip. summos uiros amissem; nec me angoribus dedi, quibus essem confectus, nisi ijs restitissem; nec rursus indignis homine docto

quattuor
uirtutes si-
gnificat.

quod me ad
scribendum
cōtulerim.

quod anoca
re uideatur
a rep. capes-
tenda.

Sylla mor-
tuo.

pleraque enim scripsit
euerſa rep.

ſcripſit de
conſulatu
ſuo, & de
temporibus
ſuis, & ora-
tiones mul-
tas, quas ſi-
gnificat, cū
infer, lit-
teræ foren-
ſes.

hic eſt locus
inſcribendi
inſcribitur

ſunt huius
modi oratio-
nes.

ſapientia
deſinitio.

docto uoluptatibus. atque utinam reſp. ſtetiſſet,
quo cæperat, ſtatu, nec in homines non tam com-
mutandarum rerum, quàm euertendarum cupi-
dos incidiſſet, primum enim, ut ſtante rep. ſacere
ſolebamus, in agendo plus, quàm in ſcribendo,
operæ poneremus; deinde, iſſis ſcriptis non ea,
quæ nunc, ſed actiones noſtras mandarem, ut
ſæpe ſecim⁹. cum autem reſp. in qua omnis mea
cura, cogitatio, opera poni ſolebat, nulla eſſet om-
nino; illæ ſcilicet litteræ conticuerunt, forenſes,
& ſenatoriæ. nihil autem agere cum animus non
poſſet, in ijs ſtudijs ab initio uerſatus ætatis; exi-
ſtimaui honeſtiſſime moleſtias deponi poſſe, ſi me
ad philoſophiam retuliſſem. cui cum multū ado-
leſcens, diſcendi cauſſa, temporis tribuiſſem; po-
ſtea quàm honoribus inſeruire cæpi, meq. totum
reip. tradidi, tantum erat philoſophiæ loci, quan-
tum ſuperfuerat amicorum, & reip. temporibus.
id autem omne conſumebatur in legendo:
ſcribendi otium nō erat. Maximis igitur in malis
hoc tantum boni aſſecuti uidemur, ut ea litteris
mandarem, quæ nec ſatis erant nota noſtris,
& erant cognitione digniſſima. quid eſt enim, per
deos, optabilius ſapientiæ? quid præſtantius? quid
homini melius? quid homine dignius? hanc qui
expetunt igitur, philoſophi nominantur: nec quid-
quam aliud eſt philoſophia, ſi interpretari uelis,
quàm ſtudium ſapientiæ. ſapientia autem eſt,
ut a ueteribus philoſophis deſinitum eſt, rerum
diuina-

diuinarum, & humanarum, cauſſarumque, qui-
bus hæ res continentur, ſcientia. cuius ſtudium
qui uituperat, haud ſane intelligo, quidnam ſit,
quod laudandum putet. nām ſiue oblectatio quæ-
ritur animi, requiesq. curarum; quæ conferri cū
eorum ſtudijs poteſt, qui ſemper aliquid acqui-
runt, quod ſpectet, & ualeat ad bene, beateq.
uiuendum: ſiue ratio conſtantia, uirtutisq. quæ-
ritur; aut hæc ars eſt, aut nulla omnino, per quā
eas aſſequamur. nullam uero dicere maximarum
rerum artem eſſe, cum minimarum ſine arte nul-
la ſit, hominum eſt parum conſiderate loquentiū,
atque in maximis rebus errantium. ſi autem eſt
aliqua diſciplina uirtutis; ubi ea quæretur, cum ab
hoc diſcendi genere diſceſſeris? Sed hæc, cum ad
philoſophiam cohortamur, accuratius ſolent di-
ſputari: quod alio quidem librō ſecimus. hoc au-
tem tempore tantum nobis declarandum fuit, cur,
orbati reip. muneribus, ad hoc nos ſtudium potiſ-
ſimum contuliſſemus. Occurritur autem nobis,
& quidem a doctis, & eruditis, quærentibus,
ſatis ne conſtanter facere uideamur, qui, cum
percipi nihil poſſe dicāmus, tamen & alijs de re-
bus diſſerere ſoleamus, & hoc ipſo tempore præ-
cepta officiij perſequamur. Quibus uellem ſatis
cognita eſſet noſtra ſententia. non enim ſumus ij,
quorum uagetur animus errore, nec habeat un-
quam, quid ſequatur. quæ enim eſſet iſta mens,
uel quæ uita potius, non ſolum diſputandi, ſed

F etiam

philophia
commēda-
tio.

qui inſcribi
tur Hor-
tensius.

tanquā Aca-
demici.

nihil enim
affirmam⁹,
sed proba-
bilia sequi-
mur.

ab ipso Ari-
stotele, om-
nium prin-
cipe, nobi-
litata.
non enim
ualde a pe-
ripatecicis
academici
dissentiant,
præsertim
in officii o-
pinione.

etiam uiuendi ratione sublata? nos autem, ut ce-
teri, qui alia certa, alia incerta esse dicunt, sic, ab
his dissentientes, alia probabilia, contra alia im-
probabilia esse dicimus. quid est ergo, quod me
impediat ea, quæ mihi probabilia uideantur, sequi;
quæ contra, improbare; atque affirmandi arro-
gantiam uitare, fugere temeritatem, quæ a sapien-
tia dissidet plurimum? Contra autem omnia di-
sputatur a nostris, quod hoc ipsum probabile elu-
cere non posset, nisi ex utraque parte caussarum
esset facta contentio. Sed hæc explanata sunt in
Academicis nostris satis, ut arbitror, diligenter.
Tibi autem, mi Cicero, quanquam in antiquissi-
ma, nobilissimaq. philosophia Cratippo auctore
uersaris, ijs simillimo, qui ista præclara pepere-
runt; tamen hæc nostra, finitima uestris, ignota
esse nolui. sed iam ad instituta pergamus. Quin-
que igitur rationibus propositis officij persequen-
di, quarum duæ ad decus, honestatemq. perti-
nent, duæ ad commoda uitæ, copias, opes, facul-
tates, quinta ad eligendi iudicium, si quando ea,
quæ dixi, pugnare inter se uiderentur, honestatis
pars perfecta est; quam quidem tibi cupio esse no-
tissimam. hoc autem, de quo nunc agimus, id ip-
sum est, quod utile appellatur. in quo uerbo la-
psa consuetudo deflexit de uia, sensimq. eò dedu-
cta est, ut ab honesto utile secerneret, & consti-
tueret honestum aliquod, quod utile non esset; et
utile, quod non honestum. qua nulla pernicies
maior

maior hominum uitæ potuit afferri. Summa qui-
dem auctoritate philosophi seuerè sane, atque ho-
neste hæc tria genera, confusa cogitatione, distin-
guunt. quidquid enim iustum sit, id utile etiam
esse censent; itemque, quod honestum, idem esse
iustum. ex quo efficitur, ut, quidquid honestum
sit, idem sit utile. quod qui parum prospiciunt, hi
sepe uersutos homines, & callidos admirantes,
eorum malitiam, sapientiam iudicant. quorum
error eripiendus est: omnisq. opinio ad eam spem
traducenda, ut honestis consilijs, iustisq. factis,
non fraude, & malitia, se intelligant ea, quæ
uelint, consequi posse. Quæ ergo ad uitam homi-
num tuendam pertinent, partim sunt inanimata,
ut aurum, argentum, ut ea, quæ gignuntur e ter-
ra, ut alia eiusdem generis; partim animalia, quæ
habent suos impetus, & rerum appetitus. eorum
autem alia rationis expertia sunt, alia ratione
utentia. expertes rationis sunt equi, boues, reli-
quæ pecudes, apes, quarum opere efficitur aliquid
ad hominum usum, atque uitam. Ratione autem
utentium duo genera ponuntur; unum deorum,
alterum hominum. deos placatos pietas efficiet,
& sanctitas. proxime autem, & secundum deos,
homines hominibus maxime utiles esse possunt.
Earumq. item rerum, quæ noceant, & obsint,
eadem diuisio est. sed quia deos nocere non pu-
tant; his exceptis, homines hominibus plurimum
obesse, uel prodesse arbitrantur. ea enim ipsa,

quod iustum,
idem utile.

quod hone-
stum, idem
utile.

uita homi-
num inani-
maris uti-
tur, & ani-
malibus.

ratione utē-
tium duo
genera.

ab homine
omnis ma-
nat utili-
tas.

quæ inanimata diximus, pleraque sunt hominū effecta operis: quæ nec haberemus, nisi manus, & ars accessisset: nec his sine hominum administratione uteremur. neque enim ualitudinis curatio, neque nauigatio, neque agricultura, neque frugum, fructuumque reliquorum perceptio, & conseruatio, sine opera hominum, ulla esse potuisset. Iam uero, & earum rerum, quibus abundaremus, exportatio, & earum, quibus egere-
mus, inuectio certe nulla esset, nisi his muneribus homines fungerentur. Eademque ratione nec lapides exciderentur e terra ad usum nostrum necessarii, nec ferrum, aurum, æs, argentum effoderetur penitus abditum, sine hominum labore, & manu. Tecta uero, quibus & frigorū uis pelleretur, & calorū molestia sedarentur, unde aut initio generi humano dari potuissent, aut postea subuenire, si aut ui tempestatis, aut terræ motu, aut uetustate cecidissent, nisi communis uita ab hominibus harum rerum auxilia petere didicisset? Adde ductus aquarum, deriuationes fluminum, agrorum irrigationes, moles oppositas fluctibus, portus manu factos: quæ non sine hominum opere habere possemus. Ex quibus omnibus, multisque alijs perspicuum est, qui fructus, quæque utilitates ex rebus ijs, quæ sunt inanimata, percipiuntur, eas nos nullo modo sine hominum manu, atque opera capere potuisse. Qui denique ex bestiarum fructus, aut quæ commoditas, nisi

hacten⁹ in-
animata no-
minauit.

nunc de ani-
malis, quæ

nisi homines adiuuarent, percipi posset? nam & qui principes inueniendi fuerunt quem ex quaque bellua usum habere possemus, homines certe fuerunt: nec hoc tempore sine hominum opera aut pascere eas, aut domare, aut tueri, aut tempestiuos fructus ex his capere possemus: ab eisdemque. & ea, quæ nocent, interficiuntur, & quæ usui possunt esse, capiuntur. Quid enumerem artium multitudinem, sine quibus uita omnino nulla esse potuisset? quis enim agris subueniret? quæ esset oblectatio ualentium, qui uictus, aut cultus, nisi tam multe nobis artes ministrarent? quibus rebus exculta hominum uita tantum distat a uictu, & cultu bestiarum. Urbes uero sine hominum cætu non potuissent nec edificari, nec frequentari: ex quo leges, moresque constituti, tum iuris aqua descriptio, certa que uiuendi disciplina, per quas bene, beateque uiuitur. quas res & mansuetudo animorum consecuta, & uerecundia est: effectumque est, ut esset uita munitior, atque ut dando, & accipiendo, permutandisque facultatibus, et commodis nulla re egeremus. Longiores hoc loco sumus, quam necesse est. quis est enim, cui non perspicua sint illa, quæ pluribus uerbis a Pannatio comemorantur, neminem neque ducem in bello, nec principem magnas res, & salutares sine hominum studijs gerere potuisse? commemora-
tur ab eo Themistocles, Pericles, Cyrus, Agesilaus, Alexander: quos negat sine adiumentis

ipsa sine ho-
minis indu-
stria nullū
fructum fer-
rent, aggre-
ditur dice-
re.

legibus in-
tra urbem,
mœnibus
aduersus ex-
teram uim.

ætate ulti-
mus, rerum

gestarū glo-
ria omniū
præstantis-
simus.

homini ab
homine pes-
sima quæq;
nascuntur.

uirtus tri-
bus in re-
bus uerti-
tur.

hominum tantas res efficere potuisse. utitur in re non dubia testibus non necessarijs. Atque ut magnas utilitates adipiscimur conspiratione hominū, atque consensu: sic nulla tam detestabilis pestis est, quæ non homini ab homine nascatur. est Dicæarchi liber de interitu hominum, peripatetici magni, & copiosi: qui, collectis ceteris causis, eluuiōis, pestilentie, uasitatis, belluarum etiam repentinæ multitudinis, quarum impetu docet quædam hominum genera esse consumpta, deinde comparat, quanto plures deleti sint homines hominum impetu, id est bellis, aut seditionibus, quàm omni reliqua calamitate. Cum igitur hic locus nihil habeat dubitationis, quin homines plurimum hominibus & prosint, & obsint; propriū hoc statuo esse uirtutis, conciliare sibi animos hominum, & ad usus suos adiungere. itaque, quæ in rebus inanimis, quæq; in usu, & tractatione belluarum fiunt utiliter ad hominum uitam, artibus ea tribuuntur operosis: hominum autem studia, ad amplificationem nostrarum rerum prompta, ac parata, uirorum præstantium sapientia, & uirtute excitantur. Etenim uirtūs fere omnis in tribus rebus uertitur. quarum una est in perspicendo, quid in quaque re uerum, sincerumq; sit, quid consentaneum cuique, quid consequens, ex quo quæque gignantur, quæ cuiusque rei sit causa. alterum, cohibere motus animi turbatos, quos Græci πᾶσι nominant; appetitiones, quas illi

illi ὀπὸς, obediētes efficere rationi. tertium, ijs, quibuscum congregamur, uti moderate, & scienter, quorum studijs ea, quæ natura desiderat, expleta, cumulataq; habeamus: per eos denique, si quid importetur nobis incommodi, propulsemus: ulciscamurq; eos, qui nocere nobis conati sunt; tantaq; pœnā afficiamus, quantam æquitas, humanitasq; patitur. Quibus autem rationibus hanc facultatem assequi possimus, ut hominum studia complectamur, eaq; teneamus; dicemus, neque ita multo post. sed pauca ante dicēda sunt. Magnam uim esse in fortuna in utrâque partem, uel ad secundas res, uel aduersas, quis ignorat? nam et, cum prospero flatu eius utimur, ad optatos exitus prouehimur: & cum refluuit, affligimur. hæc igitur ipsa fortuna ceteros casus rariiores habet; primum ab inanimis procellas, tempestates, naufragia, ruinas, incendia; deinde a bestijs ictus, morsus, impetus. hæc igitur, ut dixi, rariora. at uero interitus exercituum, ut proxime triūm, sæpe multorum; clades imperatorum, ut nuper summi, ac singularis uiri; inuidia præterea multitudinis; atque ob eas bene meritum sæpe ciuium expulsionēs, calamitates, fugæ. rursusq; secundæ res, honores, imperia, uictoriae, quanquam fortuita sunt, tamen sine hominum operibus, & studijs neutram in partem effici possunt. hoc igitur cognito, dicendum est, quonam modo hominum studia ad utilitates no-

in puniēdo
modus est
ab humani-
tate præscri-
ptus.

fortune uis
in utrâque
partē sum-
ma.

in Thessalia
duce Pom-
peio: in A-
frica, duce
Scipione,
Pompei fo-
cero: in Hi-
spania, du-
cibus Pom-
pei filijs.

stras allicere, atque excitare possimus. quæ si longior fuerit oratio, cum magnitudine utilitatis comparetur: ita fortasse etiâ breuior uidebitur. Quæcunque igitur homines homini tribuunt ad eum augendum, atque honestandum; aut beneuolentia gratia faciunt, cum aliqua de causa quæpiam diligunt; aut honoris, si cuius uirtutem suspiciunt, & si quem dignum fortuna quam amplissima putant; aut cui fidem habent, et bene rebus suis consulere arbitrantur; aut cuius opes metuunt; aut cõtra, a quibus aliquid expectant, ut cum reges, populares uel homines largitiones aliquas proponunt: aut, postremo, pretio, aut mercede ducuntur. quæ sordidissima quidem est ratio, & inquinatissima & ijs, qui ea tenentur, & illis, qui ad eam confugere conantur. male enim se res habet, cum, quod uirtute effici debet, id tentatur pecunia. sed quoniam non nunquam subsidium hoc necessarium est, quemadmodum sit utendum eo, dicemus, si prius ijs de rebus, quæ uirtuti propiores sunt, dixerimus. Atque etiam subiiciunt se homines imperio alterius, & potestati pluribus de causis. ducuntur enim aut beneuolentia, aut beneficiorum magnitudine, aut dignitatis præstantia, aut spe, sibi id utile futurum; aut metu, ne ui parere cogantur; aut spe largitionis, promissionisq. capti; aut, postremo, ut sepe in nostra rep. uidemus, mercede conducti. Rerum autem omnium nec aptius est quidquam ad opes tuendas, quam

causæ, cur quidque fiat ab hominibus erga homines.

uirtus pecuniaz præstat.

amor opes confirmat, metus euer tit.

quàm diligere; nec alienius, quàm timere. præclare Ennius:

Quem metuunt, oderunt:

Quem quisque odit, perijisse expetit.

multorum autem odijs nullas opes posse obsistere, si antea fuit ignotum, nuper est cognitum. nec uero huius tyranni solum, quem armis oppressa pertulit ciuitas, interitus declarat, quantum odium hominum ualet ad pestem; sed reliquorum similes exitus tyrannorum; quorum haud fere quisquam interitum similem effugit. malus enim cunctos diurnitatis metus: contraq. beneuolentia fidelis est uel ad perpetuitatem. Sed ijs, qui ui oppressos imperio coercent, sit sane adhibenda scilicet uia, ut heris in famulos, si aliter teneri non possunt. qui uero in libera ciuitate ita se instruunt, ut metuantur; his nihil potest esse dementius. quamuis enim demersæ sint leges alicuius opibus, quamuis tremefacta libertas: emergunt tamen hæc aliquando aut iudicij tacitis, aut occultis de honore suffragijs. acriores autem morsus sunt intermissæ libertatis, quàm retentæ. Quod igitur latissime patet, neque ad incolumitatem solum, sed etiam ad opes, & potentiam ualet plurimum, id amplectamur, ut metus absit, caritas retineatur. ita facillime, quæ uolumus, & priuatis in rebus, & in rep. consequemur. etenim, qui se metui uolent, a quibus metuuntur, eosdem metuant ipsi, necesse est. quid enim censemus superiorem illum

non tamen diu: quod Brutus ad M. Antonium scripsit fam. li. xi.

seuitia dum taxat heris in famulos conceditur.

tacēt enim mecu homines, sed male existimāt de iis, qui dominantur.

Diony-

Syraculum
tyrannum.

compunctū
notis Thre-
ciis, proxi-
me dixit.

Cæsar.

superbissi-
mum.
humanissi-
mum.

cum a The-
banis proffi-
gati sunt,
duce Epa-
minonda.

Dionysium, quo cruciatu timoris angis solitum, qui cultros metuens tonsorios, candente carbone sibi adurebat capillum? quid Alexandrum Pheræum, quo animo uixisse arbitramur? qui, ut scriptum legimus, cum uxorem Theben admodum diligeret, tamen, ad eam ex epulis in cubiculum ueniens, barbarum, & eum quidem, ut scriptum est, compunctum notis Threicijs, districto gladio iubebat anteire: præmittebatq. de stipatoribus suis, qui perscrutarentur arculas muliebres, & ne quod in uestimentis occultaretur telum, exquirerent. o miserum, qui fidelio rem & barbarum, & stigmatisatam putaret, quam coniugem. nec eum fefellit opinio: ab ea est enim ipse propter pellicatus suspicionem interfectus. Nec uero ulla nis imperij tanta est, quæ, premente metu, possit esse diuturna. testis est Phalaris: cuius est præter ceteros nobilitata crudelitas: qui non ex insidijs interijt, ut is, quem modo dixi, Alexander; non a paucis, ut hic noster; sed in quem uniuersa Agrigentinarum multitudo impetum fecit. quid Macedones? non ne Demetrium reliquerunt, uniuersiq. se ad Pyrrhium contulerunt? quid Lacedæmonios iniuste imperantes? non ne repente omnes fere socij deseruerunt, spectatoresq. se otiosos præbuerunt Leuctricæ calamitatis? Externa libentius in tali re, quam domestica recordor. ueruntamen, quam diu imperium populi R. beneficijs tenebatur, non iniurijs, bella aut pro socijs,

aut

aut de imperio gerebantur; exitus erant bellorum aut mites, aut necessarii. regum, populorum, nationum portus erat, & refugium senatus. nostri autem magistratus, imperatoresq. ex una hac re maximam laudem capere studebant, si prouincias, si socios æquitate, & fide defendissent. itaque illud patrociniū orbis terræ uerius, quam imperium poterat nominari. sensim hanc consuetudinem, & disciplinam iam antea minuebamur, post uero Syllæ uictoriam penitus amisimus. desitum est enim uideri quidquam in socios iniquum, cum extitisset etiam in ciues tanta crudelitas. ergo in illo secuta est honestam causam non honesta uictoria. est enim ausus dicere, hasta posita, cum bona in foro uenderet & bonorum uiuorum, & locupletum, & certe ciuium, prædam suam se uendere. Secutus est, qui in causa impia, uictoria etiam fœdiore non solum singulorum ciuium bona publicaret, sed uniuersas quoque prouincias regionesq. uno calamitatis iure comprehenderet. itaque, uexatis, & perditis exteris nationibus, ad exemplum amissi imperij portari in triumpho Massiliam uidimus, & ex ea urbe triumphari, sine qua nunquam nostri imperatores ex transalpinis bellis triumpharunt. multa commemorarem nefaria in socios, si hoc uno sol quidquam uidisset indignius. iure igitur plectimur. nisi enim multorum impunita scelera tulissemus, nunquam ad unum tanta peruenisset licentia: a quo quidem

rei

pugnauit enim pro optimatibus contra plebem.

quæ pro P. Peio steterant.

semper enim Malsiliensium auxilium Romani sunt uisi.

ad quā pro-
scriptorum
ciuium bo-
na uenibāt.

Cæsare do-
minante.
cp. 10. lib.
9. & lib. 15.
cp. 17. 19.

argumentū
a maiori.

ex enim pa-
riter omnes
egent.

rei familiaris ad paucos, cupiditatum ad multos improbos uenit hereditas. nec uero unquam bel-
lorum ciuiliū semen, & caussa deerit, dum ho-
mines perditī hāstam illam cruentam & memine-
rint, & sperabunt, quam P. Sylla cum uibras-
set, dictatore propinquo suo, idem sexto & tri-
cesimo anno post a sceleratiore hasta eadem non
recessit. alter autem, qui in illa dictatura scriba
fuerat, in hac fuit quaestor urbanus: ex quo debet
intelligi, talibus premijs propositis, nunquam de-
futura bella ciuilia. itaque parietes urbis modo
stant, & manent, iūq. ipsi iam extrema scelera
metuentes: rem uero publicam penitus amisimus.
atque in has clades incidimus, (redeūdū est enim
ad propositum) dum metui, quā cari esse, &
diligere, maluimus. quæ si populo R. iniuste impe-
ranti accidere potuerunt: quid debent putare sin-
guli? Quod cum perspicuum sit, beneuolentia uim
esse magnam metus imbecillem: sequitur, ut dis-
seramus, quibus rebus possimus facillime eam,
quam uolumus, adipisci, cum honore, & fide
caritatem. sed ea nō pariter omnes egemus. nam
ad cuiusque uitam instituendam accommodandū
est, a multis ne opus sit, an satis sit a paucis di-
ligi. Certum igitur hoc sit, id quod & primum,
& maxime necessarium, familiaritates habere
fidas amantium nos amicorum, & nostra miran-
tium. hæc enim est una res prorsus, ut non diffē-
rat multum inter summos, & mediocres uiros:
eaq.

eaq. utrisque propemodum comparanda. honore,
& gloria, & beneuolentia ciuium fortasse non
æque omnes egent: sed tamen, si cui hæc suppe-
tunt, adiuuant aliquantum tum ad cetera, tum
ad amicitias comparandas. Sed de amicitia libro
dictum est, qui inscribitur Lælius. nunc dicamus
de gloria. quanquam ea quoque de re dūo sunt no-
stri libri. sed attingamus, quandoquidem ea in
rebus maioribus administrandis adiuuat plurimū.
Summa igitur, & perfecta gloria cōstat ex tri-
bus his: si diligit multitudo: si fidem habet: si cū
admiratione quadam, honore nos dignos putat.
hæc autem, si est simpliciter, breuiterq. dicendū,
quibus rebus pariuntur a singulis, eisdem fere a
multitudine. sed est alius quoque quidam aditus
ad multitudinem, ut in uniuersorum animos tan-
quam influere possimus. Ac primum de illis tri-
bus, quæ ante dixi, beneuolentiæ præcepta uidea-
mus: quæ quidem beneficijs capitur maxime: se-
cundo autem loco benefica uoluntate beneuolen-
tia mouetur, etiam si res forte non suppetit. uehe-
menter autem amor multitudinis commouetur
ipsa fama, & opinione liberalitatis, beneficentiæ,
iustitiæ, fidei, omniumq. earum uirtutum, quæ
pertinent ad mansuetudinem morum, ac facilita-
tem. etenim illud ipsum, quod decōrum, hone-
stumq. diximus, quia per se nobis placet, ani-
mosq. omnium natura, & specie sua commouet,
maximeq. quasi perlucet ex ijs, quas commemo-
raui,

de quibus
non semel
in epist. ad
Atticum.
CAP. VI.
causæ glo-
riam gigne-
tes.

CAP. VII.
beneuolen-
tia unde o-
riatur.

decorū spe-
cie sua com-
mouet ani-
mos.

raui, uirtutibus, iccirco illos, in quibus eas uirtutes esse remur, a natura ipsa diligere cogimur. Atque hæc quidem causæ sunt diligendi grauissimæ: possunt enim præterea non nullæ esse leuiiores. Fides autem ut habeatur, duabus rebus effici potest; si existimabimur adepti coniunctam cum iustitia prudentiam. nam & ipsam fidem habemus, quos plus intelligere, quam nos, arbitramur; quosque & futura prospicere credimus, & cum res agatur, in discriminem uentum sit, expedire rem, & consilium ex tempore capere posse: (hanc enim omnes existimant utilem, ueramque prudentiam) iustis autem, & fidei hominibus, id est bonis, ita fides habetur, ut nulla sit in his fraudis, iniuriæque suspicio: itaque his salutem nostram, his fortunas, his liberos rectissime committi arbitramur. harum igitur duarum ad fidem faciendam iustitia plus pollet, quippe cum ea sine prudentia satis habeat auctoritatis, prudentia sine iustitia nihil ualeat ad faciendam fidem. quo enim quis uersutior, & callidior est, hoc inuisior, & suspectior, detracta opinione probitatis. quamobrem intelligentiæ iustitia coniuncta, quantum uolet, habebit ad faciendam fidem uirium: iustitia sine prudentia multum poterit: sine iustitia nihil ualebit prudentia. Sed ne quis sit admiratus, cur, cum inter omnes philosophos constet, a meque ipso sepe disputatum sit, qui unam haberet, omnes habere uirtutes; nunc ita seiungam, quasi possit quis-

quisquam, qui non idem prudens sit, iustus esse. alia est illa, cum ueritas ipsa limatur in disputatione, subtilitas; alia, cum ad opinionem communem omnis accommodatur oratio: quamobrem, ut uulgus, ita nos hoc loco loquimur, ut alios sortes, alios bonos uiros, alios prudentes dicamus. popularibus enim uerbis est agendum, & usitatis, cum loquamur de opinione populari: idque eodem modo fecit Panætius. sed ad propositum reuertamur. Erat igitur ex tribus, quæ ad gloriam pertinerent, hoc tertium, ut cum admiratione hominum honore ab his digni iudicemur. Admirantur igitur communiter illi quidem omnia, quæ magna, & præter opinionem suam animaduertunt; separatim autem in singulis, si perspiciunt nec opinata quædam bona: itaque eos uiros suspiciunt, maximisque efferunt laudibus, in quibus existimant se excellentes quasdam, & singulares uirtutes perspicere; despiciunt autem eos, & contemnunt, in quibus nihil uirtutis, nihil animi, nihil neruorum putant. non enim omnes eos contemnunt, de quibus male existimant. nam quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, et ad faciendam iniuriam instructos, eos haud contemnunt quidem, sed de ipsis male existimant. quamobrem, ut ante dixi, contemnuntur ipsi, qui nec sibi, nec alteri prosunt, ut dicitur; in quibus nullus labor, nulla industria, nulla cura est: admiratione quadam uero afficiuntur ipsi, qui anteire ceteros uirtute putantur,

IX.

tertium de gloria comparanda.

contemnere, & male existimare, non idem sunt.

fides ut acquiritur.

CAL. XIII.

qui consilium ex tempore expedit, uere prudens est.

prudentia sine iustitia nihil ualeat ad fidem faciendam.

tur, & cum omni carere dedecore, tum uero ijs
uitijs, quibus alij non facile possunt obistere. nam
& uoluptates, blandissimæ dominæ, sæpe maio-
res partes animi a uirtute detorquent: & dolo-
rum cum admoventur faces, præter modum ple-
rique exterrantur: uita, mors, diuitiæ, pauper-
tas omnes homines uehementissime permouent.
quæ qui in utranque partem excelsio animo, ma-
gnoq. despiciunt; cumq. aliqua his ampla, & ho-
nesta res obiecta est, totos ad se conuertit, & ra-
pit: tum quis non admiretur splendorem, pulchri-
tudinemq. uirtutis? ergo & hæc animi perspicien-
tia admirabilitatem magnam facit: & maxime
iustitia, ex qua una uirtute uiri boni appellantur,
mirifica quædam res multitudini uidetur: nec ini-
uria. nemo enim iustus esse potest, qui mortem,
qui dolorem, qui exsilium, qui egestatem timet;
aut qui ea, quæ his sunt contraria, æquitati an-
teponit. maximeq. admirantur eum, qui pecu-
nia non mouetur: quod in quo uiro perspectum
sit, hunc dignum spectatu arbitrantur. itaque
illa tria, quæ proposita sunt ad gloriam, omnia
iustitia perficit; & beneuolentiam, quod prodes-
se uult plurimis; & ob eandem causam fidem, et
admirationem, quod eas res spernit, & negligit,
ad quas plerique inflammata auditate rapiuntur.
Ac, mea quidem sententia, omnis ratio, & in-
stitutio uitæ adiumenta hominum desiderat, in
primisq. ut habeas, quibuscum possis familiares
confer-

uoluptates,
blandissimæ
dominæ.

ex una iusti-
tia boni ui-
ri appellan-
tur.

iustitia pa-
rit omnem
gloriam.

omnis uite
institutio
adiumenta
hominum
desiderat.

re sermones: quod est difficile, nisi speciem præ-
te boni uiri feras. ergo etiam solitario homini,
atque in agro uitam agenti opinio iustitiæ necessa-
ria est, eoq. etiam magis, quod, si eam non ha-
bebunt, iniusti habebuntur; & nullis præsidijs
sepi, multis afficientur iniurijs. Atque his etiam
qui uendunt, emunt, conducunt, locant, contra-
hendisq. negotijs implicantur, iustitia ad rem ge-
rendam necessaria est. cuius tanta uis est, ut nec
illi quidem, qui maleficio, & scelere pascuntur,
possint sine ulla particula iustitiæ uiuere. nam qui
eorum cuiquam, qui una latrocinantur, furatur
aliquid, aut clam eripit, is sibi ne in latrocinio
quidem relinquit locum. ille autem, qui archipi-
rata dicitur, nisi æquabiliter prædam dispertiat,
aut occidetur a socijs, aut relinquetur. quin etiã
leges latronum esse dicuntur, quibus pareant, quas
obseruent. itaque propter æquabilem prædæ par-
titionem & Bargulus, Illyricus latro; de quo est
apud Theopompum, magnas opes habuit; et mul-
to maiores Viriatus Lusitanus: cui quidem exer-
citus nostri, imperatoresq. cesserunt: quem C.
Laelius, is, qui Sapiens usurpatur, prætor fre-
git, & comminuit; ferocitatemq. eius ita repres-
sit, ut facile bellum reliquis traderet. Cum igitur
tanta uis iustitiæ sit, ut ea etiam latronum opes
firmet, atque augeat; quantam eius uim inter le-
ges, & iudicia, & instituta reip. fore putamus?
Mibi quidem non apud Medos solum, ut ait He-

iustitia etiã
apud latro-
nes necessa-
ria.

appellari fo-
litus est. cõ
fuerudinem
enĩ hoc uer-
bum signifi-
cat.

regum et-
andorum
origo.

legum con-
dendarum
caussa.

iustitia &
propter se,
& quia glo-
riam ampli-
ficat, colen-
da est.

ostendit
et, si aut
monstrum
non hoc
non hoc
non hoc

Socratis de
gloria præ-
ceptum.

rodotus, sed apud etiam maiores nostros fruenda
iustitiæ causa uidentur olim bene morati reges
constituti. nam, cum premeretur initio multitu-
do ab ijs, qui maiores opes habebant, ad unum
aliquem confugiebant uirtute præstantem; qui,
cum prohiberet iniuria tenuiores, æquitate consti-
tuenda summos cum infimis pari iure retinebat.
eademq. constituendarum legum fuit causa, quæ
regum. ius enim semper quæ situm est æquabile.
neque enim aliter esset ius. id si ab uno iusto, &
bono uiro consequerentur, eo erant contenti. cum
id minus contingeret, leges sunt inuenta, quæ cū
omnibus semper una, atque eadem uoce loque-
rentur. Ergo hoc quidem perspicuum est, eos ad
imperandum deligi solitos, quorum de iustitia
magna esset opinio multitudinis. adiuncto uero
hoc, ut iidem etiam prudentes haberentur, nihil
erat, quod homines his auctoribus non posse conse-
qui se arbitrarentur. Omni igitur ratione colenda,
& retinenda iustitia est, tum ipsa propter sese,
(nam aliter iustitia non esset) tum propter ampli-
ficationem honoris, & gloriæ. Sed ut pecuniæ
quærenda non solum ratio est, sed etiam collocan-
da, quæ perpetuos sumptus suppeditet, nec solum
necessarios, sed etiam liberales: sic gloria quæren-
da, & collocanda ratione est. quanquam præcla-
re Socrates hanc uiam ad gloriam proximam, &
quasi compendariam dicebat esse, si quis id age-
ret, ut, qualis haberi uellet, talis esset. Quod si
qui

qui simulatione, & inani ostentatione, fidei non
modo sermone, sed etiam uultu stabilem se gloriæ
consequi posse. rentur, uehementer errant. uera
gloria radices agit, atque etiam propagatur: si-
tæ omnia celeriter, tanquam flosculi, decidunt:
nec simulatum potest quidquam esse diuturnum.
testes sunt permulti in utranque partem: sed, bre-
uitatis causa, familia erimus contenti una. Ti.
enim Gracchus, P. filius, tam diu laudabitur,
dum memoria rerum Romanarum manebit: at
eius filii nec uiui probabantur a bonis, & mortui
numerus obtinent iure casorum. Qui igitur adi-
pisci ueram iustitiæ gloriam uolet, iustitiæ fun-
gatur officijs. ea quæ essent, dictum est in supe-
riore libro. Sed, ut facillime, quales simus, ta-
les esse uideamur; etsi in eo ipso uis maxima est,
ut simus ij, qui haberi uelimus: tamen quedam
præcepta danda sunt. Nam si quis ab ineunte
ætate habet causam celebritatis, & nominis, aut
a patre acceptam, quod tibi, mi Cicero, arbitror
contigisse, aut aliquo casu, atque fortuna: in hunc
oculi omnium conijciuntur, atque in eo, quid
agat, quemadmodum uiuat, inquiritur; &
tanquam in clarissima luce uersetur, ita nullum
obscurum potest nec dictum eius esse, nec factum.
quorum autem prima ætas, propter humilitatē,
& obscuritatem, in hominum ignoratione uersa-
tur, hi, simul ac iuuenes esse cæperunt, magna
spectare, & ad ea rectis studijs debent contende-

quia leges
ferre cona-
ti sunt per-
niciosas
reip.

non modo
enim exspe-
datur, sed
quasi exigi-
tur ab eo
uirtus.

re. quod eo firmiore animo facient, quia non modo non inuidetur illi aetati, uerum etiam fauetur. *Prima igitur est* adolescenti commendatio ad gloriam, si qua ex bellicis rebus comparari potest: in qua multi apud maiores nostros existerunt. semper enim fere bella gerebantur. tua autem aetas incidit in id bellum, cuius altera pars sceleris nimium habuit, altera felicitatis parum. quo tamen in bello, cum te Pompeius alio alteri praefecisset, magnam laudem & a summo uiro, & ab exercitu consequere, equitando, iaculando, omnia militari labore tolerando. atque ea quidem tua laus pariter cum rep. cecidit. mihi autem haec oratio suscepta non de te est, sed de genere toto. quamobrem ad ea, quae restant, pergamus. *Vt igitur in reliquis rebus multo maiora sunt opera animi, quam corporis:* sic et res, quas persequimur ingenio, ac ratione, gratiores sunt, quam illae quas uiribus. *Prima igitur commendatio profiscitur a modestia, tum pietate in parentes, tum in suos beneuolentia.* Facillime autem in optimam partem cognoscuntur adolescentes, qui se ad claros, & sapientes uiros, bene consulentes reip. contulerunt: quibuscum si frequentes sunt, opinionem asserunt populo, eorum fore se similes, quos sibi ipsi delegerunt ad imitandum. *P. Rutilij adolescentiam ad opinionem & innocentiam, & iuris scientiam P. Mucij commendauit domus. nam L. quidem Crassus, cum esset admodum adole-*
scens,

scens, non aliunde mutuatus est, sed sibi ipse peperit maximam laudem ex illa accusatione nobili, & gloriosa. & qua aetate qui exercentur, laude affici solent: ut de Demosthene accepimus; ea aetate L. Crassus ostendit, id se in foro optime iam praemeditatum facere, quod etiam tum poterat domi cum laude meditari. Sed cum duplex sit ratio orationis, quarum in altera sit sermo, in altera contentio: non est id dubium, quin contentio orationis plurimum possit, & maiorem uim habeat ad gloriam: ea est enim, quam eloquentiam dicimus: sed tamen difficile dictu est, quanto opere conciliet animos hominum comitas, affabilitasque sermonis. extant epistolae & Philippi ad Alexandrum, & Antipatri ad Cassandrum, & Antigoni ad Philippum, trium prudentissimorum: (sic enim accepimus) quibus praecipunt, ut oratione benigna multitudinis animos ad beneuolentiam alliciant, militesque, blande appellando, sermone deliniant. Quae autem in multitudine cum contentione habetur oratio, ea saepe uniuersam excitat gloriam. *magna est enim admiratio copiose, sapienterque dicentis: quem qui audiunt, intelligere etiam, & sapere plus, quam ceteros, arbitrantur.* si uero in oratione mixta modestia grauitas, nil admirabilius fieri potest, eoque magis, si ea sunt in adolescente. Sed cum sint plurima causarum genera, quae eloquentiam desiderant; multi in nostra rep. adolescentes & apud

cum accusa-
uit, & dana-
uit C. Car-
bonem ho-
minem, qui
quodammodo,
consularem:
qui cantha-
ridas sum-
psit. fam.
11.9. ep. 21.

eius filium:
de quo ui-
de Iulianum.

in hoc ob-
-ab ob uid-
-at in

in hoc ob-
-ab ob uid-
-at in

fauetur ado-
lescentia.
CAP. X.

Casariana.

Popeiana.

animi maio-
ra sunt ope-
ra, quam
corporis.

de hoc in
Bruto.

iudiciorum
ratio du-
plex.

Lucius, &
Marcus, fra-
tres, qui
Seruiliū
augurē de
peculatu ac-
cusarunt.
Plutarchus
in Lucullo,
& Cic. in
proœmio
Acad.

de hoc in li-
bro de cla-
ris orat.

innocentem
accusare
non licet.

iudices, & apud senatum dicendo laudem affec-
ti sint: maxima admiratio est in iudicijs: quorum
ratio duplex est. nam ex accusatione, & defen-
sione constat: quarum etsi laudabilior est defen-
sio, tamen etiam accusatio probata persæpe est.
dixi paullo ante de Crasso: idem fecit adolescens
M. Antonius: etiam P. Sulpicii eloquentiam
accusatio illustravit, cum, seditiosum, & inuti-
lem ciuem C. Norbanum in iudicium uocauit. sed
hoc quidem non est sæpe faciendum, nec unquam,
nisi aut reip. causa, ut duo Luccilli; aut patrocini-
um, ut nos pro Siculis, pro Sardis contra Albu-
tium Iulius Caesar. in accusando etiam M. Aquilio
L. Fusii cognita industria est. semel igitur nõ
sæpe certe. sin erit, cui faciendum sit sapius; reip.
tribuat hoc muneris; cuius inimicos ulcisci sæpe,
non est reprehendendum: modus tamen adsit. du-
ri enim hominis, uel potius uix hominis uidetur,
periculum capitis inferre multis. id enim tum pe-
riculosum ipsi est, tum etiam sordidum ad famam,
committere, ut accusator nominetur. quod con-
tingit M. Bruto, summo genere nato, illius filio,
qui iuris ciuilis in primis peritus fuit. Atque etiã
hoc præceptum officij diligenter tenendum est,
ne quem unquam innocentem in iudicium capitis
arcessas. id enim sine scelere fieri nullo pacto po-
test. nam quid est tam inhumanum, quã eloquẽ-
tiam, a natura ad salutem hominum, & ad con-
seruationem datam, ad bonorum pestem, perni-
ciemq.

ciemq. conuertere? Nec tamen, ut hoc fugien-
dum est, ita habendum est religioni contrarium,
nocentem aliquando, & nefarium, impiumq. de-
fendere. uult hoc multitudo, patitur consuetudo,
fert etiam humanitas. iudicis est, semper in causis
uerum sequi; patroni, non nunquam uerisimile,
etiam si minus sit uerum, defendere: quod scribere,
præsertim cum de philosophia scriberẽ, non au-
derem, nisi idem placeret grauissimo Stoicorum
Pânatio. Maxime autem & gloria paritur,
& gratia defensionibus, eoq. maior, si quando
accidit, ut ei subueniatur, qui potenter alicuius
opibus circumueniri, urgeriq. uideatur; ut nos
& sæpe alias, & adolescentes contra L. Syl-
lae dominantis opes pro Sex. Roscio Amerino fe-
cimus: quæ, ut scis, extat oratio. Sed, expositis
ad olescentium officijs, quæ naleant ad gloriam
adipiscendam, deinde de beneficentia, ac libera-
litate dicendum est. cuius est ratio duplex. Nam
aut opera benigne fit indigentibus, aut pecunia.
facilior est hæc posterior, locupleti præsertim; sed
illa lautior, ac splendidior, & uiro forti, clarioq.
dignior. quanquam enim in utroque inest gratifi-
candi liberalis uoluntas: tamen altera ex arca, al-
tera ex uirtute depromitur; largitioque, quæ fit
ex re familiari, fontem ipsum benignitatis exhau-
rit: ita benignitate benignitas tollitur: qua quo in
plures usus sis, eo minus in multos uti possis. At,
qui opera, id est uirtute, & industria benefici, &

nocentem
licet inter-
dum defen-
dere.

a quo &
hoc ipsum,
& alia mul-
ta in hos li-
bros Cice-
ro transul-
lit.

liberalita-
tis ratio du-
plex.

largitio ex
re familiari
fontem be-
nignitatis
exhaurit.

liberales erunt, primum, quo pluribus profuerint, eo plures ad benigne faciendum adiutores habebunt: deinde, consuetudine beneficentiae paratiores erunt, & tanquam exercitatioribus ad bene de multis promerendum. praeclare in epistola quadam Alexandrum filium Philippus accusat, quod largitione beneuolentiam Macedonum consetetur. Quid te, (malum) inquit, rationis in istam spem induxit, ut eos tibi fideles putares fore, quos pecunia corrupisses? an tu id agis, ut Macedon & non te regem suum, sed ministrum, & praebitorem putet? quo quid sordidius regi? Melius etiam, quod largitionem corruptelam dixit esse. sit enim deterior qui accipit, atque ad idem semper expectandum paratior. Hoc ille filio: sed praeceptum putemus omnibus. Quamobrem id quidem non est dubium, quin illa benignitas, quae constat ex opera, & industria, & honestior sit, & latius pateat, et possit prodesse pluribus. Non nunquam tamen est largiendum: nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum est: et saepe idoneis hominibus indigentibus de re familiari imperiendum, sed diligenter, atque moderate. multi enim patrimonia effuderunt inconsulte largiendo. quid autem est stultius, quam, quod libenter facias, curare, ut id diutius facere non possis? Atque etiam sequuntur largitionem rapinae. cum enim dando egere coeperint, alienis bonis manus afferre coguntur. ita, cum, beneuolentiae comparanda

quàm quod
accusat de
largitione.

ut Milo, is,
qui Clodiu
interfecit.
Pedianus.

largitione
inconsulta
rapinae fe-
quuntur.

paranda causa, benefici esse uelint, non tanta studia assequuntur eorum, quibus dederint, quanta odia eorum, quibus ademerunt. quamobrem nec ita claudenda est res familiaris, ut eam benignitas aperire non possit; nec ita referenda, ut pateat omnibus: modus adhibeatur, isque referatur ad facultates. Omnino meminisse debemus id, quod a nostris hominibus sapissime usurpatum, iamque in prouerbijs consuetudinem uenit, largitionem fundum non habere. etenim quis potest esse modus, cum & iidem, qui consueuerunt, et illud idem alij desiderent? Omnino duo sunt genera largorum, quorum alteri prodigi, alteri liberales: prodigi, qui epulis, et uiscerationibus, & gladiatorum muneribus, ludorum, uenationumque apparatu pecunias profundunt in eas res, quarum memoriam aut breuem, aut nullam sint relicturi omnino: liberales autem, qui suis facultatibus aut captos a praedonibus redimunt; aut aes alienum suscipiunt amicorum causa; aut in filiarum collocatione adiuvant; aut opitulantur uel in re quaerenda, uel augenda. itaque miror, quid in mentem uenerit Theophrasto in eo libro, quem de diuitijs scripsit: in quo multa praeclare, illud absurde. est enim multus in laudanda magnificentia, et apparitione popularium munerum: taliumque sumptuum facultatem, fructum diuitiarum putat. mihi autem ille fructus liberalitatis, cuius exempla pauca posui, multo & maior uidetur, & certior.

modus adhi-
beatur in
largiendo.

prodigi qui
sint.

liberales
qui sint.

Aristoteles
dissentit a
Theophras-
to, discipu-
lo suo.

tior. quanto Aristoteles grauius, & uerius nos reprehendit, qui has effusiones pecuniarum non admiremur, quæ sunt ad multitudinem delinientiam. at ij, qui ab hostibus obsidentur, si emere aquæ sextarium mina cogentur, hoc primo auditu incredibile nobis uideri, omnesq. mirari: sed, cum attenderimus, ueniam necessitati dare: in his immanibus iacturis, infinitisq. sumptibus nihil nos magnopere mirari; cum præsertim neque necessitati subueniatur, nec dignitas augeatur; ipsaq. illa delentio multitudinis ad breue tēpus, exituumq. duratura sit, eaq. a leuissimo quoque animo; in quo tamen ipso una cum satietate memoria quoque moriatur uoluptatis. Bene etiam colligitur, hæc pueris, & mulierculis, & seruis, & seruorum simillimis liberis esse grata; graui uero homini, & ea, quæ sunt, iudicio certo ponderanti, probari posse nullo modo. quanquam intelligo, in nostra ciuitate inueterasse iam bonis temporibus, ut splendor ædilitatum ab optimis uiris postuletur. itaque P. Crassus cum cognomine Diues, tum copijs, functus est ædilio maxime munere. et paullo post L. Crassus cum omnium hominum moderatissimo Q. Mucio magnificenti-
tissima ædilitate functus est: deinde C. Claudius, Ap. filius: multi post, Lucilli, Hortensius, Silanus. omnes autem P. Lentulus, me consule, uiciti superiores. hunc est Scaurus imitatus. magnificenti-
tissima uero nostri Pompeij munera secundo consulatu.

fratres, Lucius, & Marcus; quos eodem anno ædilitatem gessif-

fulatu. in quibus omnibus, quid mihi placeat, uides. uitanda tamen est suspicio auaritiæ. nam Ma-
merco, homini ditissimo, prætermisso ædilitatis consulatus, repulsam attulit. quare & si postulat a populo, bonis uiris si non desiderantibus, attamen approbantibus, faciendum est, modo pro facultatibus; nos ipsi ut fecimus: & si quando aliquares maior, aut utilior populari largitione acquiritur; ut Orestis nuper prandia in semitis, dæcimæ nomine, magno honori fuerunt. ne M. quidem Seio uitio datum est, quod in caritate annonæ asse modium populo dedit. magna enim se, & inueterata inuidia, nec turpi iactura, quando erat ædilis, nec maxima liberauit. sed honori summo nuper nostro Miloni fuit, quod, gladiatoribus emptis reip. caussa, quæ salute nostra continebatur, omnes P. Clodij conatus, furoresq. compressit. Causa igitur largitionis est, si aut necesse est, aut utile. in his autem ipsis mediocritatis regula optima est. L. quidem Philippus, Q. filius, magno uir ingenio, in primisq. clarus, gloriari solebat, se sine ullo munere adeptum esse omnia, quæ haberentur amplissima. dicebat idem Cotta, Curio, nobis quoque licet in hoc quodam modo gloriari. nam pro amplitudine honorum, quos cunctis suffragijs adepti sumus nostro quidē anno, quod contigit eorum nemini, quos modo nominauī, sane exiguus sumptus ædilitatis fuit. Atque etiam illæ impensæ meliores sunt, muri, naualia,

se, Plutarchus, & Pli. l. 8. c. 7. tradiderunt.

Herculi cōsecrata de bonis locu pletum.

iam mortuo.

largitionis causæ probantur, necessitas, & utilitas.

quo primū anno per leges petere licuit. de quo scriptum in lib. de legibus.

qui theatrum
magnificen-
tissimum ex-
struxerat.

ualia, portus, aquarum ductus, omniaque, quæ ad usum reip. pertinent. quanquam enim, quod præsens tanquam in manu datur, iucundius est: tamen hæc in posterum gratiora, theatra, porticus, noua templa. Verecundius reprehendo propter Põmpeium: sed doctissimi non probant, ut & hic ipse Panætius, quem multum in his libris secutus sum, non interpretatus; & Phalereus Demetrius, qui Periclem, principem Græciæ, uituperabat, quod tantam pecuniam in præclara illa Propylæa coniecit. Sed de hoc genere toto in ijs libris, quos de rep. scripsi, diligenter est disputatum. Tota igitur ratio talium largitionum genere uitiosa est, temporibus necessaria, & tum ipsa & ad facultates accommodanda, et mediocritate moderanda est. In illo autem altero genere largiendi, quod a liberalitate profiscitur, non uno modo in disparibus causis affecti esse debemus. alia causa est eius, qui calamitate premittur; et eius, qui res meliores querit, nullis suis rebus aduersis. propensior benignitas esse debet in calamitosos: nisi forte erunt digni calamitate. in ijs tamen, qui se adiunari uolent, non ut ne affligantur, sed ut ad altiorum gradum ascendant, restricti omnino nullo modo esse debemus, sed in diligendis idoneis iudicium, & diligentiam adhibere. nam præclare Ennius:

senarius
iambicus.

Benefacta male locata, malefacta arbitror.
Quod autem tributum est bono uiro, et grato, in

co

eo cum ex ipso fructus est, tum etiam ex ceteris. temeritate enim remota, gratissima est liberalitas: eoq. eam studiosius plerique laudant, quod summi cuiusque bonitas commune perfugium est omnium. Danda igitur opera est, ut hos beneficijs quamplurimis afficiamus, quorum liberis, posterisq. prodatur memoria, ut his ingratis esse non liceat. omnes enim immemorem beneficii oderunt; eamq. iniuriam in deterrenda liberalitate sibi etiam fieri, eumque, qui faciat, communem hostem tenuiorum putant. Atque hæc benignitas etiam reip. utilis est, redimi et seruitute captos, locupletari tenuiores: quod quidem uulgo solitum fieri ab ordine nostro, in oratione Crassi scriptum copiose uidemus. hanc ergo consuetudinē benignitatis largitioni munerum antepono. hæc est grauium hominum, atque magnorum, illa quasi assentatorum populi, multitudinis leuitatem noliuptate quasi titillantium. Conuenit autem tum in dando munificum esse, tum in exigendo non acerbum; in omniq. re contrahenda, uendendo, emendo, conducendo, locando, in uicinitatibus, & consiniis æquum, & facilem, multa multis de iure suo concedentem; a litibus uero, quantum liceat, & nescio an paullo plus etiam, quam liceat, abhorrentem. est enim non modo liberale, paullum non nunquam de suo iure decedere, sed interdum etiam fructuosum. Habenda autem est ratio rei familiaris; quam quidē dilabi

bonitas eo-
mune per-
fugium est
omnium.

pro in de-
terrēdis ho-
minib⁹ a li-
beralitate.
minus ufi-
tata loquen-
di forma.

in exigen-
do acerbis-
tas reprehē-
ditur.

lites fugi-
ende.

dilabi sinere, flagitiosum est; sed ita, ut illiberalitatis, avaritiæq. absit suspicio. posse enim liberalitate uti, non spoliantem se patrimonio, nimirum est pecuniæ fructus maximus. Recte etiam a Theophrasto est laudata hospitalitas. est enim ut mihi uidetur, ualde decorum, patere domos hominum illustrium illustribus hospitibus: idq. etiam reip. est ornamento, homines externos hoc liberalitatis genere in urbe nostra non egere. est etiam uehementer utile ijs, qui honeste posse multa uolunt, per hospites apud externos populos ualere opibus, & gratia. Theophrastus quidem scribit, Cimonem Athenis etiam in suos curiales Laciadas hospitalem fuisse; ita enim instituisse, & uillicis imperasse, ut omnia præberentur, quicumque Laciades in uillam suam diuertisset. Quæ autem opera, non largitione, beneficia dantur; hæc tum in uniuersam remp. tum in singulos ciues conferuntur. nam in iure cauere, consilio iuuare, atque hoc scientiæ genere prodesse quamplurimis, uehementer & ad opes augendas pertinet, & ad gratiam. itaque cum multa præclara maiorum, tum quamoptime constituti iuris ciuilis summo semper in honore fuit cognitio, atque interpretatio: quam quidem ante hanc confusio- nem temporum in possessione sua principes retinuerunt: nunc, ut honores, ut omnis dignitatis gradus, sic huius scientiæ splendor deletus est: idq. eo indignius, quod eo tempore hoc contigit, cum

hospitalitas
a Theophrasto
laudata.

ne quid co-
tra ius com-
mittatur.

ius ciuile
semper in
honore
fuit.

is

is esset, qui omnes superiores quibus honore par esset, scientia facile uicisset. hæc igitur opera grata multis, et ad beneficijs adstringendos homines accommodata. Atque huic arti finitima est dicendi grauior facultas, & gratior, & ornatior. quid enim eloquentia laudabilius, et præstabilius, uel admiratione audiētium, uel spe indigentium, uel eorum, qui defensi sunt, gratia? huic quoque ergo a maioribus nostris est in tota dignitate principatus datus. disertus igitur hominis, et facile laborantis, quodq. in patriis est moribus, multorum causas et non grauate, et gratuito defendentis, beneficia, et patrocinia late patent. Admonebat me res, ut hoc quoque loco intermissionem eloquentiæ, ne dicam interitum, deplorarem, nisi uererer, ne de me ipso aliquid uiderer queri. sed tamē uidemus, quibus extinctis oratoribus, quam in paucis spes, quam in paucioribus facultas, quam in multis sit audacia. cum autem omnes non possint, ne multi quidem, aut iuris periti esse, aut disertus; licet tamen opera prodesse multis, beneficia petentem, commendantem iudicibus, & magistratibus, uigilantem pro re alterius, eos ipsos, qui aut consulant, aut defendunt, rogantem: quod qui faciunt, plurimum gratiæ consequuntur, latissimæq. eorum manat industria. Iam, illud non sunt admonendi, (est enim in promptu) ut animaduertant, cum alios iuuare uelint, ne quos offendant. sæpe enim aut eos lædunt, quos non debent; aut eos,

intelligit
Ser. Sulpi-
cium, qui
dialecticam
ad ius ciui-
le adiecit:
quod Scæ-
uola non
fecerat. ui-
de librum
de claris o-
rat.

propter bel-
la ciuilia.

ut iuris pe-
riti.

patet per
se.

quos

significum
liquet. res
que, cum
manifestis
aut eui ba
dixit al
cum aliquid
eo precipue
nomine fa-
ciendum ti-
bi statuas,
ut compen-
setur quod
uolatu est.

sed et quod
autum si

inops po-
test esse gra-
tus, animo,
non re.

sed et quod
autum si

hoc idē scri-
bit ad Le-
ptā, lib. vi.
fam. ep. 19.

quos non expedit: si imprudentes, negligentia
est; si scientes, temeritatis. Utendum etiam est
excusatione aduersus eos, quos inuitus offendas,
quacunque possis, quare id, quod feceris, neces-
se fuerit, nec aliter facere potueris: certisq. ope-
ris, & officijs erit, quod uiolatum est, compen-
sandum. Sed cum in hominibus inuandis aut mo-
res spectari, aut fortuna soleat; dictu quidem est
procliue, itaq. uulgo loquuntur, sese in beneficijs
collocandis mores hominum, non fortunam sequi:
honestior oratio est: sed quis est tandem, qui inopis,
& optimi uiri causse non anteponat in opera dan-
da gratiam fortunati, & potentis? a quo enim
expeditior, et celerior remuneratio fore uidetur,
in eum fere est uoluntas nostra propensior. sed a-
nimaduertendum est diligentius, quæ natura re-
rum sit. nimirum enim inops ille, si bonus est uir,
etiam si referre gratiam non potest, habere certe
potest. commode autem, quicumque dixit: pecu-
niam qui habeat, non reddidisse; & qui reddide-
rit, non habere: gratiam autem, & qui reddi-
derit, habere; & qui habeat, retulisse. At qui
se locupletes, honoratos, & beatos putant, hi ne
obligari quidem beneficio uolunt: quin etiam be-
neficium se dēdisse arbitrantur, cum ipsi quamuis
aliquod magnum acceperint: æque etiam a se aut
postulari, aut expectari aliquid suspicantur. pa-
trocinio uero se usos, aut clientes appellari, mor-
tis instar putant. At uero ille tenuis, cum quid
factum

factum sit, sese spectatum, non fortunam, pu-
tans, non modo illi, qui est meritis, sed etiam
illis, a quibus expectat, (eget enim multis) gra-
tum se uideri studet. neque uero uerbis auget
suum munus, si quo forte fungitur, sed etiam ex-
tenuat. Videndumq. illud item, quod, si opu-
lentum, fortunatumq. defenderis, in illo uno, aut
forte in liberis eius maneat gratia; sin autem ino-
pem, probum tamen, & modestum, omnes non
improbi humiles, quæ magna in populo multitu-
do est, præsidium sibi paratum uident. quamo-
brem melius apud bonos, quam apud fortunatos,
beneficium collocari puto. danda omnino opera
est, ut omni generi satisfacere possimus: sed, si res
in contentionem ueniet, nimirum Themistocles
est auctor adhibendus: qui, cum consuleretur, u-
trum bono uiro pauperi, an minus probato diuiti
filiam collocaret; ego, inquit, malo uirum, qui
pecunia egeat, quam pecuniam, quæ uiro: sed
corrupti mores, deprauatiq. sunt admiratione di-
uitiarum. quarum magnitudo quid ad unumquen-
que nostrum pertinet? illum fortasse adiunat, qui
habet: ne id quidem semper: sed fac inuare: po-
tentior sane sit, honestior uero quo modo? quod si
etiam bonus erit uir; ne impediunt diuitiæ, quo
minus inuetur; modo ne adiuncent; sitq. omne iu-
diciu, non quam locuples, sed qualis quisque
sit. Extremum autem præceptum in beneficijs,
operaq. danda est, ne quid contra æquitatem con-
H tendas,

melius apud
bonos ui-
ros, quam
apud fortu-
natos, bene-
ficium col-
locatur.

ne benefi-
cium in illū
ideo nō cō-
feramus,
quia diuiti-
is abundet:
si modo uir
bonus est:

sed rursus
eandem diui-
tia ne adiu-
uent, idest,
ne nos ad
beneficium
tribuendū
magis,
quā con-
uenit, ad-
ducant.

ad usum
reip. neces-
sario con-
stitutum.

suffragiis
improbare
abrogare
uero aliud
significat,
nempe hoc
legem iam
latam tolli.

tendas, ne quid per iniuriam. fundamētum enim perpetuæ commendationis, & famæ est iustitia: sine qua nihil potest esse laudabile. Sed quoniam de eo genere beneficiorum dictum est, quæ ad singulos spectant: deinceps de ijs, quæ ad uniuersos, quæq. ad remp. pertinent, disputandum est. Eorum autem ipsorum partim eiusmodi sunt, ut ad uniuersos ciues pertineant, partim, singulos ut attingant; quæ sunt etiam gratiora. danda est opera omnino, si possit, utrisque, nec minus ut etiam singulis cōsuletur; sed ita, ut ea res aut prosit, aut certe ne obsit reip. C. Gracchi frumentaria magna largitio fuit; exhauriebat igitur ærarium; modica M. Octauij, & reip. tolerabilis, et plebi necessaria; ergo & ciuibus, & reip. salutaris. In primis autem uidendum erit ei, qui remp. administrabit, ut suum quisque teneat, neque de bonis prinatorum publice diminutio fiat. perniciose enim Philippus in tribunatu, cum legem agrariam ferret; quam tamen antiquari facile passus est, et in eo uehementer se moderatum præbuit: sed cum in agendo multa populariter, tum illud male; non esse in ciuitate duo millia hominū, qui rem haberent. capitalis omnino oratio est ad æquationem bonorum pertinens; qua peste quæ potest esse maior? hæc enim ob causam maxime, ut sua tenerentur, resp. ciuitatesq. cōstitutæ sunt. nam etsi dyce natura congregabantur homines; tamen, spe custodia rerum suarum, urbium præ-

sidia

sidia querebāt. Danda etiam opera est, ne, quod apud maiores nostros sæpe fiebat, propter ærarij tenuitatem, assiduitatemq. bellorum, tributum sit conferendum: idq. ne eueniat, multo ante erit prouidendum. sin qua necessitas huius muneris alicui reip. obuenerit: (malo enim alteri, quā nostræ, ominari: neque tamen de nostra, sed de omni rep. disputo) danda erit opera, ut omnes intelligant, si salui esse uelint, necessitati esse parendum. Atque etiam omnes, qui remp. gubernabunt, consulere debebunt, ut earum rerum copia sit, quæ sunt necessaria. quarum qualis comparatio fieri soleat, & debeat, non est necesse disputare. Est enim in promptu. tamen locus attingendus fuit. Caput autem est in omni procuratione negotij, & muneris publici, ut auaritiæ pellatur etiam minima suspicio. utinam, inquit C. Pontius Samnis, ad illa tempora fortuna me seruasset, & tunc essem natus, quando Romani dona accipere cepissent: non essem passus diutius eos impere. næ illi quidē multa sæcula expectanda fuerunt. modo enim hoc malum in hanc remp. inuasit: itaque facile patior tunc potius Pontium fuisse; siquidem in illo tantum fuit rōboris. Non dum centum, & decem anni sunt, cum de pecunijs repetundis a L. Pisone lata est lex, nulla antea cum fuisset. at uero postea tot leges, & proximæ quæque diuiores; tot rei damnati; tantum Italicum bellum propter iudiciorum metum excita-

soluendum
tributum,
necessario
impositum.

facis patet.

ut posset
Romanum
imperium
pecunia lar-
gienda e-
uertere.

eorum ope
ra, qui, ne
repetunda-
rum accusa-
rentur, me-
tuebant.

bis millies
centies se-
stertium, ut
scripsit Vel-
leius, id est,
ut nunc lo-
quimur, mil-
liones sex,
& scutato-
rum trecen-
ta mil-
lia. Pli. lib.
33. cap. 3.

abstinentia
beneuolen-
tiam multi-
tudinis con-
ciliat.

tūm; tanta, sublati legibus, & iudicijs, expila-
tio, direptioq. sociorum; ut imbecillitate aliorū,
non nostra uirtute, ualeamus. Laudat Africanū
Panætius, quod fuerit abstinentes. quid ni laude-
tur? sed in illo alia maiora: laus enim abstinentiæ
non hominis est solum, sed etiam temporum illo-
rum. Omni Macedonum gaza, quæ fuit maxi-
ma, potitus est Paullus: tantum in ærarium pe-
cuniæ inuexit, ut unius imperatoris præda finem
attulerit tributorum. at hic nihil in domum suam
intulit, præter memoriam nominis sempiternam.
Imitatus patrē Africanus nihilo locupletior Car-
thagine euerfa. Quid, qui eius collega in censu-
ra fuit, L. Mummius? nunquid copiosior, cum
copiosissimam urbem funditus sustulisset? Italiam
ornare, quàm domum suam, maluit. quanquam,
Italia ornata, domus ipsa mihi uidetur ornatio-
r. Nullum igitur uitium est tetrius, (ut eo, unde
egressa est, referat se oratio) quàm auaritia,
præsertim in principibus, & remp. gubernanti-
bus. habere enim quæstui remp. non modo turpe
est, sed sceleratum etiam, & nefarium. itaque,
quod Apollo Pythius oraculo edidit, Spartam
nulla re alia, nisi auaritia, esse perituram, is ui-
detur non solum Lacedæmonijs, sed & omnibus
opulentis populis prædixisse. Nulla autem re cō-
ciliare facilius beneuolentiam multitudinis pos-
sunt ij, qui reip. præsent, quàm abstinentia, et con-
tinentia, qui uero esse populares uolunt, ob eamq.
causam

causam aut agrariam rem tentant, ut possessores
suis sedibus pellantur, aut pecunias creditas debi-
toribus condonandas putant; labefaciunt funda-
menta reip. cōcordiam primum tollunt, quæ es-
se non potest, cum alijs adimuntur, alijs con-
donantur pecuniæ; deinde æquitatem, quæ tollitur
omnis, si habere suum cuique non licet. id enim
est proprium, ut supra dixi, ciuitatis, atque ur-
bis, ut sit libera, & non sollicita suæ rei cuiusque
custodia. Atque in hac perniciē reip. ne illam
quidem consequuntur. quam putant, gratiam.
nam cui res erepta est, inimicus; cui data est, e-
tiam dissimulat se accipere uoluisse, et maxime in
pecunijs creditis occultat suum gaudium, ne ui-
deatur non fuisse soluendo. at uero ille, qui acci-
pit iniuriam, & meminit, & præferebat dolorem
suum. Nec, si plures sunt ij, quibus improbe datū
est, quàm illi, quibus iniuste ademptum est, ic-
circo plus etiam ualent. non enim numero hæc iu-
dicantur, sed pondere. quam autem habet æqui-
tatem, ut agrum, multis annis, aut etiam sæculis
ante possessum, qui nullum habuit, habeat, qui
autem habuit, amittat? at propter hoc iniuriæ
genus Lacedæmonij Lysandrum Ephorum expu-
lerunt, Agin regem, quod nunquam antea apud
eos acciderat, necauerunt. ex quo eo tempore tan-
tæ discordiæ secutæ sunt, ut tyranni existerent, et
optimates exterminarentur, et præclarissime cō-
stituta res. dilaberetur. nec uero solum ipsa ce-
cidit,

concordia
fundamen-
tum reip.

ut conferre-
tur non mo-
do ciues, ue-
rū ædificia
quoque.

præclarū du-
cem, opti-
meque de
rep. meri-
tum.

Lyeurgi
legibus.

maioris: cu
ius ex filia
Cornelia
Ti. Grac-
chus duos
filios suscep-
it, Tiberiū
& Caium.

cidit, sed etiam reliquam Graciam euertit contagionibus malorum, quæ a Lacedæmonijs profecta manarunt latius. Quid? nostros Gracchos, Ti. Gracchi, summi uiri filios, Africani nepotes, nonne agraria contentiones perdiderunt? At uero Aratus Sicyonius iure laudatur, qui, cum eius ciuitas quinquaginta annos a tyrannide teneretur, profectus Argis Sicyonem, clandestino introitu urbe est potitus; cumq. tyrannum Nicoclem improuiso oppressisset, sexcentos exsules, qui fuerant eius ciuitatis locupletissimi, restituit, remq. pub. aduentu suo liberauit. sed, cum magnam animaduertit in bonis, & possessionibus difficultatem; quod & eos, quos & ipse restituerat, quorum bona alij possederant, egere iniquissimè arbitrabatur; et quinquaginta annorum possessiones mouere, non nimis æquum putabat; propterea quod tam longo spatio multa hereditatibus, multa emptionibus, multa dotibus detinebantur: sine iniuria, iudicauit, neque illis adimi, neque his non satisfieri, quorum illa fuerant, oportere. cum igitur statuisset opus esse ad eam rem cōstituendam pecunia, Alexandriam se proficisci uelle dixit, remq. integram ad reditum suum iussit esse: isq. celeriter ad Ptolemæum, suum hospitem, uenit, qui tum regnabat alter post Alexandriam conditā: cui cum exposuisset, patriam se liberare uelle, causamq. docuisset; a rege opulento uir summus facile impetrauit, ut grandi pecunia adiunaretur:

quam

quam cum in Sicyonem attulisset, adhibuit sibi in consilium quindecim principes, cum quibus causas cognouit & eorum, qui aliena detinebant, et eorum, qui sua amiserant; præfecitq. æstimandis possessionibus, & uti persuaderent alijs, ut pecuniam accipere mallent, & possessionibus cederent; alijs, ut commodius putarent, numerari sibi quod tanti esset, quàm suum recuperare. ita perfectum est, ut omnes, constituta concordia, sine querela discederent. O uirum magnum, dignumq. qui in nostra rep. natus esset. sic par est agere cum ciuibus, non, ut bis iam uidimus, hastam in foro ponere, & bona ciuium uoci subiicere præconis. at ille Græcus, id quod fuit sapientis, & præstantis uiri, omnibus consulendum putauit: eaq. est summa ratio, & sapientia summi ciuis, commoda ciuium defendere, non diuellere, atque omnes æquitate eadem continere. Habitent gratis in alieno. quid ita? ut, cum ego emerim, ædificauerim, tuear, impendam, tu me inuito fruarere meo? quid est aliud, alijs sua eripere, alijs dare aliena? Tabula uero nouæ quid habent argumenti, nisi ut emas mea pecunia fundum, & eum tu habeas, ego non habeam pecuniam? Quamobrem, ne sit æs alienum, quod reip. noceat, prouidendum est: quod multis rationibus cauere potest, si hoc non fuerit, ut locupletes suum perdant, debitores lucrentur alienum. nec enim ulla res uehemen-

Sylla primum, dein de Cæsare dominantibus.

debitam pecuniam largientes.

ides maxi-
me remp.
continet.

a Catilina.

interfect^a
Bruto, Caf-
sio, alijs.

pro bello,
antique, &
uiscate di-
ctum, paul-
lo tamē du-
rius. domi,
militiæ, di-
xit lib. de
senectute.

tius remp. continet, quàm fidēs; quæ esse nul-
la potest, nisi erit necessario solutio rerum cre-
ditarum, nunquam enim uehementius actum est,
quàm me consule, ne solueretur: armis, & ca-
stris tentata res est ab omni genere hominum,
& ordine, quibus sic restiti, ut hoc tantum ma-
lum de rep. tolleretur. nunquam nec maius æs
alienum fuit; nec melius, nec facilius dissolutum
est. fraudandi enim spe sublata, soluendi neces-
sitas consecuta est. At uero hic noster uictor,
nunc quidem uictus, quæ cogitabat, ea perfe-
cit, cum eius iam nihil interesset. tanta in eo pec-
candi libido fuit, ut hoc ipsum eum delectaret,
peccare, etiam si causa non esset. Ab hoc igitur
genere largitionis, ut alijs detur, alijs aufe-
ratur, aberunt ij, qui remp. tuebuntur: in pri-
misq. operam dabunt, ut iuris & iudiciorum æ-
quitate suum quisque teneat; et neque tenuiores
propter imbecillitatem circumueniantur, neque
locupletibus ad sua uel tenenda, uel recuperanda
obsit inuidia. præterea, quibuscunque rebus uel
belli, uel domi poterunt remp. augeant imperio,
agris, uectigalibus. hæc magnorum hominum
sunt: hæc apud maiores nostros factitata: hæc
genera officiorum qui persequuntur, cum summa
utilitate reip. magnam ipsi adipiscuntur & gra-
tiam, & gloriam. In his autem utilitatum præ-
ceptis Antipater Tyrius, Stoicus, qui Athenis
nuper est mortuus, duo præcepta censet esse a Pa-
netio

netio prætermissa, ualitudinis curationem, et pe-
cunia. quas res a summo philosopho præteritas
arbitror, quodd essent faciles: sunt certe utiles. Sed
ualitudo sustentatur notitia sui corporis, et obser-
uatione earum rerū, quæ res aut prodesse soleāt,
aut obesse; et continentia in uictu omni, atque cul-
tu, corporis tuendi causa, et prætermittendis uolu-
ptatibus; postremo arte eorum, quorū ad scien-
tiam hæc pertinent. Res autem familiaris quæri
debet ijs rebus, a quibus abest turpitudine, conser-
uari autem diligentia, & parsimonia, ijsdem e-
tiam rebus augeri. has res commodissime Xeno-
phon Socraticus persecutus est in eo libro, qui Oe-
conomicus inscribitur: quem nos, ista fere atate
cum essemus, quæ es tu nunc, e græco in latinum
conuertimus. Sed utilitatum comparatio (quo-
niam hic locus erat quartus a Panetio prætermis-
sus) sæpe est necessaria. nam & corporis commo-
da cum externis, et externa cum corporis, et ipsa
inter se corporis, et externa cum externis compa-
rari solent. Cum externis corporis hoc modo com-
parantur; ualere ut malis, quàm diues esse: cum
corporis externa, hoc modo; diues esse potius,
quàm maximis corporis uiribus. Ipsa inter se cor-
poris comparantur sic: bona ualitudo uolupta-
ti anteponatur, uires celeritati. Externorum au-
tem, ut gloria diuitijs, uectigalia urbana rusticis:
ex quo genere comparationis illud est Catonis se-
nis: a quo cum quæreretur, quid maxime in re fa-
miliari

ualitudinis
tuendæ ra-
tio.

medicorū.

res familia-
ris unde cō
paranda.

non satis e-
gregie, ut
putat diuus
Hierony-
mus.

hoc & Plinius tradit.

quasi fenerari non liceret.

ironia est. fenerato-
ris enim in-
telligit.

miliari expediret, respondit, bene pascere; quid secundum, satis bene pascere; quid tertium, bene vitare; quid quartum, arare: & cum ille, qui quaesierat, dixisset, quid fenerari? tum Cato, quid hominem, inquit, occidere? ex quo, et multis alijs intelligi debet, utilitatum comparationes solere fieri, recteq. hoc adiunctum esse quartum exquirendorum officiorum genus. sed toto hoc de genere, de quaerenda, de collocanda pecunia, etiam de utenda, commodius a quibusdam optimis uiris, ad medium Ianum sedentibus, quam ab ullis philosophis ulla in schola, disputatur. sunt tamen ea cognoscenda. pertinent enim ad utilitatem, de qua hoc libro disputandum est. reliqua deinceps persequemur.

M. TVLLII CICERONIS
OFFICIORVM
AD MARCVM FILIVM
LIBER III.

SCIPIONEM, Marce fili, cum, qui primus Africanus appellatus est, dice-
P. re solitum, scripsit Catō, qui fuit fere eius aequalis, nunquā se minus otiosum esse, quā cum otiosus; nec minus solum, quā cum solus esset. magnifica uero uox, & magno uiro, & sapiente digna; quae declarat, illum & in otio de negotijs cogitare, et in solitudine secum loqui solitum; ut neque cessaret unquam, & interdum colloquio alterius non egeret. itaque dueres, quae languorem afferunt ceteris, illum acuebant, otium, & solitudo. Vellem, & nobis hoc idem uere dicere liceret: sed, si minus imitatione tantā ingenij praestantiam consequi possumus, uoluntate certe proxime accedimus. nam &, a reip. forensibusq. negotijs armis impijs, uiq. prohibiti, otium persequimur: &, ob eam causam urbe relicta, rura peragrantes, saepe soli sumus. sed nec otium hoc cum Africani otio, nec solitudo cum illa comparanda est. ille enim, requiescens a reip. pulcherrimis muneribus, otium sibi sumebat aliquando, & a cætu hominum, frequentiaq. interdum, tanquam in portum, se in solitudinem recipiebat: nostrum autem otium negotij inopia, nec

qui tamen
Scipioni pa-
rum ami-
cus esse ere-
ditus est.
Linius.

quodam e-
nim modo
licet., sed
non aequē,
ut illi: quod
& ille inge-
nio praestit-
erit, & me-
liora tem-
pora.

re-

requiescendi studio, constitutum est. extincto enim senatu, deletisq. iudicijs, quid est, quod dignum nobis aut in curia, aut in foro agere possimus? ita, qui in maxima celebritate, atque in oculis civium quondam uiximus, nunc fugientes conspectum sceleratorum, quibus omnia redundant, abdimus nos, quantum licet, & saepe soli sumus. sed quia sic ab hominibus doctis accepimus, non solum ex malis eligere minima oportere, sed etiam excerpte ex his ipsis, si quid inesset boni; propterea & otio fruor, non illo quidem, quo debet is, qui quondam p̄perisset otium civitati; nec eam solitudinem languere patior, quam mihi affert necessitas, non uoluntas. quanquam Africanus maiorem laudem uel meo iudicio asquebatur: nulla tamen eius ingenij monumenta mandata litteris, nullum opus otij, nullum solitudinis munus extat. ex quo intelligi debet, illum mentis agitatione, inuestigationeq. earum rerum, quas cogitando consequabatur, nec otiosum, nec solum unquam fuisse. Nos autem, qui non tantum roboris habemus, ut cogitatione tacita a solitudine abstrahamur, ad hanc scribendi operam omne studium, curamq. conuertimus. itaque plura breui tempore, euerfa, quam multis annis, stante rep. scripsimus. Sed cum tota philosophia, mi Cicero, frugifera, & fructuosa, nec ulla pars eius inculta, ac deserta sit: tamen nullus feracior in ea locus est, nec uberior, quam de officijs; a quibus

mortuo Ca
sare, non dū
libera ciui-
tas erat.

in consula-
tu, coniura-
tione extin-
cta. de quo
iam antea
gloriatu
est.

tota philo-
sophia fru-
gifera.

bus constanter, honesteq. uiuendi praecepta ducuntur. quare, quanquam a Cratippo nostro, principē huius memoria philosophorum, hoc te assidue audire, atque accipere confido; tamē con-ducere arbitror, talibus aures tuas uocibus undique circumsonare, nec eas, si fieri possit, quidquam aliud audire. quod cum omnibus est facien- dum, qui uitam honestam ingredi cogitant: tamē haud scio, an nemini potius, quam tibi. sustines enim non paruam expectationem imitandae indu- striae nostrae, magnam honorū, non nullam sortasse nominis. suscepisti onus praeterea graue et Athe- narum, & Cratippi: ad quos cum tanquā ad mer- caturam bonarum artium sis profectus, inanem redire turpissimum est, dedecorantem & urbis auctoritatem, & magistrī. quare, quantum con- niti animo potes, quantum labore contendere; (si discendi labor est potius, quam uoluptas) tantum fac ut efficias; ne ue committas, ut, cum omnia suppeditata sint a nobis, tibi defuisse uidea- re. Sed hac haec tenus: multa enim saepe ad te co- hortandi gratia scripsimus. nunc ad reliquam par- tem propositae diuisionis reuertamur. Panatius igitur, qui sine controuersia de officijs accuratissi- me disputauit, quemq. nos, correctione quadam adhibita, potissimum secuti sumus; tribus gene- ribus propositis, in quibus deliberare homines, & consultare de officio solebant; uno, cum dubi- tarent, honestum ne id esset, de quo ageretur, an turpe;

inter peri-
pateticos.
fam. ep. 16.
l. 12. & 21.
l. 1.

quae sem-
per bonas
artes aluit.

nihil tamē
extat, prae-
ter partiti-
ones orato-
rias, & hos
libros de of-
ficijs. qui ta-
men ad for-
mandos po-
tius mores,
quam ad co-
hortandum
scripti sunt.

CAP:
I.

turpe; altero, utile ne esset, an inutile; tertio, si id, quod specimē haberet honesti, pugnaret cum eo, quod utile uideretur, quo modo ea discerni oporteret: de duobus generibus primis tribus libris explicauit: de tertio autem genere deinceps se scripsit dicturum; nec exsoluit, quod promiserat. quod eo magis miror, quia scriptum a discipulo eius Posidonio est, triginta annos uixisse Panætium postquam illos libros edidisset. quem locum miror a Posidonio breuiter esse tractatum in quibusdam commentarijs, præsertim cum scribat, nullum esse locum in tota philosophia tam necessarium. Minime uero assentior ijs, qui negant eum locum a Panætio prætermisum, sed consulto relictum, nec omnino scribendum fuisse; quia nunquam posset utilitas cum honestate pugnare. de quo alterum potest habere dubitationem, adhibendum ne fuerit hoc genus, quod in diuisione Panætij tertium est, an plane omittendum: alterum dubitari non potest, quin a Panætio susceptum sit, sed derelictum. nam, qui e diuisione tripartita duas partes absoluerit, huic necesse est restare tertiam, præterea, in extremo libro tertio de hac parte pollicetur se deinceps esse dicturum. accedit eodem testis locuples Posidonius; qui etiam scribit in quadam epistola, P. Rutilium Rufum dicere solere, qui Panætium audierat, ut nemo pictor esset inuentus, qui Veneris eam partem quam Apelles inchoatam reliquisset, absolueret,

utilitas nunquam uideatur cum honestate pugnare.

hoc exemplum uisus est in epistola

solueret, (Coris enim pulchritudo reliqui corporis imitandi spem auferebat) sic ea, quæ Panætius prætermisisset, & non perfecisset, propter eorū, quæ fecisset, præstantiam neminem esse perfectum. Quamobrem de iudicio Panætij dubitari non potest. Recte ne autem hanc tertiam partem ad exquirendum officium adiunxerit, an secus, de eo fortasse dubitari potest. nam siue honestum solum bonum est, ut Stoicis placet; siue, quod honestum est, id ita summum bonum est, quemadmodum Peripateticis nostris uidetur, ut omnia ex altera parte collocata, uix minimi momēti instar habeant: dubitandum non est, quin nunquam possit utilitas cum honestate contendere. itaque accepimus, Socratem solitum execrari eos, qui primum hæc, natura coherentia, opinione distraxissent. cui quidem ita sunt Stoici assensi, ut etiam, quidquid honestum esset, id utile esse censerent; nec utile quidquam, quod non honestum. Quod si is esset Panætius, qui uirtutem propterea colendam diceret, quod ea efficiens utilitatis esset; ut ij, qui res expetendas uel uoluptate, uel indolentia metiuntur: liceret ei dicere, honestatē aliquando cum utilitate pugnare. sed, cum sit is, qui id solum bonum iudicet, quod honestum sit; quæ autem huic repugnent specie quadam utilitatis, eorū neque accessione meliorem uitam fieri, nec discessionem peiorem: non uidetur huiusmodi debuisse de liberationem introducere; in qua, quod utile uideretur,

quoque ad Lentulum, Pericudæ.

de summo bono controuersia ferre nulla est inter Stoicos, & Peripateticos.

Epicurei.

Stoicorum opinio.

deretur, cum eo, quod honestum est, comparatur. etenim, quod summum bonum a Stoicis dicitur, conuenienter naturæ uiuere, id habet hanc, ut opinor, sententiam, naturam cum uirtute congruere semper; cetera autem, quæ secundum naturam essent, ita legere, si ea uirtuti non repugnarent. quod cum ita sit, putant quidam hanc comparationem recte non esse introductam, nec omnino de eo genere quidquam præcipiendum fuisse. Atque illud quidem honestum, quod proprie, uereq. dicitur, id in sapientibus est solis, neque a uirtute diuelli unquam potest: in ijs autem, in quibus sapientia perfecta non est, ipsum illud quidem perfectum honestum nullo modo esse potest, similitudines honesti esse possunt. Hæc igitur omnia officia, de quibus his libris disputamus, media Stoici appellant; & ea communia sunt, & late patent: quæ & ingenij bonitate multi assequuntur, & progressionem discendi. Illud autem, quod rectum iisdem appellant, perfectum, atque absolutum est, & ut iisdem dicunt, omnes numeros habet, nec, præter sapientem, cadere in quenquam potest. cum autem aliquid actum est, in quo media officia comparantur, id cumulate uidetur esse perfectum: propterea quod uulgus, quid absit a perfecto, fere non ex toto intelligit; quatenus autem intelligit, nihil putat prætermisum. quod autem in poematibus, & in picturis usu uenit, in alijsq. compluribus, ut delectentur imperiti,

honestum
quod uere
dicitur, in
sapientibus
est solis.

perfectum
officium in
unum sapi-
entem cadit.

recte legi:
tur compar-
ant.

riti, laudentq. ea, quæ laudanda non sint; ob eam, credo, causam, quod insit in his aliquid probi, quod capiat ignaros, qui quidem, quid in unaquaque re uitij sit, nequeant iudicare. itaque, cum sint docti a peritis, desistunt facile a sententiâ. hæc igitur officia, de quibus his libris differimus, quasi secunda quædam honesta dicunt esse, non sapientum modo propria, sed cum omni hominum genere communia: itaque ij omnes, in quibus est uirtutis indoles, commouentur. Nec uero, cum duo Decij, aut duo Scipiones, fortes uiri, commorantur, aut cum Fabricius, aut Aristides iustus nominatur, aut ab illis fortitudinis, aut ab his iustitiæ, tanquam a sapientibus, petitur exemplum. nemo enim horum sic sapiens, ut sapientem intelligi hic uolumus: nec ij, qui sapientes habiti sunt, & nominati, M. Cato, & C. Lælius, sapientes fuerunt; nec illi quidem septem; sed ex mediorem officiorum frequentia similitudinem quandam gerebant, speciemq. sapientum. Quocirca nec id, quod uere honestum est, fas est cum utilis repugnantia comparari: nec id, quod communiter appellamus honestum, quodq. colitur ab ijs, qui bonos se uiros haberi uolunt, cum emolumentis unquam est comparandum. tamq. id honestum, quod in nostram intelligentiam cadit, tuendum, conseruandumq. est nobis, quam id, quod proprie dicitur, uereq. est honestum, sapientibus. aliter enim teneri non potest, si qua ad uirtutem

alii legunt,
iidem. utrū
que recte.

quia pro re
pub. mortē
libenter op-
petiuerunt.

pro cū uti-
le repu-
gnante.

quod me-
dium Stoi-
ci appellat

tutem est facta progressio. Sed hæc quidem de ijs, qui conseruatione officiorum existimantur boni. Qui autem omnia metiuntur emolumentis, & commodis, neque ea uolunt præponderari honestate, hi solent in deliberando honestum cum eo, quod utile putant, comparare; boni uiri non solent. itaque existimo Panætium, cum dixerit homines solere in hac comparatione dubitare, hoc ipsum sensisse, quod dixerit, solere modo, non etiam oportere. etenim non modo pluris putare, quod utile uideatur, quam quod honestum, sed hæc etiam inter se comparare, & in his dubitare, turpissimum est. Quid est ergo, quod non nunquam addubitationem asferre soleat, considerandumque uideatur? credo, si quando dubitatio accidit, quale sit id, de quo consideretur. sæpe enim tempore fit, ut, quod plerumque turpe haberi soleat, inueniatur non esse turpe. exempli causa ponatur aliquid, quod pateat latius. Quod potest esse maius scelus, quam non modo hominem, sed etiam familiarem occidere? num igitur se obstrinxit scelere, si quis tyrannum occidit quamuis familiarem? populo quidem Romano non uidetur: qui ex omnibus præclaris factis illud pulcherrimum existimat. uicit igitur utilitas honestatem: immo uero honestas utilitatem secuta est. itaque, ut sine ulla errore diiudicare possimus, si quando cum illo, quod honestum intelligitur, pugnare id uidebitur, quod appellamus utile; formula

honestum
& utile inter
se com-
parare, tur-
pissimum.

de præte-
rito loqui-
tur, quia iā
Cæsaris ne-
cem laten-
ter signifi-
cauit.

mula quadam constituenda est; quam si sequemur in comparatione rerum, ab officio nunquam recedemus. erit autem hæc formula Stoicorum rationi disciplinaque maxime consentanea, quam quidem in his libris propterea sequimur, quodd, quanquam a ueteribus Academicis, & Peripateticis nostris, qui quondam iidem erant, qui Academici, quæ honesta sunt, anteponuntur ijs, quæ uidentur utilia, tamen splendidius hæc ab eis differuntur, quibus, quiddid honestum est, idem utile uidetur, nec utile quidquam, quod non honestum, quam ab ijs, quibus est honestum aliquod non utile, aut utile non honestum. nobis autem nostra Academia magnam licentiam dat, ut, quodcunque maxime probabile occurrat, id nostro iure liceat defendere. sed redeo ad formulam. Detrahere igitur aliquid alteri, & hominem hominis incommodo suum augere commodum, magis est contra naturam, quam mors, quam paupertas, quam dolor, quam cetera, quæ possunt aut corpori accidere, aut rebus externis. nam principio tollit conuictum humanum, et societatem. si enim sic erimus affecti, ut propter suum quisque emolumentum spoliaret, aut uiolet alterum: dirumpi necesse est eam, quæ maxime est secundum naturam, humani generis societatem. ut, si unum quodque membrum sensum hunc haberet, ut posse putaret se ualere, si proximi membri ualitudine ad se traduxisset, debilitari, et interire totum corpus

sequitur enim uerisimilia, uerum esse nihil affirmat.

paupertas, & dolor contra naturam.

societas generis humani maxime est secundum naturam.

ius gentiū
non discre-
pat a natu-
ra.

supplicii ge-
nera quat-
tuor, mors,
exiliū, un-
cula, dam-
num.

excelsus a-
nimus uolu-
ptatem, ui-
tam, diui-
tias conte-
mit.

pus necesse esset: sic si unusquisque nostrum rapiat ad se commoda aliorum, detrahatque, quod cuique possit, emolumenti sui gratia; societas hominum, et communitas evertatur necesse est. nam, sibi ut quisque malit, quod ad usum uitæ pertineat, quàm alteri acquirere, concessum est non repugnante natura: illud quidem natura non patitur, ut aliorum spolijs nostras facultates, copias, opes augeamus. neque uero hoc solum natura, id est iure gentium, sed & legibus populorum, quibus in singulis ciuitatibus resp. continentur, eodem modo constitutum est, ut non liceret sui commodi causa nocere alteri. hoc enim spectant leges, hoc uolunt, incolumem esse ciuium coniunctionem: quam qui dirimunt, eos morte, exilio, uinculis, damno coercent. atque hoc multo magis exigit ipsa naturæ ratio, quæ est lex diuina, & humana: cui parere qui uelit, (omnes autem parebunt qui secundum naturam uolent uiuere) nunquam committet, ut alienum appetat, & id, quod alteri detraxerit, sibi assumat. etenim multo magis est secundum naturam celsitas animi, & magnitudo, itemque comitas, iustitia, liberalitas, quàm uoluptas, quàm uita, quàm diuitiæ. quæ quidem contemnere, & pro nihilo ducere, comparantem cum utilitate communi, magni animi, & excelsi est. detrabere autem alteri sui commodi causa, magis est contra naturam, quàm mors, quàm dolor, quàm cetera generis eiusdem: itemque magis

magis est secundum naturam, pro omnibus gentibus, si fieri possit, conseruandis, aut iuuandis maximos labores, molestiasque suscipere, imitantes Herculem illum, quem hominum fama, beneficiorum memor, in concilio celestium collocauit, quàm uiuere in solitudine non modo sine ullis molestijs, sed etiam in maximis uoluptatibus, abundantem omnibus copijs, ut excellas etiam pulchritudine, & uiribus. quocirca optimo quisque splendidissimoque ingenio longe illam uitam huic antepont. ex quo efficitur, hominem naturæ obedientem, homini nocere non posse. Deinde, qui alterum uiolat, ut ipse aliquid commodi consequatur; aut nihil se existimat contra naturam facere; aut magis fugiendum censet mortem, paupertatem, dolorem, amissionem etiam liberorum, propinquorum, amicorum, quàm facere cuiquam iniuriam. si nihil existimat contra naturam fieri hominibus uiolandis: quid cum eo differas, qui omnino hominem ex homine tollat? sin fugiendum id quidem censet, sed multo illa peiora, mortem, paupertatem, dolorem: errat in eo, quod ullum aut corporis, aut fortunæ uitium, animi uitijs grauius existimat. Ergo unum debet esse omnibus propositum, ut eadem sit utilitas uniuscuiusque, & uniuersorum: quam si ad se quisque rapiat, dissoluetur omnis humana consociatio. atque si etiam hoc natura præscribit, ut homo homini, quicumque sit, ob eam ipsam causam tamen,

argumentū
contra eos,
qui alieno
incommo-
do suū au-
gent cōmo-
dum.

animi uitia
grauiora,
quàm cor-
poris.

natura ho-
minibus in-
ter ipsos o-
mnia com-
municat.

societas in-
ter homi-
nes a diis
constituta.

iustitia uir-
tutum om-
nium regi-
na.

quod is homo sit, consultum uelit: necesse est, se-
cundum eandem naturam omnium utilitatem es-
se communem. quod si ita est; una continemur
omnes, & eadem lege naturæ. idq. ipsum si ita
est; certe uiolare alterum lege naturæ prohibe-
mur. uerum autem primum: uerum igitur &
extremum. Nam illud quidem absurdum est,
quod quidam dicunt, parenti se, aut fratri nihil
detracturos commodi sui causa: aliam rationem
esse ciuium reliquorum. hi sibi nihil iuris, & nul-
lam societatem communis utilitatis causa statuunt
esse cum ciuibus: quæ sententia omnem societatem
distrabit ciuitatis. Qui autem ciuium rationem di-
cunt esse habendam, externorum negant; hi di-
rimunt communem humani generis societatem:
qua sublata, beneficentia, liberalitas, bonitas,
iustitia funditus tollitur. quæ qui tollunt, etiam
aduersus deos immortales impij iudicandi sunt.
ab ijs enim constitutam inter homines societatem
euertunt: cuius societatis arctissimum uinculum
est, magis arbitrari esse contra naturam, homi-
nem homini detrabere sui commodi causa, quam
omnia incommoda subire uel externa, uel corpo-
ris, uel etiam ipsius animi, quæ uacent iustitia.
hæc enim uirtus omnium est domina, & regina
uirtutum. Forsitan quispiam dixerit: non ne igi-
tur sapiens, si fame ipse conficiatur, abstulerit
cibum alteri homini, ad nullam rem utili? Mini-
me uero. non enim mihi est uita mea utilior, quam
animi

animi talis affectio, neminem ut uiolem commo-
di mei gratia. Quid? si Phalarim, crudelem
tyrannum, & immanem, uir bonus, ne ipse fri-
gore conficiatur, uestitu spoliare possit, non ne fa-
ciat? Hæc ad iudicandum sunt facillima. nam si
quid ab homine ad nullam partem utili utilitatis
tuæ causa detraxeris, inhumane feceris, contraq.
naturæ legem. sin autem is tu sis, qui multam
utilitatem reip. atque hominum societati, si in ui-
ta remaneas, asferre possis; si quid ob eam caus-
sam alteri detraxeris, non sit reprehendendum.
sin autem id non sit eiusmodi; suum cuique incom-
modum ferendum est potius, quam de alterius
commodis subtrahendum. Non igitur magis est
contra naturam morbus, aut egestas, aut quid
eiusmodi, quam detractio, atque appetitio alie-
ni. sed communis utilitatis derelictio contra natu-
ram est: est enim iniusta: itaque lex ipsa natu-
ræ, quæ utilitatem hominum conseruat, & conti-
net, decernit profectio, ut ab homine inerti, atque
inutili ad sapientem, bonum, fortemq. uirum
transferantur res ad uiuendum necessaria; qui si
occiderit, multum de communi utilitate detraxe-
rit: modo hoc ita faciat, ut ne, ipse de se bene exi-
stimans, seseq. diligens, hanc causam habeat ad
iniuriam. itaque semper officio fungatur, utilita-
ti consulens hominum, & ei, quam sæpe comme-
moro, humane societati. Nam quod ad Phala-
rim attinet, persacile iudicium est. nulla est enim

communis
utilitas pri-
uata ante-
ponenda.

communis
utilitatis de-
relictio con-
tra naturam.

que leuissi-
ma est: gra-
uior autem
ratio socie-
tatis huma-
næ.

tyrannum
necare, ho-
nestum est.

societas nobis cum tyrannis, sed potius summa di-
stractio: neque est contra naturam spoliare eum,
si possis, quem honestum est necare. atque hoc om-
ne genus pēstiferum, atque impium ex hominū
cōmunitate exterminandum est. etenim, ut mem-
bra quedam amputantur, si & ipsa sanguine, &
tanquam spiritu carere cōeperunt, & nocent re-
liquis partibus corporis: sic ista in figura hominis
feritas, & immanitas belluæ a communi tanquā
humanitate corporis segregāda est. huius generis
questiones sunt omnes eæ, in quibus ex tempore
officium exquiritur. Eiusmodi igitur credo res
Panætium persecuturum fuisse, nisi aliquis ca-
sus, aut occupatio consilium eius præuenisset. ad
quas ipsas consultationes ex superioribus libris sa-
tis multa præcepta sunt, quibus perspicere possit,
quid sit propter turpitudinem fugiendum; quid
sit id, quod iccirco fugiendum non sit, quia om-
nino turpe non est. Sed quoniam operi inchoato,
prope tamen absoluto, tanquam fastigium impo-
nimus, ut geometræ solent non omnia docere,
sed postulare, ut quedam sibi concedantur, quo
facilius, quæ uelint, explicent: sic ego a te postu-
lo, mi Cicero, ut mihi concedas, si potes, nihil
præter id, quod honestum sit, esse propter se ex-
petendum. sin hoc non licet propter Cratippum:
at illud certe dabis, quod honestum sit, id esse
maxime propter se expetendum. mihi utrumuis
satis est; & cum hoc, tum illud probabilius uide-
tur,

qui ex Peri-
pateticorū
sententiā nō
putat, ut
Stoici, solū
honestum

tur, nec præterea quidquam probabile. Ac pri-
mum Panætius in hoc loco defendendus est, quod
non utilia cum honestis pugnare dixerit aliquan-
do posse, (neque enim ei fas erat) sed ea, quæ
uiderentur utilia. nihil uero utile, quod non idem
honestum; nec honestum, quod non idem utile
sit; sepe testatur: negatq. ullam pestem maiorem
in uitam hominum inuasisse, quam eorum opinio-
nem, qui ista distraxerint. itaque, nō, ut aliquan-
do anteponeamus utilia honestis, sed ut ea sine
errore diiudicemus, si quando incidissent, in-
duxit eam, quæ uideretur esse, non quæ esset, re-
pugnantiam. Hanc igitur partem relictam exple-
bimus, nullis adminiculis, sed, ut dicitur, Marte
nostro. neque enim quidquam de hac parte post
Panætium explicatū est, quod mihi probaretur,
de ijs, quæ in manus meas uenerunt. Cum igitur
aliqua species utilitatis obiecta est, nos commune
ri necesse est. sed si, cum animum attenderis, tur-
pitudinem uideas adiunctam ei rei, quæ speciem
utilitatis attulerit: tunc utilitas non requirenda
est; sed intelligendum, ubi turpitudō sit, ibi utili-
tatem esse non posse. quod si nihil est tam contra
naturam, quam turpitudō; (recta enim, & con-
uenientia, & constantia natura desiderat, asper-
naturq. contraria) nihilq. tam secundum naturā,
quam utilitas: certe in eadem re utili turpitudō
esse non potest. itemque, si ad honestatem nati
sumus; eaq. aut sola, expetenda est, (ut Zenoni
est

propter se
expetendū,
sed maxime
propter se,
non tamen
solum.

Cap. III.

ubi turpi-
tudō, ibi utili-
tas esse non
potest.

est uisum) aut certe omni pondere grauior est habenda, quam reliqua omnia; quod Aristoteli placet: necesse est, quod honestum sit, id esse aut solum, aut summum bonum; quod autem bonum, id certe utile; itaque, quidquid honestum, id utile. quare error hominum non proborum cum aliquid, quod utile uisum est, arripuit, id continuo secerit ab honesto. hinc sicca, hinc uenena, hinc falsa testamenta nascuntur, hinc furta, hinc peculatus, expilationes, direptionesque sociorum, et ciuium: hinc opum nimiarum potentiae non ferendae: postremo etiam in liberis ciuitatibus existunt regnandi cupiditates: quibus nihil nec tētrius, nec scēdius excogitari potest. emolumenta enim rerum fallacibus iudicijs uident; poenam, non dico legi, quas saepe perrumpunt, sed ipsius turpitudinis, quae acerbissima est, non uident. Quamobrem hoc quidem deliberantium genus pellatur e medio, (est enim totum sceleratum, & impium) qui deliberant, utrum id sequantur, quod honestum esse uideant, an se scientes scelere contaminent. in ipsa enim dubitatione facinus inest, etiam si ad id non peruenerint. ergo ea deliberanda omnino non sunt, in quibus est turpis ipsa deliberatio. Atque etiam in omni deliberatione, celandi, & occultandi spes, opinioque remouenda est. satis enim nobis (si modo in philosophia aliquid profecimus) persuasum esse debet, si omnes deos, hominesque celare possimus, nihil tamen auare, nihil

solum, ut
Stoicis,
summum,
ut Aristote
li placet.

tetrum opo
nitur claro,
scdum pul
chro.

turpis etiā
quandoque
deliberatio

delictis etiā
occultis ab
stinendum.

nihil iniuste, nihil libidinoſe, nihil incontinenter esse faciendum. hinc ille Gyges inducitur a Platone: qui, cum terra discessisset magnis quibusdam imbribus, in illum hiatus descendit, & aeneumque equum, ut ferunt fabulae, animaduertit, cuius in lateribus fores essent: quibus apertis, hominis mortui uidit corpus magnitudine inusitata, anulumque aureum in digito: quem ut detraxit, ipse induit. erat autem regius pastor. tum in concilium pastorum se recepit. ibi cum palam eius anuli ad palmam conuerterat, a nullo uidebatur, ipse autem omnia uidebat: idem rursus uidebatur, cum in lucem anulum inuerterat. itaque hac oportunitate anuli usus, reginae stuprum intulit; eaque adiutrice regem dominum interemit, sustulitque. quos obſtare arbitrabatur: nec in his quisquam eum facinoribus potuit uidere. sic repente anuli beneficio rex ortus est Lydiae. Hunc igitur ipsum anulum si habeat sapiens, nihil plus sibi licere putet peccare, quam si non haberet. honesta enim bonis uiris, non occulta, queruntur. Atque hoc loco philosophi quidam, minime mali illi quidem, sed non satis acuti, fictam, & commenticiam fabulam dicunt prolatam a Platone, quasi uero ille aut factum id esse, aut fieri potuisse defendat. Haec est uis huius anuli, & huius exempli; si nemo sciturus, nemo ne suspicaturus quidem sit, cum aliquid diuitiarum, potentiae, dominationis, libidinis causa feceris, si id dijs, hominibusque.

nacuum il-
lud in anu-
lo, quo ge-
ma includi-
tur.

nihil enim
diis, & ho-
minibus i-
gnotū sem-
per esse po-
test.

- li mon
- una oi bu
- 29 oup
- libul
- 100

in consula-
tu.

unum regē
expulit Bru-
tus, sed in
posterū om-
nem sustu-
lit regnan-
di consue-
tudinē.

utpote ciui
patriæ stu-
dioſo.

minibusq. futurum sit semper ignotum, sis ne fa-
cturus negant id fieri posse. quanquam non potest
id quidem: sed quero, quod negant posse, id si pos-
set, quidnam facerent? urgent rustice sane; negant
enim posse, et in eo perstant: hoc uerbum quid ua-
leat, non uident. cum enim querimus, si possint cæ-
lare, quia facturi sint; non querimus, possint ne cæ-
lare, sed tanquam tormenta quedam adhibemus,
ut, si responderint, se impunitate proposita, factu-
ros, quod expediat, facinorosos se esse fateantur;
si negent, omnia turpia per se ipsa fugienda esse cō-
cedant. sed iam ad propositum reuertamur. Inci-
dunt sæpe multæ causæ, quæ conturbant animos
utilitatis specie, non, cum hoc deliberetur, relin-
quenda ne sit honestas propter utilitatis magnitu-
dinem, (nam id quidem improbum est) sed illud,
possit ne id, quod utile uideatur, fieri non turpiter.
Cum Collatino Tarquinio cōlegæ Brutus imperiū
abrogabat, poterat uideri facere id iniuste: fuerat
enim in régibus expellendis socius Bruti, consilio-
rum etiam adiutor. cum autem cōsiliū hoc prin-
cipis cepissent, cognationē Superbi, nomenq. Tar-
quiniorum, & memoriam regni esse tollendam;
quod erat utile patriæ consulere, id erat ita hone-
stum, ut etiam ipsi Collatino placere deberet. ita-
que utilitas ualuit propter honestatem: sine qua
nec utilitas quidē esse potuisset. At in eo rege, qui
urbem condidit, non ita. species enim utilitatis
animum pepulit eius: cui cum uisum esset utilius,
solum

solum se, quā cum altero, regnare, fratrem in-
teremit. omisit hic & pietatem, & humanitatē,
ut id, quod utile uidebatur, neque erat, assequi
posset. & tamen mūri causam opposuit speciem
honestatis, nec probabilem, nec satis idoneam.
peccauit igitur, pace uel Quirini, uel Romuli di-
xerim. Nec tamen nostræ nobis utilitates omit-
tendæ sunt, alijsq. tradendæ, cum his ipsi egea-
mus: sed suæ cuique utilitati, quod sine alterius
iniuria fiat, seruendum est. scite Chrysippus, ut
multa; Qui stadium, inquit, currit, eniti, & con-
tendere debet, quā maxime possit, ut uincat;
supplantare eum, quicum certet, aut manu de-
pellere nullo modo debet. sic in uita sibi quenque
petere, quod pertineat ad usum, non iniquum
est; alteri surripere, ius non est. Maxime autem
perturbantur officia in amicitijs: quibus & non
tribuere, quod recte possis, et tribuere, quod nō
sit æquum, contra officium est. sed huius generis
totius breue, & non difficile præceptum est. quæ
enim uidentur utilia, honores, diuitiæ, uolupta-
tes, & cetera generis eiusdē, hæc amicitia nun-
quam anteponenda sunt. at neque contra remp.
neque contra iusiurandum, ac fidem, amici sui
caussa uir bonus faciet; nec si iudex quidem erit
de ipso amico. pōnit enim personam amici, cum
induit iudicis. tantum dabit amicitia, ut ueram
amici causam esse malit; ut perorandæ litis tem-
pus, quoad per leges liceat, accommodet. cum
uero

- ad omem
- inuicem
- amicitia
legē enim
Romulus
tulerat, ne
quis inuicem
transi-
liret.

CAP. IV.

CAP. V.

perturbantur
officia
in amici-
tijs.

ponit amici
personam,
qui iudicis
induit.

mente hu-
mana nihil
diuinius.

par amico
rum, quos
celebrauit
antiquitas.
lib. 1. & 2.
de Fin. Va-
lerius Max.
lib. 4. cap. 7.
Hyginus
cap. 257.

APM.

religio, & fi-
des antepo-
nantur ami-
citiæ.

uero iurato dicenda sententia sit, meminerit deum
se adhibere testem, id est, ut ego arbitror, men-
tem suam, qua nihil homini dedit ipse deus diui-
nius. itaque præclarum a maioribus accepimus
morem rogandi iudicis, si eum teneremus, Quæ
salua fide facere possit. hæc rogatio ad ea
pertinet, quæ paullo ante dixi honeste amico a iu-
dice posse cõcedi, nam si omnia facienda sint, quæ
amici uelint; non amicitia tales, sed coniurationes
putandæ sunt. loquor autem de communibus ami-
citijs. nam in sapientibus uiris atque perfectis
nihil potest esse tale. Dæmonem, & Pythiam,
Pythagoreos, ferunt hoc animo inter se fuisse,
ut, cum eorum alteri Dionysius tyrannus diem
necis destinauisset, & is, qui morti addictus
esset, paucos sibi dies commendandorum suo-
rum causa postulauisset, uas factus sit alter e-
ius sistendi; ut, si ille non reuertisset ad diem,
moriendum esset sibi ipsi. qui cum ad diem se rece-
pisset, admiratus eorum fidem tyrannus, peti-
uit, ut se in amicitiam tertium adscriberent. Cum
igitur id, quod utile uidetur in amicitia, cum eo,
quod honestum est, comparatur: iaceat utilitatis
species, ualeat honestas. cum autem in amicitia,
quæ honesta non sunt, postulabuntur: religio, &
fides anteponantur amicitia: & sic habebitur is,
quem exquirimus, delectus officij. Sed utilitatis
specie in rep. sepiissime peccatur, ut in Corinthi
disturbatione nostri, durius etiam Athenien-
ses,

ses, qui sciuerunt, ut Aeginetis, qui classe uale-
bant, pollices præciderentur. hoc uisum est utile.
nimis enim imminebat propter propinquitatem
Aegina Pireæo. sed nihil, quod crudele, utile.
est enim hominum naturæ, quam sequi debemus,
maxime inimica crudelitas. Male etiam, qui
peregrinos urbibus uti prohibent, eosq. exter-
minant, ut Pëtronijs apud patres nostros, Pã-
pius nuper. nam esse pro ciue, qui ciuis non sit,
rectum est non licere; quam tulerunt legem sa-
pientissimi consules, Crassus, & Scauola: usu
uero urbis prohibere peregrinos, sane inhum-
anum est. illa præclara, in quibus publicæ utilita-
tis species præ honestate contemnitur. plena exem-
plorum est nostra res. cum saepe alias, tum maxi-
me bello Punico secundo; quæ, Camnensi calami-
tate accepta, maiores animos habuit, quàm un-
quam rebus secundis. nulla fuit timoris significa-
tio, nulla mentio pacis. tãta uis est honesti, ut spe-
ciem utilitatis obscuraret. Athenienses cum Per-
sarum impetum nullo modo possent sustinere, sta-
tuerentque, ut, urbe relicta coniugibus, & libe-
ris Træzene depositis, naues conscenderent, li-
bertatemq. Graciæ classe defenderent, Cyrsilum
quendam suadentem, ut in urbe manerent, Xer-
xemq. reciperent, lapidibus obruerunt. atque
ille sequi utilitatem uidebatur; sed ea nulla erat
repugnante honestate. Themistocles post uictori-
am eius belli, quod cum Persis fuit, dixit in con-
cione,

leges Petro-
nia & Pa-
pia de ciui-
bus exter-
minandis.

Themisto-
cle suadere.

Demosthe-
nes in ora-
tione de co-
rona.

uide Plutar-
chum in ui-
ta Pöpeii.

CAP. VII.

libenter u-
titur exem-
plis : quia
rem illu-
strant, ubi
ratio paulo
uideatur
obscurior.

cione, se habere consilium reip. salutare, sed id sciri opus non esse : postulauit, ut aliquem populus daret, quicum communicaret. datus est Aristides. huic ille classem Lacedæmoniorum, quæ subducta esset ad Gytheum, clam incendi posse : quo facto frangi Lacedæmoniorum opes necesse esset. quod Aristides cum audiisset, in concionem magna expectatione uenit, dixitq. perutile esse consilium, quod Themistocles asserret, sed minime honestum. itaque Athenienses, quod honestum non esset, id ne utile quidem putarunt, totamq. eam rem, quam ne audiuerant quidem, auctore Aristide repudiauerunt. Melius hi, quam nos, qui piratas immunes, socios uellicales habemus. Maneat ergo, quod turpe sit, id nunquam esse utile, ne tum quidem, cum id, quod esse utile putet, adipiscare. hoc enim ipsum utile putare, quod turpe sit, calamitosum est. Sed incidunt, ut supra dixi, sepe causæ, cum repugnare utilitas honestati uideatur : ut animaduertendum sit, repugnet ne plane, an possit cum honestate coniungi. eius generis hæ sunt quæstiones. si, exempli gratia, uir bonus, ab Alexandria profectus Rhodum, magnum frumenti numerum aduexerit in Rhodiorum inopia, & fame, summaq. annonæ caritate ; si idem sciat complures mercatores ab Alexandria soluisse, nauesq. in cursu frumento onustas petentes Rhodum uiderit ; dicturus ne sit id Rhodijs, an silentio suum quamplurimum uenditurus.

diturus. sapientem, et bonum uirum fingimus : de eius deliberatione, et consultatione querimus ; qui calaturus Rhodios non sit, si id turpe iudicet ; sed dubitet, an turpe nō sit. In huiusmodi causis aliud Diogeni Babylonio uideri solet, magno, et graui Stoico ; Aliud Antipatro, discipulo eius, homini acutissimo ; Antipatro, omnia patefacienda, ut ne quid omnino, quod uēditor norit, emptor ignoret ; Diogeni, uenditorem, quatenus iure ciuili cōstitutum sit, dicere uitia oportere, cetera sine insidijs agere, et, quoniā uendat, uelle quamoptime uendere. aduexi, exposui ; uendo meū non pluris, quam ceteri ; fortasse etiam minoris, cum maior est copia : cui sit iniuria ? Exoritur Antipatri ratio ex altera parte. Quid agis ? tute, cum hominibus consulere debeas, et seruire humanæ societati ; eaq. lege natus sis, ut ea habeas principia naturæ, quibus parere, et quæ semper sequi debeas ; ut utilitas tua, cōmunis utilitas sit ; uicissim, et æque cōmunis utilitas, tua sit : calabis homines, quid ijs adsit et cōmoditatis, et copia ? Respondebit Diogenes fortasse sic. Aliud calare, aliud est tacere. neque ego nūc te cælo, si tibi nō dico quæ natura deorum sit, quis sit finis bonorū : quæ tibi plus prodesent cognita, quam tritici uilitas : sed nō, quidquid tibi audire utile est, id mihi dicere necesse est. Immo uero, inquit ille, necesse est : siquid inter homines natura meministi cōmunitatē societate. Memini, inquit ille : sed nūc ista societas talis est, ut nihil sit

quod non
ita late pa-
tet, ut ius
gentium, id
est naturæ.

naturæ prin-
cipia sequi
debemus.

K cuius-

hæc erat
Antipatri
opinio.

ex quo uer-
sus Enni
lib. 1.

dicta nō o-
mnia præ-
standa.

eiussque sit? quod si ita est, nec uendendum quidē
quidquam est, sed donandum. Vides in hac tota di-
sceptatione non illud dici: quamuis hoc turpe sit,
tamen, quoniam expedit, faciam: sed ita expedi-
re, ut turpe non sit: ex altera autem parte, ea re,
quia turpe sit, non esse faciendum. Vendat ades
uir bonus propter aliqua uitia, quæ ipse norit, ce-
teri ignorent: pestilentes sint, & habeantur salu-
bres: ignoretur, in omnibus cubilibus apparere
serpentes: male materiata, ruinosæ: sed hoc præ-
ter dominum nemo sciat: quero, si hoc emptori-
bus uenditor non dixerit, adesq. uendiderit plu-
ris multo, quàm se uenditurum putarit: num id
iuste, an improbe fecerit? ille uero, inquit. Anti-
pater, improbe facit. quid enim est aliud, erranti
uiam non monstrare, quod Athenis execrationi-
bus publicis sancitum est, si hoc non est, emptorē
pati ruere, et per errorem in maximam fraudem
incurrere? plus etiam est, quàm uiam non mon-
strare. nam est scientem in errorem alterum indu-
cere. Diogenes contra: Num te emere coegit,
qui ne hortatus quidem est? ille, quod non place-
bat, proscripsit: tu, quod placebat, emisisti. Quod
si, qui proscribunt uillam bonam, ut ipsi asserunt,
beneq. edificatā, non existimantur sefellisse, etiā
si illa nec bona est, nec edificata ratione: multo
minus, qui domū non laudauerunt. ubi enim iudiciū
emptoris est, ibi fraus uenditoris quæ potest esse?
sin autem dictum non omne præstandū est; quod
dictum

dictum non est, id præstandum putas? quid uero
est stultius, quàm uenditorem eius rei, quàm uen-
dat, uitia narrare? quid autem tam absurdum,
quàm, si domini iussu ita præco prædicet, domum
pestilentem uendo? Sic ergo in quibusdam causis
dubiis, ex altera parte defenditur honestas: ex al-
tera ita de utilitate dicitur, ut id, quod utile ui-
deatur, non modo honestum facere sit, sed etiam,
non facere, turpe. hæc est illa, quæ uidetur utiliū
fieri cum honestis saepe, dissensio. quæ diiudican-
da sunt: non enim, ut quereremus, exposuimus,
sed ut explicaremus. Non igitur uidetur nec fru-
mentarius ille Rhodius, nec hic ædium uenditor
calare emptores debuisse. neque enim id est cala-
re, quidquid reticeas: sed cum, quod tu scias, id
ignorare emolumenti tui causa uelis eos, quorum
interfit id scire. hoc autē calandi genus quale sit,
& cuius hominis, quis non uidet? certe non aper-
ti, non simplicis est, non ingenui, non iusti, non uiri
boni; uersuti potius, obscuro, astuti, fallacis, mali-
tiosi, callidi, ueteratoris, uasri. hæc tot, et alia plu-
ra non ne inutile est uitiorū subire nomina? Quod
si uituperandi sunt, qui reticuerunt: quid de ijs exi-
stimandum est, qui orationis uanitatem adhibue-
runt? C. Cānius, eques R. homo nec infacetus, &
satis litteratus, cum se Syracusas otiaudi causa,
non negotiandi, ut ipse dicere solebat, contulisset,
dicebat se hortulos aliquos uelle emere, quod in-
uitare amicos, & ubi se oblectare sine interpella-

nomē a be-
stis accepe-
runt multæ
familie, ut
Canii, O-
uii, Galli,
Porcii, Asi-
nii.

toribus posset. quod cum percrebuisset, Pythius ei quidam, qui argentariam faceret Syracusis, dixit, uenales quidem se hortos non habere, sed licere uti Canio, si uellet, ut suis: et simul ad cenā inuitauit in posterū diem. cum ille promississet, tū Pythius, ut argentarius, qui esset apud omnes ordines gratiosus, piscatores ad se conuocauit, et ab ijs pētiuit, ut ante suos hortulos postera die piscarentur; dixitque, quid eos facere uellet. ad cenam tēpore uenit Canius. opipare paratū erat conuiuium. cymbarū ante oculos multitudo. pro se quisque, quod ceperat, afferebat. ante pedes Pythij pisces abijciebantur. tū Canius, quæso, inquit, quid est o Pythi, tantum ne piscium? tantū ne cymbarum? et ille, quid mirū? inquit: hoc loco est, Syracusis quid quid est piscium: hic aquatio: hac ulla isti carere nō possunt. incensus Canius cupiditate, contendit a Pythio, ut uēderet. grauante ille primo. quid multa? impetrat: emit homo cupidus, et locuples tanti, quanti Pythius uoluit, et emit instructos: nomina facit: negotium conficit. inuitat Canius postera die familiares suos: uenit ipse mature: scalnū nulum uidet: querit ex proximo uicino, nū seriae quædam piscatorū essent, quod eos nullos uideret. nulle, quod sciā, inquit ille: sed hic piscari nulli solent: itaq. heri mirabar, quid accidisset. stomachari Canius: sed quid faceret? non dum enim Aquillius, cōllega, et familiaris meus, protulerat de dolo malo formulas. in quibus ipsis, cū ex eo quæreretur, quid

cōmentū si
mille de E-
gestis Sici-
liæ populis,
Athenien-
ses ad bel-
lum Syracu-
sanum hor-
tātibz, nar-
rat Thucy-
dides lib. 6.
argētum e-
nim non so-
lum, sed a fi-
nicimis po-
pulis com-
modato ac-
ceptum, o-
fiterantur.

ad a 5m
eggestis
mille de
mille de
mille de
in præura,
quod indi-
cat oratio
pro Cluen-

quid esset dolus malus; respondebat, cū esset aliud simulatū, aliud actū. hoc quidem sane luculenter, ut ab homine perito definiendi. ergo & Pythius, et omnes aliud agentes, aliud simulantes, perfidi, improbi, malitiosi sint. nullum igitur factum eorum potest utile esse, cum sit tōt uitij inquinatū. quod si Aquilliana definitio uera est: ex omni uita simulatio, dissimulatioq. tollenda est. ita nec, ut emat melius, nec, ut uendat, quisquam simulabit, aut dissimulabit uir bonus. atque iste dolus malus etiam legibus erat uindicatus; ut tutela XII tab. et circumscriptio adolescentium lege Platoria, et sine lege, iudicij, in quibus, Ex fide bona, additur. reliquorum autem iudiciorū hæc uerba maxime excellunt, in arbitrio rei uxoriæ, Melius, æquius: in fiducia, Ut inter bonos bene agier. quid ergo? aut in eo, quod melius, æquius est, potest ulla pars inesse fraudis: aut, cum dicitur, Inter bonos bene agier, quidquam agi dolo, aut malitiose potest? dolus autem malus simulatione, et dissimulatione, ut ait Aquillius, continetur. tollendum est igitur in rebus contrahendis omne mendaciū. non licitatore uenditor, nec, qui contra se liceatur, emptor opponet: uterque, si ad eloquendū uenerit, non plus, quā semel, eloquetur. Q. quidem Scævola, P. filius, cū postulasset, ut sibi fundus, cuius emptor erat, semel indicaretur, idq. uenditor ita fecisset, dixit se pluris aestimare, addidit centum millia. nemo est, qui hoc uiri bo-

tio. sic & in
Topicis eū
appellauit.
perfidia, im-
probitate,
malicia.

uir bonus
neque simu-
lat, neque
dissimulat.

tollendū in
reb. contra-
hendis om-
ne menda-
cium.

aestimare-
tur.

talē legent
Plectoria,
alij, Lectoria

ni fuisse neget: sapientis negant: ut si minoris, quam potuisset, uendidisset. Hæc igitur est illa perniciēs, quod alios bonos, alios sapientes existimant: ex quo Ennius: Nequidquam sapere sapientem, qui sibi ipsi prodesse nequiret. uere id quidem, si, quid esset prodesse, mihi cum Ennio conueniret. Hecatonem quidem Rhodium, discipulum Panætij, uideo in ijs libris, quos de officijs scripsit Q. Tuberoni, dicere, sapientis esse, nihil contra mores, leges, instituta facientem, habere rationem rei familiaris: neque enim solum nobis diuites esse uolumus, sed liberis, propinquis, amicis, maximeq. reip. singulorum enim facultates, & copiae, diuitiae sunt ciuitatis. huic Scaeuolæ factum, de quo paullo ante dixi, placere nullo modo potest. etenim omnino se negat facturum compendij sui causa, quod non liceat. huic nec laus magna tribuenda est, nec gratia. Sed siue & simulatio, & dissimulatio dolus malus est; perpaucæ res sunt, in quibus dolus iste malus non uersetur: siue uir bonus est is, qui prodest, quibus potest, nocet nemini; recte iustum uirum bonum non facile reperiemus. Nunquam igitur est utile peccare, quia semper est turpe: & quia semper est honestum, uirum bonum esse, semper est utile. Ac de iure quidem prædiorum sancitum est apud nos iure ciuili, ut in his uendendis uitia etiam dicerentur, quæ nota essent uenditori. nam, cum ex duodecim tabulis

cum re ue-
ra distingui
& distingui
nō possint.
omnes enī
sapientes
boni sunt.

Scaeuola.

malim lege-
re, certe i-
stum.

bulis satis esset cautum, ea præstari, quæ essent lingua nūcupata; quæ qui inficiatus esset, dupli pœnam subiret: a iuriconsultis etiam reticentiæ pœna est constituta. quidquid enim inest prædij uitij, id, statuerunt, si uenditor sciret, nisi nominatim dictum esset, præstari oportere. ut, cum in arce augurium augures acturi essent, iussissentque T. Claudium Centimalum, qui ædes in Cælio monte habebat, demoliri eas, quarum altitudo officeret auspicijs; Claudius proscriptus, insulam uendidit: emit P. Calpurnius Lanarius. huic ab auguribus illud idem denuntiatum est. itaque Calpurnius, cum demolitus esset, cognouissetq. Claudium ædes postea proscriptisse, quam esset ab auguribus demoliri iussus, arbitrum illum adegit: Quid sibi de ea re facere oporteret ex fide bona. M. Cato sententiam dixit, huius nostri Catonis pater. ut enim ceteri ex patribus, sic hic, qui illud lumen progeniuit, ex filio est nominandus, is igitur iudex ita pronuntiavit: cum in uenundando rem eam scisset, et non pronuntiauisset, emptori damnum præstari oportere. igitur ad fidem bonam statuit pertinere, notum esse emptori uitium, quod nosset uenditor. quod si recte iudicauit; non recte frumentarius ille, non recte ædium pestilentium uenditor tacuit. Sed huiusmodi reticentiæ iure ciuili omnes cōprehendi non possunt; quæ autem possunt, diligenter tenentur. M. Marius Gratidianus, propinquus noster, C. Ser-

lib. i. de o-
ratore..

nide Festi
in uerbo,
Arcani, &
in Augura
culum,

qui se Vti-
cæ sua ma-
nu occide-
rat, ne ser-
uientem pa-
triam aspi-
ceret.

Plin. lib. 9.
c. 54. Valer.
lib. 9. ca. 1.

omnium cō
cessu princi
pes in elo
quentia. ui
de in lib. de
claris orat.

philosophi
plus ad bo
nitatem af
ferūt, quā
leges.

CICERONIS
gio Orāte uendiderat aedes eas, quas ab eodem ipse paucis ante annis emerat. hāc Sergio seruiebant: sed hoc in mancipio Marius non dixerat. ad ducta res in iudicium est. Oratam Crāssus, Grati dianum defendebat Antonius. ius Crassus urgebat; quod uitium uenditor non dixisset, sciens, id oportere praeitari: aequitate Antonius; quoniam id uitium ignotum Sergio nō fuisset, qui illas aedes uendidisset, nihil fuisse necesse dici; nec eū esse deceptum, qui id, quod emerat, quo iure esset, tene ret. quorsum haec? ut illud intelligas, non placuisse maioribus nostris astutias: leges, quatenus manu tenere res possunt: philosophi, quatenus ratione, et intelligentia. Ratio igitur hoc postulat, ne quid insidiosae, ne quid simulate, ne quid fallaciter. Sunt ne igitur insidia, tendere plagas, etiam si excitaturus non sis, nec agiturus? ipsae enim feræ, nullo insequente, sæpe incidunt. sic, tu cum aedes proscribas, tabulam tanquam plagam ponas, domum propter uitia uendas, in eam aliquis incurrat imprudens: hoc quāquam uideo propter deprauationem consuetudinis neque more turpe haberi, neque aut lege sanciri, aut iure civili; natura tamen lege sancitum est. societas enim est, (quod etsi sæpe dictum est, dicendum tamen est sæpius) latissime quidem quae pateat, hominum inter homines; interior eorum, qui eiusdem gentis sunt; propior eorum, qui eiusdem ciuitatis. itaque

OFFICIORVM III. 77

itaque maiores aliud ius gentium, aliud ius ciuile esse uoluerunt. quod enim ciuile, non idem con tinuo gentium; quod autem gentium, idem ciuile esse debet. sed nos ueri iuris, germanaeq. iusti tiae solidam, & expressam effigiem nullam tene mus: umbra, & imaginibus utimur: easq. ipsas utinam sequeremur. feruntur enim ex optimis naturae principijs, & ueritatis exemplis. nam quanti uerba illa? Vti ne propter te, fidem ue tuam captus, fraudatus ue sim. quāam illa aurea? Vt inter bonos bene agier o portet, & sine fraudatione. sed, qui sint boni, & quid sit bene agier, magna quaestio est. Quinctus quidem Scauola Pont. Max. summam uim esse dicebat in omnibus ijs arbitrijs, in quibus adderetur, Ex fide bona: fideiq. bona nomen existimabat manare latissime, idq. uer sari in tutelis, societatibus, fiducijs, mandatis, rebus emptis, uenditis, conductis, locatis: qui bus uitae societas continetur: in his magni esse iu dicis statuere, praesertim cum in plerisque es sent iudicia contraria, quid quenque cuique prae stare oporteret. Quocirca astutiae tollendae sunt, eaq. malitia, quae uult quidem uideri se esse pru dentiam, sed abest ab ea, distatq. plurimum. prudentia est enim locata in delectu bonorum, & malorum; malitia, si omnia, quae turpia sunt, mala sunt, mala bonis anteponit. Nec uero in praedijs solum ius ciuile, ductum a natu

ius ciuile
pater latius
quā ius ge
ntium.

fidei bonae
nomē latif
sime ma
nat.

in uenditio
ne fraus ex
cluditur.

nulla pñici
es uitæ ma
ior, quàm
in malitia si
mulatio in
telligitur.

Crassum di
uitiis, Hor
tensium e-
loquencia.

ra, malitiam, fraudemq. uindicat: sed et in man
cipiorum uenditione uenditorum fraus omnis ex
cluditur, qui enim scire debuit de sanitate, de fu
ga, de furtis, præstat edicto ædilium. heredum
alia causa est. Ex quo intelligitur, quoniam iuris
natura fons sit, hoc secundum naturam esse, ne
minem id agere, ut ex alterius prædetur inscitia.
nec ulla perniciēs uitæ maior inueniri potest,
quàm in malitia simulatio intelligentiæ. ex quo
illa innumerabilia nascuntur: ut utilia cum bone
stis pugnare uideantur. quotus enim quisque re
perietur, qui, impunitate, & ignoratione om
nium proposita, abstinere possit iniuria? pericli
temur, si placet, in ijs quidem exemplis, in qui
bus peccari uulgius hominum fortasse non putat.
neque enim de sicarijs, ueneficis, testamentarijs,
furibus, peculatoribus hoc loco differendum est;
qui non uerbis sunt, & disputatione philosopho
rum, sed uinculis, et carcere castigandi: sed hæc
consideremus, quæ faciunt ij, qui habentur boni.
L. Minutij Basilij, locupletis hominis, falsum te
stamentum quidam e Græcia Romam attulerunt.
quod quo facilius obtinerent, scripserunt heredes
secum M. Crassum, & Q. Hortensium, homi
nes eiusdem ciuitatis potentissimos, qui, cum il
lud falsum esse suspicarentur, sibi autem nullius
essent conscij culpæ, alieni facinoris munusculum
non repudiauērunt. quid ergo? satini hoc est, ut
non deliquisse uideantur? mihi quidē non uidetur.

quan-

quancquam alterū amari uiuum, alterum non
odi mortuum. sed cum Basilus M. Satirium, so
roris filium, nomen suum ferre uoluisset, eumq.
fecisset heredem; hunc dico patronum agri Pice
ni, & Sabini: (o turpem notam temporum il
lorum) non erat æquum, principes ciuitatis rem
habere, ad Satirium nihil præter nomen perueni
re. etenim si is, qui non defendit iniuriam, neque
propulsat a suis, cum potest, iniuste facit, ut in
primo libro disserui: qualis habendus est is, qui
non modo non repellit, sed etiam adiuvat iniu
riam? mihi quidem etiam ueræ hereditates non
honestæ uidentur, si sint malitiosis blanditijs of
ficiorum, non ueritate, sed simulatione quæsitæ.
Atqui in talibus rebus aliud utile interdū, aliud
honestum uideri solet: falso: nam eadem utilita
tis, quæ honestatis, est regula. qui hoc non præ
uiderit, ab hoc nulla fraus aberit, nullum faci
nus. sic enim cogitans; est istud quidem honestū,
uerum hoc expedit; res a natura copulatas au
debit errore diuellere: qui fons est fraudum, ma
leficiorum, scelerum omnium. itaque si uir bo
nus habeat hanc uim, ut, si digitis concrepauerit,
possit in locupletium testamenta nomen eius irre
pere, hac ui non utatur, ne si exploratum quidē
habeat, id omnino neminem unquam sufficatu
rum. at si dares hanc uim M. Crasso, ut digitorū
percussione heres posset scriptus esse, qui re uera
non esset heres; in foro, mihi crede, saltaret. ho-

Hortensii,
cuius mor
tem deplora
rat in libri
proemio,
qui inscribitur
Brutus.

testamento
legatæ: cum
illa, proxi
me nomi
nata, uera
non fuerit.

præ gaudio,
ut pote qui
summi bo-

mo

num non
in honesto,
sed in diui-
tiis, opi-
busq. po-
neret.

num non

num non
num non
num non
num non
num non

uir bonus
qualis esse
debeat.

bonitas e-
tiam apud
rusticos lau-
dem habet.

mo autem iustus, & is, quem sentimus uirum bonum, nihil cuiquam, quod in se transferat, de trahet. hoc qui admiratur, is se, quis sit uir bonus, nescire fatetur. At uero, si quis uoluerit animi sui complicatam notionem euoluere, iam se ipse doceat, eum uirum bonum esse, qui profit, quibus possit; noceat nemini, nisi laceffit inuiri. quid ergo? hic non noceat, qui quodam quasi ueneno perficiat, ut ueros heredes moueat, in eorum locum ipse succedat? Non ergo faciat, dixerit quis, quod utile sit, quodq. expediat? Immo intelligat, nihil nec expedire, nec utile esse, quod sit iniustum. hoc qui non didicerit, bonus esse non poterit. Fimbriam consularem, audiebam de patre nostro puer, iudicem M. Lutatius Pythia fuisse, equiti R. sane honesto, cum is spon- sionem fecisset, Ni bonus uir esset: itaque ei dixisse Fimbriam, se illam rem nunquam iudicaturum: ne aut spoliaret fama probatum hominem, si contra iudicasset; aut statuisse uideretur uirum bonum aliquem esse, cum ea res innumerabilibus officiis, et laudibus contineretur. Hinc igitur uiro bono, quem Fimbria etiam, non modo Socrates, nouerat, nullo modo uideri potest quidquam esse utile, quod non honestum sit. itaque talis uir non modo facere, sed ne cogitare quidem quidquam audebit, quod non audeat predicare. haec, non ne est turpe, dubitare philosophos, quae rustici quidem dubitent? a quibus natum est id,

id, quod iam tritum est uetustate prouerbum. cum enim fidem alicuius, bonitatemq. laudant, dignum esse dicunt, quicum in tenebris mices. hoc quam habet uim, nisi illam, nihil expedire, quod non deceat, etiam si id possis nullo resellente obtinere? Vides ne igitur hoc prouerbio, neque Gygi illi posse ueniam dari, neque huic, quem paullo ante fingebam digitorum percussione hereditates omnium posse ad sese conuertere? ut enim, quod turpe est, id quamuis occultetur, tamen honestum fieri nullo modo potest: sic, quod honestum non est, id utile ut sit, effici non potest, aduersante etiam, et repugnante natura. At enim, cum permagna praemia sunt, est causa peccandi. C. Marius, cum a spe consulatus longe abesset, & septimum annum post praetoram iaceret, neque petiturus unquam consulatum uideretur, Q. Metellum, cuius legatus erat, summum uirum, & ciuem, cum ab eo, imperatore suo, Romam missus esset, apud populum R. criminatus est, bellum illud producere; si se consulem fecissent, breui tempore aut uiuum, aut mortuum Iugurtham se in potestate populi R. redacturum. itaque factus est ille quidem consul, sed a fide, iustitiaq. discessit, qui optimum, & grauissimum ciuem, cuius legatus, & a quo missus esset, in inuidiam falso crimine adduxerit. Nec noster quidem Gratiidianus officio boni uiri functus est tum, cum praetor esset, collegiumq. praetorium tribuni pl. adhibuissent, ut res numma-

om. hinc
supra
en. hinc
negat
hinc
adit

cum a con-
sulatu bien-
nio tantum
praetura le-
gibus dista-
ret.

im. hinc
O. hinc
eq. hinc
hinc
hinc

pretiū mo-
netē neque
aureā, ne-
que argen-
teā confi-
stebat.

qui crimi-
natus est Q.
Metellū spe
consulatus
adipiscēdi.

nummaria de communi sententia constitueretur. iactabatur enim temporibus illis nummus, sic, ut nemo posset scire quid haberet. conscripserunt communiter edictum cum poena, atque iudicio, constitueruntque, ut omnes simul in Rostra post meridiem descenderent, et ceteri quidem alius alio: Marius a subsellijs in Rostra recta: idque, quod communiter compositum fuerat, solus edixit. & ea res, si queris, ei magno honori fuit: omnibus uicis statuae factae sunt: ad eas thus, & cerei. quid multa? nemo unquam multitudini fuit carior. Haec sunt, quae conturbant homines in deliberatione non nunquam, cum id, in quo uiolatur aequitas, non habetur ita magnum; illud autem, quod ex eo paritur, permagnum uidetur: ut Mario praeripere collegis, & tribunis pl. popularem gratiam, non ita turpe; consulem ob eam rem fieri, quod sibi tunc proposuerat, ualde utile uidebatur. Sed omnium una regula est, quam cupio tibi esse notissimam: aut illud, quod utile uidetur, turpe ne sit: aut, si turpe est, ne uideatur esse utile. Quid igitur? possumus ne aut illū Marium uirum bonum indicare, aut hunc? explica, atque excute intelligentiam tuam, ut uideas, quae sit in ea species, forma, & notio uiri boni. Cadit ergo in uirum bonum mentiri emolumentum sui causa, criminari, praeripere, fallere? nihil profecto minus. Est ergo ulla res tanti, aut commodum ullum tam expetendum, ut uiri boni

boni & splendorem, & nomen amittas? quid est, quod asferre tantum utilitas ista, quae dicitur, possit, quantum auferre, si boni uiri nomen eripuerit, fidem, iustitiamque, detraxerit? quid enim interest, utrum ex homine se conuertat quis in belluam, an in hominis figura immanitatem gerat belluae? Quid, qui omnia recta, & honesta negligunt, dummodo potentiam consequantur, non ne id faciunt, quod is, qui etiam socerum habere uoluit eum, cuius ipse audacia potens esset? utile enim uidebatur plurimum posse alterius inuidia: id quam iniustum in patriam, quam inutile, quam turpe esset, non uidebat. ipse autem socer in ore semper Graecos uersus Euripidis de Phæmisis habebat: quos dicam, ut potero; incondite fortasse, sed tamen ut res possit intelligi:

Nam si uiolandum est ius, regnandi gratia

Violandum est: alijs rebus pietatem colas.

capitalis Eteocles, uel potius Euripides, qui id unum solum, quod omnium sceleratissimum fuerat, exceperit. Quid igitur minuta colligimus, hereditates, mercaturas, uenditiones fraudulentas? ecce tibi, qui rex populi R. dominusque omnium gentium esse concupierit, idque perfecerit. hanc cupiditate si quis honestam esse dicit, amens est: probat enim legum, & libertatis interitum, earumque oppressiōem tetram, & detestabilem, gloriosam putat. qui autem fateatur, honestum non esse, in ea ciuitate, quae libera fuit, quaeque esse debeat,

Pompeium
carpit, qui
ut augetet
potentiam
suam, Cae-
ris filia dux-
it uxore.

Suetonius,
in Iulio.

Senarii iam
bici.

in pietate
colenda.

imperium
fulcitur glo-
ria, & bene-
uolentia so-
ciorum.

equitum,
& senatus,
quorum disce-
ssionis fra-
cta sunt o-
pes reip.

cum tamen
praestet eū
uiuere, qui
sit utilior
reip.

fides, quā senatus. At aucta uectigalia: utile igitur. Quousque audebunt dicere, quidquam utile, quod non honestum? potest autem ulli imperio, quod gloria debet fultum esse, & beneuolentia sociorum, utile esse odium, et infamia? ego etiam cum Catone meo saepe diffensi. nimis enim mihi uidebatur praefraete aerarium, uectigaliaq. defendere; omnia publicanis negare, multa sociis: cum in hos benefici esse deberemus, cum illis sic agere, ut cum colonis nostris soleremus: eoq. magis, quod illa ordinum coniunctio ad salutem reip. pertinebat. Male etiam Curio, cum causam transpadanorum aequam esse dicebat; semper autem addebat, Vincat utilitas. potius diceret, non esse aequam, quia non esset utilis reip. quā, cum aequam esse diceret, non esse utilem fateretur. Plenus est sextus liber de officiis Hecatonis talium questionum, sit ne boni uiri, in maxima caritate amonae familiam non alere. in utranque partem disputat: sed tamen ad extremum utilitate putat officium dirigi magis, quā humanitate. Querit, si in mari iactura facienda sit, equine pretiosi potius iacturam faciat, an seruuli uilis. hic aliud res familiaris, aliud ducit humanitas. Si tabulam de naufragio Stultus arripuerit, extorquebit ne eam sapiens, si potuerit? negat; quia sit iniurium. Quid dominus nauis? eripiet ne suum? minime, non plus, quā si nauigantem in altum eijcere de navi uelit, quia sua non sit. quoad

quoad enim peruentum sit eò, quod sumpta nauis est, non domini est nauis, sed nauigantium. Quid, si in una tabula sint duo naufragi, hiq. sint sapientes; sibi ne uterque rapiat, an alter cedat alteri? cedat uero, sed ei, cuius magis inter sit uel sua, uel reip. causa uiuere. quid, si haec paria in utroque nullum erit certamen; sed, quasi in sorte, aut in micando uietus, alteri cedet alter. Quid, si pater fana expilet, cuniculos agat ad aerarium, indicet ne id magistratibus filius? nefas id quidem est: quin etiam defendat patrem, si arguatur. non igitur patria praestat omnibus officiis? immo uero: sed ipsi patriae conducit, pios habere ciues in parentes. Quid, si tyrannidem occupare, si patriā prodere conabitur pater, filebit ne filius? immo uero obsecrabit patrem, ne id faciat: si nihil proficiet, accusabit, minabitur etiam: ad extremū, si ad perniciem patriae res spectabit, patriae salutem anteponet saluti patris. Querit etiam, si sapiens adulterinos nummos accipiet imprudens pro bonis, cum id rescierit, soluturus ne sit eos, si cui debeat, pro bonis. Diogenes ait, Antipater negat: cui potius assentiōr. Qui unum fugiens uendat sciens, debeat ne dicere? nō necesse putat Diogenes, Antipater uiri boni existimat. Haec sunt quasi controuersiae in iure Stoicorum. In mancipio uendendo, dicenda ne uitia? non ea, quae nisi dixeris, redhibeatur mancipium iure ciuili: sed haec, mendacem esse, aleatorem, furacem, ebriosum,

reprehēdet.
non enī hoc
loco est, ac-
cusare ad iu-
dices.

cui etiā su-
pra assen-
sus est de
Rhodio fru-
mentario.

sum, alteri dicenda uidentur, alteri non dicenda. si quis aurum uendens, aurichalcum se putat uendere, indicet ne ei uir bonus aurum illud esse, an emat denario quod sit millenarium? Perspicuum iam est, & quid mihi uideatur, & quæ sit inter eos philosophos, quos nominavi, controuersia. Pacta, & promissa semper ne seruanda sint, quæ nec ui, nec dolo malo, ut prætores solent dicere, facta sint? Si quis medicamentum cuipiam dederit ad aquam intercutem; pepigeritque, ne illo medicamento unquam postea uteretur: si eo medicamento sanus factus fuerit, & amis aliquot post incidere in eundem morbum, nec ab eo, qui cum pepigerat, impetret, ut item eo liceat uti; quid faciendum sit, cum sit is inhumanius, qui non concedat uti, nec ei quidquam fiat iniuriæ? uitæ, & saluti consulendum est. Quid, si quis sapiens rogatus sit ab eo, qui eum heredem faciat, cum ei testamento tertium millies relinquatur, ut ante quam hereditatem adeat, luce palam in foro saltet, idque se facturum promiserit, quodd aliter eum heredem scripturus ille non esset: faciat, quod promiserat ille, nec ne? promississe nollem; & id arbitror fuisse grauitatis: sed quoniam promissit, si saltare in foro turpe ducet, honestius mentietur, si ex hereditate nihil ceperit: nisi forte eam pecuniam in reip. magnum aliquod tempus contulerit, ut, uel saltare eum, cum patriæ, consulturus sit, turpe non sit. Ac ne illa quidem promissa seruanda

pacta, &
promissa in
terdum nõ
seruanda.

contra uti-
licitatem.

contra pro
missa.

seruanda sunt, quæ non sunt ijs ipsis utilia, quibus illa promiseris. Sol Phaetonti filio (ut redeamus ad fabulas) facturum se esse dixit, quidquid optasset: optauit, ut in currum patris tolleretur: sublatus est insanus: ante quam conslitit, ictu fulminis deflagrauit. quanto melius fuerat in hoc promissum patris non esse seruatum? Quid, quodd Theseus exegit promissum a Neptuno? cui cum tres optiones Neptunus dedisset, optauit interitum Hippolyti filij sui, cum is patri suspectus esset de nouerca; quo optato impetrato, Theseus in maximis fuit luctibus. Quid Agamemnon? cum deuouisset Dianæ, quod in suo regno pulcherimum natum esset illo anno, immolauit Iphigeniam, qua nihil erat eo quidem anno natum pulchrius. promissum potius nõn faciendum, quam tam tetrum facinus admittendum fuit. Ergo & promissa non facienda nõn nunquam. Neque semper deposita reddenda sunt. Si gladium quis apud te sanæ mentis deposuerit, repetat insaniens; red dere, peccatum sit; non reddere, officium. Quid, si is, qui apud te pecuniam deposuerit, bellum inferat patriæ, reddes ne depositum? non, credo: facies enim contra remp. quæ debet esse carissima. Sic multa, quæ natura honesta uidentur esse, tē poribus fiunt non honesta. facere promissa, stare conuentis, reddere deposita, commutata utilitate fiunt non honesta. Ac de ijs quidem, quæ uidentur esse utilitatis contra iustitiam simulatione

Phædra.

contra pro
missa.

honestæ
porib; per-
turbantur,
fiuntq. nõ
honestæ.

prudentiæ, satis, arbitror, dictum. Sed quoniam a quattuor fontibus honestatis primo libro officia duximus, in eisdem uersabimur, cum docebimus, ea, quæ uidentur esse utilia, neque sunt, quam sint uirtutis inimica. Ac de prudentia quidem, quam uult imitari malitia, itemq. de iustitia, quæ semper est utilis, disputatum est. Reliquæ sunt duæ partes honestatis: quarum altera in animi excellentis magnitudine, & præstantia cernitur; altera in conformatione, & moderatione continentia, & temperantiæ. Utile uidebatur Vlyssi, (ut quidam poetæ tragici prodiderunt: nam apud Homerum, optimum auctorem, talis de Vlysse nulla suspicio est) sed insimulant eum tragædiæ simulatione insaniam militiam subterfugere uoluisse. non honestum consilium. At utile (ut aliquis fortasse dixerit) regnare, & Ithacæ uiuere otio se cum parentibus, cum uxore, cum filio. Vllum tu decus in quotidianis periculis, et laboribus cum tranquillitate hac conferendum putas? ego uero istam contemnendam, & abijciendam; quoniam, quæ honesta non sit, ne utilem quidem esse arbitror. Quid enim auditurum putas fuisse Vlysses, si in illa simulatione perseuerasset? qui, cum maximas res gesserit in bello, tamen hæc audiuit ab Aiace:

aggreditur
de fortitudi-
ne.

tranquilli-
tatem.

Senarii iam
bici.

cū reliquis
Græcis.

Cuius ipse princeps iurisdictioni fuit,
Quod omnes scitis, solus neglexit fidem:
Furere assimulauit: ne cōiret, institit.

Quodd

Quodd ni Palamedis perspicax prudentia
Istius percepisset malitiosam audaciam;
Fides sacrata ius perpetuo falleret.
illi uero nō modo cum hostibus, uerum etiam cum
fluctibus, id quod fecit, dimicare melius fuit,
quam deferere consentientem Græciam ad bellū
barbaris inferendum. Sed dimittamus et fabulās,
& externa: ad rem, factaq. ueniamus. M. Ati-
lius Regulus, cum consul iterum in Africa ex in-
fidijs captus esset, duce Xantippo Lacedæmonio,
imperatore autem patre Annibalis Amilcare,
iuratus missus est ad senatum, ut, nisi redditi es-
sent Pænis captiui nobiles quidam, rediret ipse
Carthaginem, is, cum Romam uenisset, utilita-
tis speciem uidebat: sed eam, ut res declarat, fal-
sam iudicauit: quæ erat talis, manere in patria,
esse domi suæ cum uxore, cum liberis; quam ca-
lamitatem acceperat in bello, communem fortuna
bellicæ iudicantem tenere consularis dignitatis
gradum. quis hæc neget esse utilia? quid censes?
magnitudo animi, et fortitudo negat. an locuple-
tiores quæris auctores? harum enim est uirtutū
propriū nil extimescere, omnia humana despi-
cere, nihil, quod homini accidere possit, intole-
randum putare. itaque quid fecit? in senatum ue-
nit: mandata exposuit: sententiam ne diceret,
recusauit: quam diu inreiuando hostium tenere
tur, non esse se senatorem. atque illud etiam:
(o stultum hominem, dixerit quispiam, et repu-

non enim
hoc de Vlyf-
se uerū pu-
tabat, nec
omnia de
bello Troia
no pro cer-
tis habeban-
tur.

quā an-
ni magni-
tudinem, &
fortitudinē.

L 4 gnan-

gnantem utilitati suæ) reddi captiuos, negauit esse utile: illos enim adolescentes, & bonos duces, se iam confectum senectute. Cuius cum ualuisse auctoritas, captiui retenti sunt, ipse Carthaginē redijt, neque eum caritas patriæ retinuit, nec suorum. neque uero tum ignorabat, se ad crudelissimum hostem, & ad exquisita supplicia proficisci: sed iniurandum conseruandum putabat. itaque tum, cum uigilando necabatur, erat in meliore causa, quam si domi senex, captiuus, periurus, et consularis remansisset. At stulte, qui nō modo non censuerit captiuos remittendos, uerum etiam dissuaserit. quo modo stulte? etiam ne, si reip. conducebat? potest autem, quod inutile reip. sit, id cuiquam ciui utile esse? peruertunt homines ea, quæ sunt fundamenta naturæ, cum utilitatem ab honestate sciungunt. omnes enim expetimus utilitatem, ad eamq. rapimur; nec facere aliter ullo modo possumus. nam quis est, qui utilia fugiat? aut quis potius, qui ea non studiosissime persequatur? sed quia nusquam possumus, nisi in laude, decore, honestate, utilia reperire; propterea illa prima, & summa habemus, utilitatis nomen non tam splendidum, quam necessarium ducimus. Quid est igitur, dixerit quis, in iureiurando? num iratum timemus Iouem? at hoc quidem commune est omnium philosophorū, non eorū modo, qui deum nihil habere ipsum negotij dicunt, & nihil exhibere alteri, sed eorū etiam,

etiam, qui deum semper agere aliquid, & moliri uolunt, nunquā nec irasci deum, nec nocere. quid autem iratus Iupiter plus nocere potuisset, quam nocuit sibi ipsi Regulus? nulla igitur uis fuit religionis, quæ tantam utilitatem peruerteret. An, ne turpiter faceret? primū minimā de malis. num igitur tantum mali turpitudine ista habebit, quantum ille cruciatus? deinde illud etiā apud Attiū, Fregisti ne fidem? neque dedi, neque do infideli cuiquam,

quanquam ab impio rege dicitur, luculente tamē dicitur. Addunt etiam: quemadmodum nos dicamus, uideri quædam utilia, quæ non sint; sic se dicere, uideri quædam honesta, quæ non sint: ut hoc ipsum uidetur honestum, conseruandi iurisiurandi causa ad cruciatum reuertisse, sed sit nō honestū, quia, quod per uim hostium esset actum, ratū esse non debuit. Addunt etiam, quidquid ualde utile sit, id fieri honestū, etiam si antea non uideretur. Hæc fere contra Regulū. sed prima uideamus. Non fuit Iupiter metuendus, ne iratus noceret, quia neque irasci solet, neque nocere. hæc quidem ratio non magis contra Regulū, quam contra omne iniurandum ualet. sed in iureiurando, non qui metus, sed quæ uis sit, debet intelligi. est enim iniurandum affirmatio religiosa. quod autē affirmate, quasi deo teste, promiseris, id tenendum est. iam enim non ad iram deorum, quæ nulla est, sed ad iustitiam, & ad fidem pertinet. nam

debemus eligere.

feliciore
rat: siquid
ex honesto
felicitas, p-
uenit.

utilitas ubi
fit.

Epicureos
intelligit.

ut philoso-
phi omnes
affirmant.

nam praeclare Ennius,

O fides alma, apta pinnis, et iusiurandū Iouis.
qui igitur iusiurandum uiolat, is fidem uiolat: quā
in Capitolio uicinam Iouis Optimi Maximi, ut in
Catonis oratione est, maiores nostri esse uolue-
runt. At enim ne iratus quidem Iupiter plus
Regulo nocuisset, quam sibi nocuit ipse Regulus.
certe, si nihil malum esset, nisi dolere. id autem
non modo non summum malum, sed nec malum
quidem esse, maxima auctoritate philosophi affir-
mant, quorum quidem testem non mediocre,
sed haud scio an grauissimum, Regulum nolite,
quaeso, uituperare. quem enim locupletio-
rem querimus, quam principem reip. qui, retinendi
officii causa, cruciatum subierit uoluntarium?

Nam, quod aiunt minima de malis, id est ut tur-
piter potius, quam calamitose: an est ullum ma-
ius malum turpitudine? quae si in deformitate cor-
poris habeat aliquid offensionis, quanta illa deprau-
atio, & feditas turpificati animi debet uideri?
itaque, neruosi, qui ista differunt, solum au-
dent malum dicere id quod turpe sit: qui autem
remissi, hi tamen non dubitant summum ma-
lum dicere. nam illud quidem,

Neque dedi, neque do fidem infideli cuiquam,
iccirco recte a poeta dicitur, quia, cum tractaretur
Atreus, personae seruiendum fuit. sed si hinc
sibi sumunt, nullam esse fidem, quae infideli data
sit: uideant, ne quaeratur latebra periurio. Est
autem

autem etiam ius bellicū, fidesq. iusiurandi saepe
hosti seruanda. quod enim ita iuratum est, ut
mens deferentis conciperet fieri oportere, id obser-
uandum est: quod aliter, id si non feceris, nullum
periurium est: ut, si praedonibus pactum pro ca-
pite pretium non attuleris, nulla fraus est, ne si
iuratus quidem id non feceris. nam pirata non est
ex perduellium numero definitus, sed communis
hostis omnium. cum hoc non fides esse debet, nec
iusiurandum commune. non enim, falsum iura-
re, peierare est: sed, quod ex animi tui sententia
iuraueris, sicut uerbis concipitur, more nostro,
id non facere, periurium est. scite enim Euripides,

Iuravi lingua, mentem iniuram gero.

Regulus uero non debuit condiciones, pactionesq.
bellicas, & hostiles perturbare periurio. cum in-
sto enim, & legitimo hoste res gerebatur: aduer-
sus quem & totum ius faciale, & multa sunt iu-
ra communia. quod ni ita esset, nunquam claros
uiros senatus uinctos hostibus dedidisset. At ue-
ro T. Veturius, & Sp. Postumius, cum iterum
consules essent, quia, cum male pugnatum apud
Caudium esset, legionibus nostris sub iugum mis-
sis, pacem cum Samnitibus fecerant, dediti sunt
his: iniussu enim populi, senatusq. fecerant. eo-
demq. tempore T. Numitius, Q. Melius, qui
rūm tribuni pl. erant, quod eorum auctoritate
pax erat facta, dediti sunt, ut pax Samnitum re-
pudiaretur. atque huius deditio ipse Postu-
mius,

non ex ani-
mi senten-
tia.

senarius in
Hippolyto.

cum actum
est de Sam-
nitum pace
repudiata,

non cum fa-
cta pax est.
nam extra
urbem esse
nisi per u-
num diem,
tribunis pl.
nō licebat.

mius, qui debebatur, suator, & auctor fuit.
quod item multis annis post C. Mancinus; qui, ut
Numantinis, quibuscum sine senatus auctoritate
fœdus fecerat, dederetur, rogationem suasit eam,
quam L. Furius, & Sex. Atilius ex S. C. fere-
bant: qua accepta, est hostibus deditus. Hone-
stius hic, quam Q. Pompeius: quo, cum in ea-
dem causa esset, deprecante, accepta lex non est.
hic ea, quæ uidebatur, utilitas plus ualuit, quam
honestas: apud superiores utilitatis species falsa,
ab honestatis auctoritate superata est. At non
debit ratum esse, quod erat actū per uim. Qua-
si uero forti uiro uis possit adhiberi. Cur igitur ad
senatum proficiscebatur, cum præsertim de capti-
uis dissuasurus esset? Quod maximum in eo est,
id reprehenditis. non enim suo iudicio stetit, sed
suscepit causam, ut esset iudicium senatus: cui ni-
si ipse auctor fuisset, captiui profecto Pœnis red-
diti essent. ita incolumis in patria Regulus resti-
tisset. quod quia patriæ non utile putauit, iccirco
honestum sibi & sentire illa, & pati credidit.
Nam quod aiunt, quod ualde utile sit, id fieri ho-
nestum: immo uero, esse, non fieri. est enim ni-
hil utile, quod idem non honestum: nec, quia uti-
le, honestum est; sed, quia honestum, utile. qua-
re ex multis mirabilibus exēplis haud facile quis
dixerit hoc exemplo aut laudabilius, aut præstan-
tius. Sed ex tota hac laude Reguli, unum illud est
admiratione dignum, quod captiuos retinendos

cen-

consuerit. nam quod redijt, nobis nunc mirabile
uidetur, illis quidem temporibus aliter facere nō
potuit. itaque ista laus non est hominis, sed tem-
porum. nullum enim uinculum ad adstringendam
fidem iureiurando maiores arctius esse uoluerunt.
id indicant leges in Duodecim tabulis, indicant
sacra, indicant fœdera, quibus etiam cum hoste
denuncitur fides; indicant notationes, animaduer-
sionesq. censorum, qui nulla de re diligentius,
quam de iureiurando, iudicabant. L. Manlio,
A. filio, cum dictator fuisset, M. Pomponius
tribunus pl. diem dixit, quod is paucos sibi dies
ad dictaturam gerendam addidisset. criminaba-
tur etiam, quod Titum filium, qui Torquatus po-
stea est appellatus, ab hominibus relegasset, &
ruri habitare iussisset. quod cum audiisset ado-
lescens filius, negotium exhiberi patri; accurris-
se Romam, & prima luce Pomponij domum ue-
nisse dicitur. cui cum esset nuntiatum; quod illum
iratum allaturum ad se aliquid contra patrem ar-
bitraretur, surrexit e lectulo, remotisq. arbitris
ad se adolescentem iussit uenire. at ille, ut ingres-
sus est, confestim gladium distinxit, iurauitq. se
illum statim interfectorum, nisi iusiurandum sibi
dedisset, se patrem missum esse facturum. iura-
uit hoc terrore coactus Pomponius: rem ad po-
pulum detulit: docuit, cur sibi a causa desistere
necessē esset: Manlium missum fecit. tantum tem-
poribus illis iusiurandum ualebat. atque hic T.
Manlius

iusiurandū
uinculū ar-
ctissimū ad
adstringen-
dam fidē.

hic postea
filium: suū
interfici ius-
sit, quod
præter mā-
datum cum
hoste con-
fixisset.

Manlius is est, qui ad Anienem Gallo, quem ab eo prouocatus occiderat, torque detractō, cognomen inuenit: cuius tertio consulatu Latini ad Vesperim fusi, & fugati: magnus uir in primis: et quānquam indulgens in patrem, idem acerbus, et seuerus in filium. Sed ut laudandus Regulus in conseruando iureiurando; sic decem illi, quos post Cānensem pugnam iuratos ad senatum misit Annibal, in castra redituros ea, quorum erant potiti Pœni, nisi de redimendis captiuis impetrauissent, si non redierunt, uituperandi. de quibus non omnes nūo modo. nam Polybius, bonus auctor in primis, scribit, ex decem nobilissimis, qui tunc erant missi, nouem reuertisse, a senatu re non impetrata: unum ex decem, qui paullo post, quā egressus erat e castris, redisset, quasi aliquid esset oblitus, Romā remansisse. reditu enim in castra, liberatum se esse iureiurando interpretabatur: non recte: fraus enim distringit, non dissoluit periurium. fuit igitur stulta calliditas, peruerse imitata prudentiam, itaque decreuit senatus, ut ille ueterator, & callidus uinctus ad Annibalem duceretur. Sed illud maximum, octo hominum millia tenebat Annibal, non quos in acie cepisset, aut qui periculo mortis diffugissent, sed qui relictī in castris fuissent a Paulo, & Varone consulibus. eos senatus non censuit redimendos, cum id parua pecunia fieri potuisset: ut esset insitūm militibus nostris aut uincere, aut emori.

Romānis
militib⁹ in-

qua

qua quidem re audita, fractum animum Annibalis scribit idem, quod senatus, populusq. R. rebus afflictis tam excelsō animo fuisset. Sic honestatis comparatione ea, quæ uidentur utilia, uincuntur. Atilius autem ille, qui græce scripsit historiam, plures ait fuisse, qui in castra reuertissent, eadem fraude, ut iureiurando liberarentur; eosq. a censoribus omnibus ignominij notatos. Sit iam huius loci finis: perspicuum est enim, quæ timido animo, humili, demisso, fractoq. fiant, quale fuisset Reguli factum, si aut de captiuis, quod ipsi opus esse uideret, non quod reip. censuisset, aut domi remanere uoluisset, non esse utilia, quia sunt flagitiosa, fœda, & turpia. Restat quarta pars, quæ decore, moderatione, modestia, continentia, temperantia continetur. Potest igitur quidquam esse utile, quod sit huic talium uirtutum choro contrarium? atqui ab Aristippo Cyrenaici, atque Annicij philosophi nominati, omne bonum in uoluptate posuerunt; uirtutemq. censuerunt ob eam rem esse laudandam, quod efficiens esset uoluptatis. quibus obsoletis, floret Epicurus, eiusdem fere adiutor, auctorq. sententia. cum his, uelis equisq. (ut dicitur) si honestatem tueri, ac retinere sententia est, decertandum est. nam si non modo utilitas, sed uita omnis beata, corporis firma constitutio, eiusq. constitutionis spe explorata, ut a Metrodoro scriptum est, continetur: certe hæc utilitas,

scilicet, aut
uincere, aut
mori.

turpia non
sunt utilia.

ab Annice-
re philoso-
phe.

tas,

alii legunt,
intelligitur.
utrumque sen-
tentiam ali-
quam ha-
bet.

non progre-
ditur eius
ratio, impe-
dimentis re-
tinetur, ut
aqua.

tas, & quidem summa, (sic enim censent) cum honestate pugnabit. nam ubi primum prudentiae locus dabitur? an, ut conquirat undique suauitates? quam miser uirtutis famulatus seruientis uoluptati? quod autem munus prudentiae? an legere intelligenter uoluptates? fac nihil isto esse iucundius: quid excogitari potest turpius? Iam, qui dolorem summum malum dicat, apud eum quem habet locum fortitudo, quae est dolorum, laborumque contemptio? quamuis enim multis in locis dicat Epicurus, sicut hic dicit, satis fortiter de dolore: tamen non id spectandum est, quid dicat, sed quid consentaneum sit ei dicere, qui bona uoluptate terminauerit, mala dolore: ut si illum audiam de continentia, & temperantia: dicit ille quidem multa multis locis: sed aqua haeret, ut aiunt: nam quo modo potest temperantiam laudare is, qui ponat summum bonum in uoluptate? est enim temperantia libidinum inimica, libidines autem confectatrices uoluptatis. Atque in his tamē tribus generibus, quoquo modo possunt, non incallide tergiuersantur. Prudentiam introducunt, scientiam suppeditantem uoluptates, depellentem dolores. Fortitudinem quoque aliquo modo expediunt, cum tradunt, rationem negligendae mortis, perpetiendique doloris. Etiam temperantiam inducunt, non facillime illi quidem, sed tamen quoquo modo possunt: dicunt enim, uoluptatis magnitudinem doloris detractio fieri.

Iusti-

Iustitia uacillat, uel iacet potius, omnesque eae uirtutes, quae in communitate cernuntur, & in societate generis humani: neque enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas esse potest, non plus, quam amicitia, si haec non per se expetantur, sed ad uoluptatem, utilitatem ue referantur. Conferamus igitur in pauca, nam ut utilitatem nullam esse docuimus, quae honestati esset contraria: sic omnem uoluptatem dicimus honestati esse contrariam. quo magis reprehendēdos Calliphonem, & Dinomachum iudico: qui se dirempturos controuersiam putauerunt, si cum honestate uoluptatem, tanquam cum homine pecudem, copulauissent. non recipit istam coniunctionem honestas, aspernatur, repellit. nec uero finis bonorum, & malorum, qui simplex esse debet, ex dissimilibus rebus misceri, & temperari potest. Sed de hoc haecenus: magna enim res, alio loco pluribus uerbis disputata. nunc ad propositum. Quemadmodum igitur, si quando ea, quae uideretur utilitas, honestati repugnat, diiudicanda res sit, satis est supra disputatum. sin autem speciem utilitatis etiam uoluptas habere dicatur, nulla potest esse ei cum honestate coniunctio. nam ut tribuamus aliquid uoluptati: condimenti fortasse non nihil, utilitatis certe nihil habebit. Habes a patre munus, Marce fili, mea quidem sententia, magnum: sed perinde erit, ut acceperis. quamquam tibi hitres libri Cratippi inter comētariorum,

uoluptas
omnis ho-
nestati con-
traria.
uoluptas
cum hone-
state tan-
quam cum
homine pe-
cus, etc.

in libris de
finibus.

M tan-

plus igitur *tanquam hospites erunt recipiendi. sed ut, si*
Cratippo, quam sibi ipse uenisset Athenas; quod quidem esset fa-
ipsum, nisi me de medio cursu clara uoce patria
reuocasset; aliquando me quoque audires: sic,
fam. ep. 16. quoniam his uoluminibus ad te profecta uox mea
li. 12. & 21. est, tribues his temporis, quantum poteris; po-
teris autem, quantum uoles. cum uero intelle-
xero, te hoc scientiæ genere gaudere; tum &
præsens tecum propediem, ut spero, &, dum
aberis, absens loquar. Vale igitur, mi Cicero;
tibiq. persuade, te mihi quidem esse carissimum,
sed multo fore cariorem, si talibus monumentis,
præceptisq. letabere.

M. TVLLII

90
 M. TVLLII CICERONIS
 CATO MAIOR,
 VEL DE SENECTUTE,
 AD T. POMPONIVM ATTICVM.

Dialogi personæ.

SCIPIO, CATO, LAELIVS.

O TITE, si quid ego adiūro, curam ne leuassō, pro adiune-
ro. alii mē-
dose legunt
adiuto.
 Quæ nunc te coquit, et uersat sub pectore fixa,
 Ecquid erit præmi?
 licet enim uersibus iisdem mihi affari te Attice,
 quibus affatur Flāminium ille uir, haud magna qui ex Ma-
cedonia, &
Philippo re-
ge trium-
phauit an-
no ab V. C.
DLIX.
 cum re, sed fide plenus. quanquam certo scio, non
 ut Flāminium, solitari te, Attice, sic noctesq.
 diesque. noui enim moderationem animi tui,
 & æquitatem; teq. non cognomen solum Athe-
 nis deportasse, sed humanitatem, & prudentiam
 intelligo. & tamen suspicor iisdem rebus te, qui-
 bus me ipsum, interdum grauius commoueri.
 quarum consolatio & maior est, et in aliud tem-
 pus differenda. nunc autē mihi uisum est aliquid
 ad te de senectute conscribere. hoc enim onere,
 quod mihi tecum commune est, aut iam urgentis,
 aut certe aduentantis senectutis, & te, & me
 ipsum lenari uolo. etsi te quidem id mōdice, ac
 sapienter, sicut omnia, & ferre, & laturum
 esse certo scio. sed mihi, cum de senectute uellem

M 2 ali-

pro, mode-
re. sic alibi
locutus est,
sic etiā ha-
bent uete-
res libri.

aliquid scribere, tu occurrebas dignus eo munere, quo uterque nostrum communiter uteretur. mihi quidem ita iucunda huius libri confectio fuit, ut non modo omnes absterferit senectutis molestias, sed effecerit mollem etiam, & iucundam senectutem. nunquam igitur satis laudari philosophia poterit: cui qui pareat, omne tempus ætatis sine molestia possit degere. Sed de ceteris & diximus alias multa, & sæpe dicemus. hunc uero librum de senectute ad te misimus. omnem autem sermonem tribuimus non Tithono, ut Aristoteli Chius, ne parum esset auctoritatis in fabula; sed M. Catoni seni, quo maiorem auctoritatem haberet oratio: apud quem Lælium, & Scipionem facimus admirantes, quod is tam facile senectutem ferat, ijsq. eum respondentem. qui si eruditius uidebitur disputare, quam consuevit ipse in suis libris; attribuito græcis litteris, quarum constat eum perstudiosum fuisse in senectute. sed quid opus est plura? iam enim ipsius Catonis sermo explicabit nostram omnem de senectute sententiam. **S C I.** Sæpenumero admirari soleo cum C. hoc Lælio, cum ceterarum rerum tuam excellentem, M. Cato, perfectamq. sapientiam, tum uel maxime, quod nunquam grauem tibi senectutem esse persenserim: quæ plerisque senibus sic odiosa est, ut onus se Aetna grauius dicant sustinere. **C A.** Rem haud sane, Scipio, & Læli, difficilem admirari uidemini. quibus enim nihil est in ipsis

Africanum
minorem,
Pauli filium.

sapienti gra-
uis senec-
tus non est.

opis ad bene, beateq. uiuendum, ijs omnis ætas grauis est: qui autem omnia bona a se ipsis petunt, ijs nihil potest malum uideri, quod naturæ necessitas afferat: quo in genere est in primis senectus: quam ut adipiscantur, omnes optant; eandem accusant adepti: tanta est inconstantia, stultitia, atque puerilitas. Obrepere aiunt eam citius, quam putassent. primum, quis coegit eos falsum putare? qui enim citius adolescentiæ senectus, quam pueritiæ adolescentia, obrepit? deinde, qui minus grauis esset ijs senectus, si octingentesimum annum agerent, quam si octogesimum? præterita enim ætas, quamuis longa, cum effluxisset, nulla consolatione premulcere posset stultam senectutem. quocirca, si sapientiam meam admirari soletis, quæ utinam digna esset opinione uestra, nostroq. cognomine; in hoc sumus sapientes, quod naturam optimam ducem, tanquam deum, sequimur, eiq. paremus: a qua non uerisimile est, cum ceteræ partes ætatis bene descriptæ sint, extremum ætatis, tanquam ab inerti poeta, esse neglectum. sed tamen necesse fuit esse aliquod extremum, & tanquam in arborum baccis, terræq. frugibus, maturitate tempestiua quasi uietum, & caducum: quod ferendum est molliter sapienti. quid enim est aliud, gigantum more bellare cum dijs, nisi naturæ repugnare? **L A E.** Atqui, Cato, gratissimum nobis, ut etiam pro Scipione pollicear, feceris, si, quoniam uolumus (spe-

M. Cato, &
C. Lælius
nominati sa-
pientes. ui-
de lib. 3. de
off.

ramus quidem certe) senes fieri, multo ante a te didicerimus, quibus facillime rationibus ingraue fcentem aetatem ferre possimus. C A. Faciam uero, Læli, præsertim si utrique uestrum gratum, ut dicis, futurum est. L A E. Volumus sane, nisi molestum est tibi, Cato, tanquam longam aliquam uiam confeceris, qua nobis quoque ingrediendum sit, istuc, quod peruenisti, uidere quale sit. C A. Faciam, ut potero, Læli: sepe enim interfui querelis æqualium meorum, (pares autem cum paribus, ueteri prouerbio, facillime congregantur) quas C. Salinator, quas Sp. Albinus, homines consulares, nostri fere æquales, deplorare solebant; tum, quod uoluptatibus carerent, sine quibus uitam nullam putarent; tum, quod spernerentur ab ijs, a quibus essent coli soliti. qui mihi non id uidebantur accusare, quod esset accusandum. nam si id culpa senectutis accideret, eadem mihi usu euenirent, reliquisq. omnibus maioribus natu; quorum ego multorum cognoui senectutem sine querela; qui se, & libidinum uinculis laxatos esse non moleste ferrent, nec a suis despicerentur. sed omnium istiusmodi querelarum in moribus est culpa, non in aetate. moderati enim, & nec difficiles, nec inhumani senes tolerabilem senectutem agunt: importunitas autem, et inhumanitas omni aetati molesta est. L A E. Est, ut dicis, Cato. sed fortasse dixerit quispiam, tibi propter opes, et copias, et dignitatem tuam, tolera-

alii putant legendum, queis: quod latine parū uideatur dici, deplorare querelas. queis autē p quibus, latinis usitatu. Virg. lib. i. Aen. Queis ante ora patrū.

mores, non aetas, quere las excitant contra senectutem.

tolerabilem senectutem uideri, id autem non posse multis contingere. C A. Est istud quidem, Læli, aliquid, sed nequaquam in isto sunt omnia: ut Themistocles fertur Seriphio cuidam in iurgio respondisse. cum ille dixisset, non eum sua, sed patriæ gloria splendorem assecutum: Nec hercle, inquit, si ego Seriphius, nōbilis, nec tu, si Atheniensis esses, clarus unquam fuisses. quod eodem modo de senectute dici potest. nec enim in summa inopia leuis esse senectus potest, ne sapienti quidem, nec insipienti, etiam in summa copia, non grauis. Aptissima omnino sunt, Scipio, & Læli, arma senectutis, artes, exercitationesq. uirtutum: quæ in omni aetate cultæ, cum diu multumq. uiueris, mirificos afferunt fructus; non solum, quia nunquam deserunt, ne extremo quidem tempore aetatis; (quanquam id quidem maximum est) uerum etiam, quia conscientia bene actæ uitæ, multorumq. benefactorum recordatio iucundissima est. Ego Q. Maximus, eum, qui Tarentum recepit, senem adolescens ita dilexi, ut æqualem. erat enim in illo uiro comitate condita grauitas: nec senectus mores mutauerat. quanquā eum colere cōpi nō admodum grandem natu, sed tamen iam aetate pronectū. anno enim post, quā consul primum fuerat, ego natus sum: cumq. eo quartum consule adulescentulus miles ad Capuam profectus sum, quintoq. anno post ad Tarentum quæstor: deinde ædilis, quā adrien-

notat & patriam, & hominem alii legūt, ignobilis, cōtra Plutarchi, Herodoti, Platonis auctoritatem, apud quos hoc Themistocles dictum narratur.

quadriēnio pretura distabat ab ædilitate.

nio post factus sum prator: quem magistratum gessi consulibus Tuditano, & Cethego, cum quidem ille admodum senex suator legis Cincia de donis, & numeribus fuit. hic & bella gerebat, ut adolescens, cum plane grandis esset: & Hannibalem, iuueniliter exsultantem, patientia sua moliebatur: de quo præclare familiaris noster Ennius:

eandem recitat uersus lib. 1. off.

Vnus homo nobis cunctando restituit rem:

Non ponebat enim rumores ante salutem.

Ergo magisque, magisque, uiri nunc gloria claret. Tarentum uero qua uigilantia, quo consilio recepit? cum quidem, me audiente, Salinatori, qui, amisso oppido, fugerat in arcem, glorianti, atque dicenti; mea opera, Q. Fabi, Tarentum recepisti; certe, inquit, ridens: nam, nisi tu amissis, ego nunquam recepissem. Nec uero in armis præstantior, quam in toga; qui consul iterum, Sp. Caruilio collega quiescente, C. Flaminio tribuno pl. quoad potuit, restitit, agrum Picenum, & Gallicum uiritim contra senatus auctoritatem diuidenti: augurque, cum esset, ausus est dicere, optimis auspicijs ea geri, quæ pro reip. salute gererentur; quæ contra remp. fierent, contra auspicia fieri. Multa in eo uiro præclara cognoui: sed nihil est admirabilius, quam quo modo ille mortem Q. filij tulit, clari uiri, & consularis. est in manibus laudatio: quam cum legimus, quem philosophum non contemnimus? Nec uero ille in luce modo, atque in oculis ciuium ma-

qui consul ad Thrasimenum in prælio cæsus est.

laudauit filii in funere.

gnus,

gnus, sed intus, domique, præstantior. qui sermo? quæ præcepta? quanta notitia antiquitatis? quæ scientia iuris augurij? multa etiam, ut in homine Romano, litteræ: omnia memoria tenebat non domestica solum, sed etiam externa bella, cuius sermone ita tum cupide fruebar, quasi diuinare id, quod euenit, illo extincto fore, unde discere, neminem.

Quorsum igitur hæc tam multa de Maximo? quia profecto uidetis, nefas esse dictu, miseram fuisse talem senectutem. nec tamē omnes possunt esse Scipiones, aut Maximi, ut urbiū expugnationes, ut pedestres, nauales ue pugnas, ut bella a se gesta, ut triumphos recordentur. est etiam quiete, et pure, atque eleganter ætate atatis placida, ac lenis senectus: qualem accepimus Platonis; qui uno & octogesimo anno scribēs est mortuus: qualem Isocratis; qui eum librum, qui Panathenæicus inscribitur, quarto & nonagesimo anno scripsisse dicitur, uixitque quinquennium postea: cuius magister Leontinus Gorgias centum & septem compleuit annos; neque unquam in suo studio, atque opere cessauit. qui, cum ex eo quæreretur, cur tam diu esse uellet in uita, Nihil habeo, inquit, quod accusem senectutē. præclarū responsum, et docto homine dignum. sua enim uitia insipientes, et suā culpam in senectutem conferunt: quod non faciebat is, cuius modo mentionem feci, Ennius:

Sicut sortis equus, spatio qui sæpe supremo
Vicit Olympia, nunc senio confectus quiescit.

equi

litterarum laudem Romani Græciæ concedebat, militarem sibi assuebat.

maiorē Africanum significat.

sua uitia insipientes conferunt in senectutem.

de mulierū
hereditati-
bus.

senectus mi-
sera uide-
tur ob quat-
tuor caus-
sas.

ideo lau-
dat, quia pe-
rierat iam.
infra quo-
que probi-
tatem eius
cōmendat.

equi fortis, & uictoris senectuti comparat suam: quem quidem meminisse probe potestis: anno enim undeuigesimo post eius mortem hi consules, T. Flaminius, & M. Acilius, facti sunt: ille autem Capione, et Philippo iterum consulibus mortuus est, cum ego, quinque & sexaginta annos natus, legem Vöconiam magna uoce, & bonis lateribus suasissem. sed annos septuaginta natus (tot enim uixit) Ennius ita ferebat duo, quæ maxima putantur, onera, paupertatem, & senectutem, ut eis pæne delectari uideretur. etenim, cum complector animo, quattuor reperio causas, cur senectus miserâ uideatur; unam, quod auocet a rebus gerendis; alteram, quod corpus faciat infirmum; tertiam, quod priuet omnibus se re uoluptatibus; quartam, quod haud procul ab sit a morte. earum, si placet, causarum quantum quæque ualeat, quamq. sit iusta, uideamus. A rebus gerendis senectus abstrahit: quibus? an ijs, quæ iuuentute geruntur, & uiribus? nullæ ne igitur res sunt seniles, quæ uel infirmis corporibus, animo tamen administrantur? nihil ergo agebat Q. Maximus? nihil L. Paullus, pater tuus, Scipio, socer optimi uiri, filij mei? ceteri senes, Fabricij, Curiij, Cornelianij, cum reimp. consilio, & auctoritate defendebant, nihil agebant? ad Ap. Claudij senectutem accedebat etiâ, ut cæcus esset: tamen, cum sententia senatus inclinaret ad pacem cum Pyrrho sœdusq. faciendum,

dum, non dubitauit illa dicere, quæ uersibus persecutus est Ennius:

Quò uobis mentes, rectæ quæ stare solebant
Antehac, dementi sese flexere ruina?
ceteraq. grauissime. notum enim uobis carmen est: & tamen ipsius Appij extat oratio. atque hæc ille egit septem & decem annis post alterum consulatum; cum inter duos cōsulatus anni decem interfluxissent, censorq. ante superiorem consulatum fuisset. ex quo intelligitur, Pyrrhi bello grandē sane fuisse: et tamen sic a patribus accepimus. Nihil igitur asserunt, qui in re gerenda uersari senectutem negant: similesq. sunt, ut si quis gubernatorem in nauigando nihil agere dicat, cum alij malos scandant, alij per foros cursent, alij sentinam exhauriant; ille autem clauum tenens, quietus sedeat in puppi. Non facit ea, quæ iuuenes. At uero multo maiora, & meliora facit. non enim uiribus, aut uelocitatibus, aut celeritate corporis res magnæ geruntur, sed consilio, auctoritate, sententia: quibus non modo non orbari, sed etiam augeri senectus solet. nisi forte ego uobis, qui & miles, & tribunus, & legatus, & consul uersatus sum in uario genere bellorum, cessare nunc uideor, cum bella non gero: at senatui, quæ sunt gerenda, præscribo; & Carthagini, male iam diu cogitanti, bellum multo ante denuntio. de qua uereri non ante desinam, quam illam excisam esse cognouero. quam palmâ

quod lex-
tum quidē
nulla iube-
bat, ut ex-
empla decla-
rant, sed po-
stea iussit,
lata a L. Syl-
la.
senex gu-
bernatori
similis.

suspicio
hoc abun-
dare; cū se-
quatur pro-
xime, Aut
celeritate.

præsertim
in Hispania.
Liuius,
Plutarch⁹,
alii.

uti-

qui tributa
riā, Hanni
bale uicto,
Carthagi-
nē fecerat.

in senatu.
concio ue-
ro ad popu-
lum.
senes apud
Lacedæmo-
nios sū-
mus magi-
stratus.

temeritas
est florētis
ætatis, pru-
dentia sen-
ctutis.

utinam dii immortales, Scipio, tibi referuent, ut
aui reliquias persequare: cuius a morte sextus
hic & trigessimus annus est: sed memoriam il-
lius uiri omnes excipient anni consequentes. anno
ante me censorem mortuus est, nouem annis post
meum consulatum, cum consul iterum, me con-
sule, creatus esset. num igitur, si ad centesimum
annum uixisset, senectutis eum suā pāneret?
nec enim excursione, nec saltu, nec eminus ha-
stis, aut comminus gladijs uteretur, sed consilio,
ratione, sentētia. quæ nisi essent in senibus, non
summū consilium maiores nostri appellassent se-
natum. Apud Lacedæmonios quidem ij, qui
amplissimum magistratum gerunt, ut sunt, sic
etiam nominantur senes. Quod si legere, aut
audire uoletis externa; maximas resp. ab a-
dolescentibus labefactatas, a senibus susenta-
tas reperietis.

Cedo, qui uestrā remp. tantā amissistis tā cito?
sic enim percunctanti, ut est in Nauij Ludo, re-
spondentur & alia, & hæc in primis:

Proueniebāt oratores noui, stulti, adolēscētuli.
temeritas est uidelicet florentis ætatis, prudentia
senectutis. At memoria minuitur: credo, nisi
eam exerceas, aut etiam si sis natura tardior.
Themistocles omnium ciuium perceperat nomi-
na: num igitur censetis eum, cum ætate processis-
set, qui Aristides esset, Lysimachum salutare so-
litum? equidem non modo eos, qui sunt, noui,

sed

sed eorum patres etiam, & auos; nec, sepulcra
legens, uereor (quod aiunt) ne memoriam per-
dam. his enim ipsis legendis in memoriam redeo
mortuorum. Nec uero quenquam senum audi-
ui oblitum, quo loco thesaurum obruisset. om-
nia, quæ curant, meminerunt, uadimonia con-
stituta, qui sibi, cui ipsi debeant. Quid iuris-
consulti, quid pontifices, quid augures, quid phi-
losophi senes? quā multa meminerunt? manēt
ingenia senibus, modo permaneat studium, & in-
dustria; nec ea solum in claris, & honoratis ui-
ris, sed in uita etiam priuata, & quieta. So-
phocles ad summam senectutem tragœdias fecit.
qui propter studium cum rem familiarem negli-
gere uideretur, a filiis in iudicium uocatus est, ut,
quemadmodum nostro more male rem gerenti-
bus patribus bonis interdici solet, sic illum, qua-
si desipientem, a re familiari remouerent iudices.
tum senex dicitur eam fabulam, quam in mani-
bus habebat, & proxime scripserat, Oedipum
Coloneum recitasse iudicibus, quasissetque, num
illud carmen desipientis uideretur. quo recitato,
sententijs iudicum est liberatus. num igitur hunc,
num Hesiodum, Simonidem, Stesichorum, num,
quos ante dixi, Isocratem, Gorgiam, num Ho-
mērum, num philosophorum principes, Pytha-
goram, Democritum, num Platonem, num Xe-
nocratem, num postea Zenonem, Cleanthem,
aut eum, quem uos etiam Romæ uidistis, Dio-

legendis e-
nim multo-
rum nomi-
nibus per-
turbatur, &
confundi-
tur memo-
ria.

miror cur
non hunc
coniunxe-
rit cum
poetis.

genem

genem Stoicum coegit in suis studiis obmutescere senectus? an non in omnibus his studiorum agitatio uitæ æqualis fuit? Age, ista diuina studia omittamus. possum nominare ex agro Sabino rusticos Romanos, uicinos, & familiares meos, quibus absentibus nunquam fere ulla in agro maiora opera fiunt, non serendis, non percipiendis fructibus, non condendis. quanquam in his minus hoc mirum. nemo enim est tam senex, qui se annum non putet posse uiuere. sed ijdem in ijs elaborāt, quæ sciunt nihil omnino ad se pertinere:

Serunt arbores, quæ alteri sæculo profint, ut ait Statius noster in Synephebis. nec uero dubitat agricola, quamuis senex, quærenti, cui seruat, respondere; dijs immortalibus, qui me non accipere modo hæc a maioribus uoluerunt, sed etiam posteris prodere. Melius Cæcilius de senectute alteri sæculo prospiciente, quam illud;

*Æp*ol senectus, si nil quidquam aliud uitij

Apportes tecū, cum aduenis; unum id sat est:

Diu quis uiuendo, multa, quæ non uolt, uidet: & multa fortasse, quæ uolt: atque in ea, quæ non uolt, sæpe etiam adolescentia incurrit. Illud uero idem Cæcilius uitiosius:

Tūm etiam in senectate hoc deputo miserrimū,

Sentire ea ætate esse odiosum se alteri.

incundum potius, quam odiosum. ut enim adolescentibus bona indole præditis sapientes senes delectantur; leniorq. est eorū senectus, qui a iuuentu præceptis

sic in epistola Ciceronis filii ad Tironē: Rusticus Romanus factus est. fam. lib. 16. ep. 31.

pro Aedepol: ut steterius: senarii enim sunt.

& hi senarii.

te coluntur, et diliguntur: sic adolescentes senum præceptis gaudent, quibus ad uirtutum studia ducuntur. nec minus intelligo me uobis, quam uos mihi esse incundos. sed uidetis, ut senectus non modo languida, atque iners non sit, uerum etiam sit operosa, semper agens aliquid, & moliens, tale scilicet, quale cuiusque studium in superiore uita fuit. Quid, quod etiam addiscunt aliquid? ut Solonem uersibus gloriantē uidemus; qui se, quotidie aliquid addiscentem, senem fieri dicit: ut ego feci, qui græcās litteras senex didici: quas quidem sic auide arripui, quasi diuturnam sitim explere cupiens; ut ea ipsa mihi nota essent, quibus me nunc exemplis uti uidetis. quod cum fecisse Socratem in fidibus audire: uellem equidem & illud: (discebant enim fidibus antiqui) sed in litteris certe elaborari. Nec nunc quidem uires desidero adolescentis, (is enim locus erat alter de uitij senectutis) non plus, quam adolescens tauri, aut elephanti desiderabam. quod est, eo uti decet, & quidquid agas, agere pro uiribus. quæ enim uox potest esse contemptior, quam Milōnis Crotoniatæ? qui cum iam senex athletas se in curriculo exercentes uideret, aspexisse lacertos suos dicitur, illacrymāsque dixisse: At hi quidem mortui iam sunt:

non uero tam isti, quam tu ipse, nugator. neque enim ex te unquam es nobilitatus, sed ex lateribus, & lacertis tuis. nihil Sex. Aelius tale,

nihil

adolescentes ad studia uirtutum senū præceptis ducuntur.

Ennio poeta docente, quem secū in prouinciā duxit.

maximis quondā uiribus præditus, ut sublatū in humeros bouē per stadiū ferrer. de quo infra.

nihil multis annis ante Ti. Coruncanius, nihil modo P. Crassus: a quibus iura ciuibus præscribebantur: quorum usque ad extremum spiritum est prouecta prudentia. orator, metuo, ne languescat senectute. est enim munus eius non ingenii solum, sed laterum etiam, & uirium. omnino canorum illud in uoce splendet etiam nescio quo pacto in senectute: quod equidem adhuc non amisi: & uidetis annos meos: sed tamen est decorus senis sermo quietus, et remissus; facitque. persæpe ipsa sibi audientiam disertis senis compta et mitis oratio. quod si ipse exsequi nequeas, possis tamen Scipioni præcipere, & Lælio. quid enim incundius senectute stipata studiis iuuentutis? an ne eas quidem uires senectuti relinquamus, ut adolescentes doceat, instituat, ad omne officij munus instruat? quo quidem opere quid potest esse præclarius? mihi uero Cn. & P. Scipiones, & aui tui duo, L. Aemilius, & P. Africanus comitatu nobilium iuuenum fortunati uidebantur. nec ulli bonarum artium magistri non boni putandi, quamuis consenuerint uires, atque defecerint. etsi ista ipsa defectio uirium, adolescentiæ uitij efficitur sæpius, quam senectutis. libidinosa enim & intemperans adolescentia effæctum corpus tradit senectuti. Cyrus quidem apud Xenophontem eo sermone, quem moriens habuit, cum admodum senex esset, negat se unquam sensisse senectutem suam imbecilliores factam, quam adolescentia

senectus doceat
adolescentes.

exhauriuntur enim uires
eæ, quibus sustentari
senectutem oportet.

scientia fuisset. Ego L. Metellum memini puer, qui cum quadriennio post alterum consulatum pontifex maximus factus esset, uiginti & duos annos ei sacerdotio præfuit, ita bonis esse uiribus extremo tempore ætatis, ut adolescentiam non requireret. Nihil necesse est mihi de me ipso dicere. quanquam est id quidem senile, ætatiq. non stræ conceditur. uidetis enim, ut apud Homerum sæpissime Nestor de uirtutibus suis prædicet. tertiam enim iam ætatem hominum uiuebat: nec erat ei uerendum, ne, uera prædicans de se, nimis uideretur aut insolens, aut loquax. etenim (ut ait Homerus) ex eius lingua melle dulcior fluebat oratio: quam ad suauitatem nullis egebat corporis uiribus. & tamen dux ille Græciæ nunquam optat, ut Aiæcis similes habeat decem, at ut Nestoris: quod si acciderit, non dubitat quin breui sit Troia peritura. sed redeo ad me. Quartum ago annum & octogesimum. uellem id quidem posse, quod Cyrus: sed tamen hoc queo dicere, non me quidem ijs esse uiribus, quibus aut miles bello Punico, aut quæstor eodem bello, aut consul in Hispania fuerim, aut quadriennio post cum tribunus militum depugnaui apud Thermopylas Man. Acilio Glabione consule: sed tamen, ut uidetis, non plane me eneruauit, non afflixit senectus: non curia uires meas desiderat, non Rostra, non amici, non clientes, non hospites. nec enim unquam sum assensus illi ueteri, lauda-

Il. primo.

Agamemnon.

contra regem
Antiochum.

mature fieri senem oportet, si diu uelis senex esse.

Crotoniata deluo de quo paullo ante.

ferocitas in uenum est.

toq. prouerbio, quod monet matūre fieri senem, si diu uelis senex esse. ego uero me minus diu senem esse malletm, quā esse senem ante, quā essem: itaque nemo adhuc conuenire me uoluit, quin fuerim occupatus. At minus habeo uirium, quā uestrum uteruis, nec uos quidem T. Pontij centurionis uires habetis. num iccirco est ille præstantior? moderatio modo uirium adfit, & tantum, quantum potest, quisque nitatur: nā ille non magno desiderio tenebitur uirium. Olympie per stadium ingressus esse Milo dicitur, cum humeris sustineret bouem. utrum igitur has corporis, an Pythagoræ tibi malis uires ingenij dari? Denique isto bono utare, dum adfit: cum abfit, ne requiras. nisi forte adolescentes pueritiā, paullulum ætate progressi adolescentiam debent requirere. cursus est certus ætatis, & uia una naturæ, eaq. simplex, suāq. cuique parti ætatis tempestiuitas est data. ut enim infirmitas puerorum est, ferocitas iuuenum, grauitas iam constantis ætatis: sic senectutis maturitas naturale quiddam habet, quod suo tempore percipi debeat. Arbitror te audire, Scipio, hospes tuus Massanisa quæ faciat hodie, nonaginta annos natus: cum ingressus iter pedibus sit, in equum omnino non ascendere; cum equo, ex equo non descendere: nullo imbre, nullo frigore adduci, ut capite operto sit: summam in eo esse corporis siccitatem: itaque exsequi omnis regis officia, & mu-

nera.

nera. potest igitur exercitatio, & temperantia in senectute etiam aliquid conseruare pristini roboris. Non sunt in senectute uires. nec postulatur quidem uires a senectute. ergo, et legibus, & institutis, uacat ætas nostra muneribus ijs, quæ non possunt sine uiribus sustineri. itaque non modo, quod non possumus, sed ne quantum possumus quidem, cogimur. At ita multi sunt imbecilli senes, ut nullum officij, aut omnino uitæ munus exsequi possint. At id quidem non propriū senectutis est uitium, sed commune inualetudinis. quā fuit imbecillus P. Africani filius, is, qui te adoptauit? quā tenui, aut nulla potius ualetudine? quod nisi ita fuisset, alterum ille extitisset lumen ciuitatis. ad paternam enim magnitudinē animi doctrina uberius accesserat. quid mirum igitur in senibus, si infirmi sunt aliquando, cum ne id quidem adolescentes effugere possint? Resistendum, Læli, & Scipio, senectuti est, eiusq. uitia diligentia compensanda sunt: pugnandum, tanquam contra morbum, sic contra senectutem: habenda ratio ualetudinis: utendum exercitationibus modicis: tantum cibi, & potionis adbibendum, ut reficiantur uires, non opprimantur. Nec uero corpori solum subueniendum est, sed menti, atque animo multo magis. nam hæc quoque, nisi tanquam lumini oleum instilles, extinguuntur senectute. Et corpora quidem exercitationum defatigatione ingrauescunt: animi au-

exercitatio, et temperantia robur in senectute conseruat.

maioris, fratris Cornelii Gracchorum matris.

resistendū senectuti.

menti, atq. animo magis, quā corpori, in senectute subueniendum.

deliratio ap-
pellatur, se-
nilis stul-
ticia.

adolescens,
in quo ali-
quid senile,
probat, &
senex, in
quo aliquid
adolescens.

in quibus
eum Lyfia
comparat Ci-
cero in lib.
de claris o-
rat.

tem exercendo leuantur. nam, quos ait *Cecilius* comicos stultos senes, hos significat credulos, obliuiosos, dissolutos. quæ uitia sunt non senectutis, sed inertis, ignauæ, somniculosæ senectutis. ut petulantia, ut libido magis est ad olescentium, quàm senum, nec tamen omnium adolescentium, sed non proborum: sic ista senilis stultitia, quæ deliratio appellari solet, senum leuium est, non omnium. Quattuor robustos filios, quinque filias, tantam domum, tantas clientelas *Appius* regebat & senex, & cæcus. intentum enim animum, tanquam arcum, habebat: nec languescens succumbebat senectuti: tenebat non modo auctoritatem, sed etiam imperium in suos: metuebant eum serui, uerebantur liberi, carum omnes habebat. uigebat in illa domo mos patrius, & disciplina. ita enim senectus honesta est, si se ipsa defendit, si ius suum retinet, si nemini mancipata est, si usque ad ultimum spiritum dominatur in suos. ut enim adolescentem, in quo aliquid senile, sic senem, in quo aliquid est adolescentis, probō. quod qui sequitur, corpore senex esse poterit, animo nunquam erit. *Septimus* mihi liber *Originum* est in manibus: omnia antiquitatis monumenta colligo: caussarum illustrium, quasunque defendi, nunc quammaxime orationes conficio: ius augurum, pontificum, ciuile tracto: multum etiam græcis litteris utor: *Pythagoreorum*q. more, exercendæ memoriæ gratia, quid quoque die dixerim,

xerim, audiuerim, egerim, commemorō uesperī. hæ sunt exercitationes ingenij, hæ curricula mentis: in his desudans, atque elaborans, corporis uires nō magnopere desidero: adsum amicis: uenio in senatum frequens: ultroq. afferō res. multū & diu cogitatas, easq. tueor animi, non corporis uiribus. quæ si exsequi nequirē, tamē me lectulus oblectaret, ea ipsa cogitantem, quæ iam agere non possem: sed, ut possim, facit acta uita. semper enim in his studiis, laboribusq. uiuenti non intelligitur, quādo obrepāt senectus. ita sensim sine sensu ætas senescit, nec subito frāgitur, sed diuturnitate extinguitur. Sequitur tertia uituperatio senectutis, quōd eam carere dicūt uoluptatibus. O præclarum munus ætatis: siquidem id aufert a nobis, quod est in adolescentia uitiosissimum. accipite enim, optimi adolescentes, ueterē orationem *Archytæ* *Tarentini*, magni in primis, & præclari uiri: quæ mihi tradita est, cū essem adolescens *Tarenti* cum *Q. Maximo*. nullam capitaliorem pestem, quàm uoluptatem corporis, hominibus dicebat a natura datam: cuius uoluptatis auidæ libidines, temere, et effrenate ad potiundum incitarentur: hinc patriæ proditiones, hinc rerump. euersiones, hinc cum hostibus clandestina colloquia nasci: nullum denique scelus, nullum malum facinus esse, ad quod suscipiendum nō libido uoluptatis impelleret: stupra uero, et adulteria, & omne tale flagitiū nullis aliis illecebris excitari, nisi uolupta-

semper e-
gregius in
rudus uinē
ti non intel-
ligitur, quā
do obrepāt
senectus.

pestis nulla
capitalior,
quàm uolu-
ptas corpo-
ris.

menti nihil
tam inimi-
cum, quam
uoluptas.

animi lumē
uoluptas ex-
tinguit.

uoluptas
nullum ha-
bet cū uir-
tute cōmer-
cium.

tis. cumq. homini siue natura, siue quis deus ni-
hil mēte præstabilis dedisset; huic diuino mu-
neri, ac dono nihil esse tam inimicum, quam uo-
luptatem: nec enim, libidine dominante, tempe-
rantia locum esse, nec omnino in uoluptatis re-
gno uirtutem posse consistere. quod quo magis in-
telligi posset, fingere animo iubebat tanta incita-
tum aliquem uoluptate corporis, quanta posset
maxima. nemini cēsebat fore dubium, quin tam
diu, dum ita gauderet, nihil agitare mente, ni-
hil ratione, nihil cogitatione consequi posset: quo
circa nihil esse tam detestabile, tamq. pestiferum,
quā uoluptatem; siquidem ea, cum maior es-
set, atque longinquior, omne animi lumen ex-
tingueret. Hæc cum C. Pontio Samnite, patre
eius, a quo Caudino prælio Sp. Postulmius, T.
Veturius consules superati sunt, locutum Ar-
chytam, Nearchus Tarentinus, hospes noster,
qui in amicitia populi R. permanserat, se a ma-
ioribus natu accepisse dicebat; cum quidem ei ser-
moni interfuisset Plato Atheniensis: quem Ta-
rentum uenisse L. Camillo, P. Claudio consuli-
bus, reperio. Quorsum hæc? ut intelligeretis,
si uoluptatem aspernari ratione, & sapientia non
possemus, magnam habendam senectuti gratiā,
quæ efficeret, ut id non liberet, quod non oportet
impedit enim consilium uoluptas, rationis
inimica; ac mentis (ut ita dicam) præstringit
oculos; nec habet ullum cum uirtute cōmercium.

Inuitus

Inuitus feci, ut fortissimi uiri T. Flaminini fra-
trem, L. Flamininum e senatu eijcerem septem
annis post quā consul fuisset: sed notandam pu-
tavi libidinem. ille enim, cum esset consul in Gal-
lia, exoratus in conuiuium a scorto est, ut securi fe-
raret aliquem eorum, qui in uinculis essent dam-
nati rei capitalis. hic Tito, fratre suo, censore, qui
proximus ante me fuerat, elapsus est. mihi uero,
et Flacco neutiquam probari potuit tam flagitio-
sa, et tam perditā libido, quæ cum probro priua-
to coniungeret impērij dedecus. Sæpe audiui a
maioribus natu, qui se pueros porro a senibus au-
disse dicebant, mirari solitum C. Fabricium, quod,
cum apud Pyrrhum regem legatus esset, audisset
a Thessalo Cineā, esse quendam Athenis, qui se sa-
pientem profiteretur, eumq. dicere, omnia, quæ
faceremus, ad uoluptatem esse referenda: quod
ex eo audientes Man. Curium, & Ti. Corun-
canium, optare solitos, ut id Samnitibus, ipsiq.
Pyrrho persuaderetur; quo facilius uinci possent,
cum se uoluptatibus deditissent. nixerat Man.
Curius cum P. Decio, qui quinquennio ante eum
consulem se pro rep. quarto consulatu deuōnerat.
norat eundem Fabricius, norat Coruncanius:
qui cum ex sua uita, tum ex eius, quem dico, P.
Decij factō iudicabant esse profecto aliquid natu-
ra pulchrum, atque præclarum, quod sua spon-
te peteretur, quodque, spreta, & contempta uo-
luptate, optimus quisque sequeretur. Quorsum

eum id fla-
gitij consul
admisisset.

Gallico præ-
lio. Linius.

N 4 igitur

uoluptas
malorum
esca.

senectus
modicis e-
pulis dele-
ari potest.

uide lib. de
uiris illustri-
bus.

que Pefini-
te antea si-
mulacrum ac
templum ha-
buerat.

in epistola
ad Patum,
lib. 9. fam.

igitur hæc tam multa de uoluptate? quia nō mo-
do uituperatio nulla, sed etiam summa laus sene-
ctutis est, quod ea uoluptates nullas magnopere
desiderat. caret epulis, extructisq. mensis, &
frequentibus poculis: caret etiam uinolentia, &
cruditate, & insomnijs. sed, si aliquid dandum
est uoluptati, quoniam eius blanditijs non facile
obfistimus: (diuinitus enim Plató escam malo-
rum appellat uoluptatem, quod ea uidelicet homi-
nes capiantur, ut pisces) quanquam immodera-
tis epulis caret senectus, modicis tamen delecta-
ri potest. C. Duilius, M. filium, qui Pænos
primus classe deuicerat, redeuntem a cena senem
sæpe uidebam puer. delectabatur cereo funali, et
tibicine: quæ sibi, nullo exemplo, priuatus sum-
pserat: tantum licentiæ dabat gloria. Sed quid
ego alios? ad me ipsum reuertor. primum habui
semper sodales. sodalitates autem me quæstore
constitutæ sunt, sacris Idæis Magnæ matris ac-
ceptis. epulabar igitur cum sodalibus, omnino
modice, sed erat quidam seruor ætatis; qua pro-
grediente, omnia sunt in dies mitiora. neque e-
nim ipsorum conuiuiorum delectationem uolu-
ptatibus corporis magis, quàm cætu amicorum,
& sermonibus metiebar. bene enim maiores ac-
cubationem epularem amicorum, quia uita con-
iunctionem haberet, conuiuium nominarunt, me-
lius, quàm Græci, qui hoc idem tum compotatio-
nem, tum concenationem uocant: ut, quod in eo
gene-

genere minimum est, id maxime probare uide-
antur. ego uero, propter sermonis delectatio-
nem, tempēstiuus quoque conuiuijs delector, nec
cum equalibus solum, qui pauci iam admodum
restant, sed cum uestra etiam ætate, atque uo-
biscum: habeoq. senectuti magnam gratiam,
quæ mihi sermonis audiatem auxit, potionis,
et cibi sustulit. quod si quem etiam ista delectant,
ne omnino bellum indixisse uidear uoluptati, cu-
ius est etiam fortasse quidam naturalis motus:
non intelligo, ne in istis quidem uoluptatibus ip-
sis carere sensu senectutem. me uero & magi-
steria delectant a maioribus instituta; & is ser-
mo, qui, more maiorum, a summo magistro
adhibetur in poculo; et pocula, sicut in Symposio
Xenophontis, minuta, atque rorantia; & refrige-
ratio æstate, & uicissim aut sol, aut ignis hiber-
nus: quæ quidem etiam in Sabinis persequi soleo:
conuiuiumq. uiciorum quotidie compleo; quod
ad multam noctem, quàm maxime possumus, ua-
rio sermone producimus. At non est uoluptatum
tanta quasi titillatio in senibus. credo: sed nec de-
sideratio quidem: nihil autem molestum, quod
non desideres. Bene Sophocles, cum ex eo qui-
dam iam affecto ætate quæreretur, uteretur ne re-
bus Veneris, Dij mēliora, inquit: libenter nero
istinc, sicut a domino agresti, ac furioso, profugi.
cupidis enim rerum talium odiosum fortasse, &
molestum est carere: satiatis uero, & expletis
iucun-

alibi que-
que sic ap-
pellat. Cice-
ro ea conui-
uia, quibus
interesse li-
cet. nec enī
oibus hone-
ste licet. ep.
1. lib. 9. ad
Att.

unde magi-
ster conuiuii

ubi uillam
habuit, sim-
pliciter de-
rudi forma
ædificatam

potest etiā
legi, dic me-
liora: ut ad
græcam lo-
quendi con-
suetudinem
respondeat,
ἐὐφύμει.

fic et Plutarchus in Catone maiore, & Plauto Político rum 1. locutus est.

ut in Catone maiore, & Plauto Político rum 1. locutus est.

ut in Catone maiore, & Plauto Político rum 1. locutus est.

Sulpicium Gallum, de quo lib. 1. & in Lelio, 1 extremo, & apud Plinium.

nixit igitur Catonis aetate.

incundius est carere, quam frui. quanquam non caret is, qui non desiderat. hoc ego, non desiderare, dico esse incundius. Quod si istis ipsis uoluptatibus bona aetas fruitur libentius: primum paruulis fruitur rebus, ut diximus; deinde ijs, quibus senectus, si non abunde potitur, non omnino caret. ut Turpione Ambinio magis delectatur, qui in prima cauea spectat; delectatur tamē etiam, qui in ultima: sic adolescentia, uoluptates prope intuens, magis fortasse letatur; sed delectatur etiam senectus, procul eas spectans, tantum, quantum sat est. At illa quanti sunt, animum, tanquam emeritis stipendijs libidinis, ambitionis, contentionis, inimicitiarum, cupiditatum omnium, secum esse, secumque, ut dicitur, uiuere? si uero habet aliquod tanquam pabulum studij, atque doctrinae, nihil est otiosa senectute incundius. Mori uidebamus in studio dimetiendi pæne cæli atque terræ Gállum, familiarem patris tui, Scipio. quoties illum lux, noctu aliquid describere ingressum, quoties nox oppressit, cum mane cœpisset? quàm delectabat eum, desertiones solis, & lunæ multo nobis ante prædicere? Quid in leuioribus studijs, sed tamē acutis? quàm gaudebat bello suo Punico Næuius? quàm Truculento Plautus? quàm Pseudolo? iudi etiam senem Linium: qui, cum septem annis ante, quàm ego natus sum, fabulam docuisset, Cæthone, Tuditanoq. consulis, usque ad adolescentiam

scientiam meam processit aetate. Quid de P. Licinii Crassi & pontificij, & civilis iuris studio loquar? aut de huius P. Scipionis, qui his paucis diebus pontifex maximus factus est? atque eos omnes, quos commemorauimus, his studijs flagrantē senes uidimus. M. uero Cethegum, quem re Ete suadæ medullam dixit Ennius, quanto studio exerceri in dicendo uidebamus etiam senem? Quæ sunt igitur epularum, aut ludorum, aut scortorum uoluptates cum his uoluptatibus comparandæ? Atque hæc quidem studia doctrinae prudentibus, & bene institutis pariter cum aetate crescunt: ut honestum illud Solonis sit, quod ait uersiculo quodam, ut ante dixi, senescere se multa in dies discentem: qua uoluptate animi nulla certe potest esse maior. Venio nunc ad uoluptates agricolarum: quibus ego incredibiliter delector: quæ nec ulla impediuntur senectute, & mihi ad sapientis uitam proxime uidentur accedere. habent enim rationem cum terra; quæ nunquam recusat imperium, nec unquam sine usura reddit, quod accepit, sed alias minore, plerumque maiore cum fanore. quanquam me quidem non fructus modo, sed etiam ipsius terræ uis, ac natura delectat. quæ cum gremio mollito, ac subacto sparsum semen excepit, primum id occatum cohibet; ex quo occasio, quæ hoc efficit, nominata est: deinde tepesactum uapore, & complexu suo diffundit, & elicit herbescentem ex eo

uide lib. de claris orat.

impedimentum, legendū uideretur, ut ad Atti. 1. 6. ep. 1.

uide quam
eleganter ea
quæ ad agri
culturam per
tinent, ex
plicet: cum
latine ora
tionis facul
tatem, quo
cunque uel
let, ingenii
præstantia,
erudiret.

hic dicebāt,
litus mare
defendit,
pro arce.

eo uiriditatem: quæ mixta fibris stirpium sensim
adolefcit, culmoq. erecta geniculato, uaginis iam
quasi pubescens includitur: e quibus cum emer
sit, fundit frugem spicæ ordine fructam, & con
tra auium minorum morsus munitur uallo arista
rum. Quid ego uitium satus, ortus, incremen
ta commemorem? satiari delectatione non pos
sum: ut meæ senectutis requietem, oblectamen
tumq. noscatis. Omitto enim uim ipsam om
nium, quæ generantur e terra, quæ ex fici tan
tulo grano, aut ex acino uinaceo, aut ex cetera
rum frugum, ac stirpium minutissimis seminibus
tantos truncos, ramosq. procreat: malleoli, plan
ta, sarmenta, uiuiradices, propagines non ne ea
efficiunt, ut quemuis cum admiratione delectent?
uitis quidem, quæ natura caduca est, nisi fulta est,
fertur ad terram; eadem, ut se erigat, clauiculis
suis, quasi manibus, quidquid est nacta, comple
ctitur: quam serpentem multiplici lapsu, & er
ratico, ferro amputans coeret ars agrorum,
ne siluescat sarmentis, & in omnes partes nimia
fundatur. itaque ineunte uere, in ijs, quæ reli
cta sunt, existit tanquam ad articulos sarmento
rum ea, quæ gemma dicitur: a qua oriens uua
se ostendit: quæ & succo terræ, et calore solis auge
scens, primo est peracerba gustatu; deinde matu
rata dulcescit; uestitaq. pampinis nec modico te
pore caret, & nimios solis defendit ardores: qua
quid potest esse cum fructu letius, tum aspectu
pul

pulchrius? cuius quidem non utilitas me solum,
ut ante dixi, sed & cultura, & natura ipsa de
lectat, adminiculorum ordines, capitum inga
tio, religatio, & propagatio uitium, sarment
orum ea, quam dixi, aliorum amputatio, alio
rum immissio. Quid ego irrigationes, quid agri
fossiones, repastinationesq. proferam, quibus
sit multo terra fecundior? Quid de utilitate lo
quar stercoreandi? dixi in eo libro, quem de re
bus rusticis scripsi: de qua doctus Hesiodus ne
uerbum quidem fecit, cum de cultura agri scribe
ret. at Homerus, qui multis, ut mihi uidetur,
ante sæculis fuit, Laertem lenientem desiderium,
quod capiebat e filio, colentem agrum, et eum ster
corantem facit. Nec uero segetibus solum, et pra
tis, et uincis, et arbutis res rustica lætæ sunt, sed
hortis etiam, atque pomarijs, tum pecudum pa
stu, apum examinibus, florum omnium uarieta
te, nec consitiones modo delectant, sed etiam insi
tiones: quibus nihil inuenit agricultura solertius.
Possum persequi multa oblectamenta rerum ru
sticarum: sed ea ipsa, quæ dixi, fuisse sentio lon
giora. ignoscetis autem, nam & studio rerum ru
sticarum prouectus sum: et senectus est natura lo
quacior: ne ab omnibus eam uitjs uidear uindica
re. Ergo in hac uita Man. Curius, cum de Samni
tibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphasset, cõsum
psit extremum tẽpus ætatis, cuius ego nullam con
templans, (abest enim nõ longe a me) admirari

quinque
extat.

rei rustica
partes, sege
tes, prata,
uinea, arbu
sta, horti, a
pum exa
mina.

uilla Curii,
nullo sum

satis

ptu, nullo
ornatu ex-
tructa.

oppressum
ante quam
potiretore-
legans, nec
tamen satis
riorum, lo-
quendi ge-
nus, alibi,
occupauit
te fortuna.

hortum a-
gricole suc-
cidiam alte-
ram appel-
lant.

satis non possum uel hominis continentia, uel tem-
porum disciplinam. Curio ad focum sedenti ma-
gnum auri pondus Samnites cum attulissent, re-
pudiati ab eo sunt. non enim, aurum habere, præ-
clarum sibi uideri dixit, sed ijs, qui haberent au-
rum, imperare. poterat ne tantus animus non
efficere iucundam senectutem? Sed uenio ad a-
gricolas; ne a me ipso recedam. In agris erant
tunc senatores, idest senes; siquidem aranti L.
Quinctio Cincinnato nuntiatum est, eum dicta-
torem esse dictum. cuius dictatoris iussu, magi-
ster equitum C. Seruilius Ahala Sp. Melium,
regnum appetentem, occupatum interemit. a
nulla in senatum accersebantur & Curius, & ce-
teri senes: ex quo, qui eos accersebant, uiatores
nominati sunt. num igitur eorum senectus mise-
rabilis fuit, qui se agricultione oblectabant? mea
quidem sententia, haud scio, an ulla possit esse
beatior uita; neque solum officio, quod hominum
generi uniuerso cultura agrorum est salutaris; sed
& delectatione, quam dixi, & saturitate, co-
piaq. rerum omnium, quæ ad uictum hominum,
ad cultum etiam deorum pertinent. Et quoniam
hæc quidam desiderant, in gratiam iam cum uo-
luptate redeamus. semper enim boni, assiduiq.
domini referta cella uinaria, olearia, & pœna-
ria est: uillaq. tota locuples abundat porco, hæ-
do, agno, gallina, lacte, caseo, malle. iam, hor-
tum ipsi agricolæ succidiam alteram appellant.

condi-

conditiora facit hæc superuacaneis operis auctu-
pium, atque uenatio. Quid de pratorum uiridi-
tate, aut arborum ordinibus, aut uinearum, o-
liuitorum uel specie dicam? breui præcidam. agro
bene culto nihil potest esse nec usu uberius, nec
specie ornatus: ad quem fruendum non modo nõ
retardat, uerum etiam inuitat, atque allestat se-
nectus. ubi enim potest illa ætas aut calefcere uel
apricatione melius, uel igni; aut uicissim umbris
aquis uel refrigerari salubrius? Sibi habeant igi-
tur arma, sibi equos, sibi hastas, sibi clauam, &
pilam, sibi natationes, atque cursus; nobis seni-
bus ex lusionibus multis talos relinquunt, & tes-
feras; id ipsum, utrum lubebit: quoniam sine his
beata esse senectus potest. Multas ad res peruti-
les Xenophontis libri sunt: quos legite, quæso,
studiose, ut facitis. quàm copiose ab eo agricul-
tura laudatur in eo libro, qui est de tuenda re fa-
miliari, qui Oeconomicus inscribitur? atque, ut
intelligatis nihil ei tam regale uideri, quàm stu-
dium agri colendi, Socrates in eo libro loquitur
cum Critobulo, Cyrus minorem, Persarum re-
gem, præstanti ingenio, atque imperij gloria,
cum Lysander Lacedæmonius, uir summæ uir-
tutis, uenisset ad eum Sardis, eiq. dona a socijs at-
tulisset, et ceteris in rebus comem erga Lysandrum,
atque humanum fuisse, & ei quendam conscriptum
agrum, diligenter consitum, ostendisse: cum au-
tem admiraretur Lysander et proceritates arbo-
rum,

senibus ta-
lorum, &
tesserarum
lusus con-
ceditur.

Xenophon-
tis libri per
utiles.

in re milita-
ri: tamen a
Conone na-
uali pugna
postremo
uictus est.
Iustinius
lib. 6.

rum, & directos in quincuncem ordines, & humum subactam, atque puram, & suauitatem odorum, qui afflarentur e floribus, tum cum dixisse, mirari se non modo diligentiam, sed etiam solertiam eius, a quo essent illa dimensa, atque descripta: & ei Cyrum respondisse: atqui ego sum omnia ista dimensus: mei sunt ordines, mea descriptio: multæ etiam istarum arborum mea manu sunt satæ: tum Lysandrum, intuentem purpuram eius, & nitorem corporis, ornatumq. Persicum multo auro, multisq. gemmis, dixisse: recte uero te Cyre beatum ferunt, quoniam uirtuti tuæ fortuna coniuncta est. Hac igitur fortuna frui licet senibus: nec ætas impedit, quo minus & ceterarum rerum, & in primis agri colendi studia teneamus usque ad ultimum tempus senectutis. M. quidem Valerium Coruinum ad centesimum annum accepimus uitâ perduxisse, cum esset acta iam ætate in agris, eosq. coleret: cuius inter primum & sextum consulatum octo & quadraginta anni interfuerunt. ita, quantum spatium ætatis maiores ad senectutis initium esse uoluerunt, tantus illi cursus honorum fuit, atque huius extrema ætas hoc beatior, quàm media, quod auctoritatis habebat plus, laboris minus. apex autem senectutis auctoritas. Quanta fuit in

apex senectutis auctoritas. de Fin. lib. 2. in extremo.

quæ Livi Alexandro Magno comparat in re bellica.

se uirum. notum est carmen incisum sepulcro. iure igitur grauis, cuius de laudibus omnium esset fama consentiens. Quæ uirum nuper P. Crasum, pontificem maximum, quem postea M. Lepidum, eodem sacerdotio præditum, uidimus? quid de Paulo, aut Africano loquar? aut iam ante de Mâximo? quorum non in sententia solû, sed etiam in nutu residebat auctoritas. Habet senectus, honorata præsertim, tantam auctoritatem, ut ea pluris sit, quàm omnes adolescentiæ uoluptates. sed in omni oratione memetote eam me laudare senectutem, quæ fundamentis adolescentiæ constituta sit. ex quo efficitur id, quod ego magno quondam cum assensu omnium dixi, miseram esse senectutem, quæ se oratione defenderet. non cani, non ruga repente auctoritatem asferre possunt: sed honeste acta superior ætas fructus capit auctoritatis extremos. hac enim ipsa sunt honorabilia, quæ uidentur lenia, atque communia, salutari, appeti, decedi, assurgi, deduci, reduci, consuli: quæ & apud nos, & in alijs ciuitatibus, ut quæque optime morata, ita diligentissime obseruantur. Lysandrum Lacedæmonium, cuius modo mentionem feci, dicere aiunt solitum, Lacedæmone esse honestissimum domicilium senectutis. nusquam enim tantum tribuitur ætati; nusquam est senectus honoratior. quin etiam memoriæ proditum est: cum Athenis, ludis, quidam in theatrum grandis natu

Fabio, cum quo se militasse iam dixit.

miseram senectus, quæ se oratorum defendit.

Lacedæmone domicilium senectutis honestissimum.

O uenif-

qui senectū
ti honorē
habebant.
Gellius lib.
11. c. 15.

augurum.

morū uitia
sunt, quæ se-
nectuti tri-
buuntur.

non omnis
natura ue-
tustate coa-
cescit.

uenisset, magno confesso locum ei nusquam datū
a suis ciuibus: cum autem ad Lacedæmonios ac-
cessisset, qui, legati cum essent, certo in loco con-
federant, consurrexissent omnes, & senem sessum
recepisse: quibus cum a cuncto confesso plausus
esset multiplex datus, dixisse ex ijs quendam,
Athenienses scire, quæ recta essent, sed facere
nolle. Multa in nostro collegio præclara, sed hoc,
de quo agimus, in primis, quod, ut quisque æta-
te antecedit, ita sententiæ principatum tenet: ne
que solum honore antecedentibus, sed ijs etiam,
qui cum imperio sunt, maiores natu augures an-
teponuntur. Quæ sunt igitur uoluptates corpo-
ris cum auctoritatis præmijs comparandæ? qui-
bus qui splendide usi sunt, ij mihi uidentur fabu-
lam ætatis peregisse, nec, tanquam inexercitati
histriones, in extremo actu corruisse. At sunt
morosi, & anxij, & iracundi, & difficiles senes:
si querimus, etiam auari: sed hæc morum uitia
sunt, non senectutis. ac morositas tamen, & ea
uitia, quæ dixi, habent aliquid excusationis, non
illius quidem iustæ, sed quæ probari posse uidea-
tur. contemni se putant, despici, illud: præterea
in fragili corpore odiosa omnis offensio est. quæ
tamen omnia dulciora fiunt & moribus bonis, et
artibus: idq. cum in uita, tum in scena intelligi
potest ex ijs fratribus, qui in Adelphis sunt.
quanta in altero duritas, in altero comitas? sic se-
res habet. ut enim non omne uinū, sic non omnis

natura

natura uetustate coacescit. seueritatem in sene-
ctute probō, sed eam, sicut alia, modicam; acer-
bitatem nullo modo. auaritia uero senilis quid sibi
uelit, non intelligo. potest enim quidquam esse
absurdius, quàm, quo minus uia restat, eo plus
uiatici querere? Quarta restat caussa, quæ ma-
xime angere, atque sollicitam habere nostram æ-
tatem uidetur, appropinquatio mortis, quæ cer-
te a senectute non potest longe abesse. o miserum
senem, qui mortem contemnendam esse in tam
longa ætate non uiderit: quæ aut plane negligen-
da est, si omnino extinguit animum; aut etiam
optanda, si aliquid eum deducit, ubi sit futurus
æternus. atqui tertium certe nihil inueniri potest.
quid igitur timeam, si aut nō miser post mortem,
aut beatus etiam futurus sum? quanquam quis est
tam stultus, quamuis sit adolescens, cui sit explo-
ratum, se ad uesterum esse uicturum? quin etiā
etas illa multo plures, quàm nostra, mortis casus
habet: facilius in morbos incidunt adolescentes:
grauius ægrotant: tristius curantur: itaque per-
pauci ueniunt ad senectutem. quod ni ita accide-
ret, melius, et prudentius uineretur. mēns enim,
& ratio, & consilium in senibus est: qui si nulli
fuissent, nullæ omnino ciuitates fuissent. Sed re-
deo ad mortem impendentem. Quod illud est
crimen senectutis, cum illud uideatis cum adole-
scentia esse commune? sensi ego tum in optimo fi-
lio meo, tum in expectatis ad amplissimam di-

seuera, non
acerba, de-
bet sene-
ctus esse.

mēs, ratio,
consiliū in
senibus.

Pauli fili-
is, qui ad-
huc pueri
sunt extin-
cti. Lilius,
& alii.

fic & Pli-
nius.
nihil diu-
turnum, in
quo est ali-
quid extre-
mum.

gnitatem fratribus tuis, Scipio, omni aetati mor-
tem esse communem. At sperat adolescens, diu se
esse uicturum; quod sperare idem senex non po-
test. Insipienter sperat. quid enim stultius, quam
incerta pro certis habere, falsa pro ueris? At se-
nex ne quod speret quidem habet. Est eo meliore
condicione, quam adolescens; cum id, quod spe-
rat ille, hic iam consecutus est. ille uult diu uiue-
re: hic diu uixit. quanquam, o dii boni, quid est
in hominis uita diu? da enim supremum tempus:
exspectemus Tartesiorum regis aetatem. fuit e-
nim, ut scriptum uideo, Argantonius quidem Ga-
dibus, qui octoginta regnauit annos, centum &
uiginti uixit. Sed mihi ne diuturnum quidem quid
quam uidetur, in quo est aliquid extremum. cum
enim id aduenit, tunc illud, quod praterijt, efflu-
xit: tantum manet, quod uirtute, et recte factis
sis consecutus: horæ quidem cedunt, & dies, &
menses, & anni; nec prateritum tempus unquam
reuertitur; nec, quid sequatur, sciri potest. quod
cuique temporis ad uiuendum datur, eo debet esse
contentus. neque enim histrioni, ut placeat, pera-
genda fabula est; modo, in quocunque fuerit actu,
probetur: neque sapienti usque ad, Plaudite, ue-
niendum. breue enim tempus aetatis satis est lon-
gum ad bene, honesteq. uiuendum. sin processeris
longius; non magis dolendum est, quam agricolæ
dolent, praterita uerni temporis suauitate, aesta-
tem, autumnumq. uenisse. uer enim, tanquam
adoles-

adolescētia, significat, ostenditq. fructus futu-
ros: reliqua tempora demetendis fructibus, &
percipiendis accommodata sunt. fructus autem sene-
ctutis est, ut saepe dixi, ante partorum bonorum
memoria, et copia. omnia uero, quæ secundum na-
turam sunt, sunt habenda in bonis. quid est autē
tam secundum naturam, quam senibus emori?
quod idem contingit adolescentibus, aduersante
et repugnante natura. itaque adolescentes sic mihi
mori uidentur, ut cum aquæ multitudine flam-
mæ uis opprimitur; senes autem, sicut cum sua
sponte, nulla adhibita ui, consumptus ignis ex-
tinguitur. & quasi poma ex arboribus, si cruda
sunt, ni auelluntur; si matura, & cocta, deci-
dunt: sic uitam adolescentibus uis aufert, seni-
bus maturitas: quæ mihi quidem tam iucunda
est, ut, quo propius ad mortem accedam, quasi
tērram uidere uidear, aliquandoq. in portum ex
longa nauigatione esse uenturus. senectutis autē
nullus certus est terminus: recteq. in ea uiuitur,
quoad munus officij exsequi, & tueri possis, &
tamen mortem contemnere. ex quo fit, ut ani-
mosior etiam senectus sit, quam adolescentia, &
fortior. hoc illud est, quod Pisistrato tyranno a
Solone responsum est, cum illi quarenti, qua tan-
dem spe fretus, sibi tam audacter obsisteret, re-
spondisse dicitur, senectute. Sed uiuendi finis est
optimus, cum, integrā mente, certisq. sensibus,
opus ipsa suum eadem, quæ coagmentauit, natu-

adoleſcen-
tia uer aetā
tis.

mors quasi
terra nau-
gantibus.

Solonis di-
ctum.

ra dissoluit. ut nauem, ut ædificium idem destruit facillime, qui construxit: sic hominem eadem optime, quæ conglutinauit, natura dissoluit. nam omnis conglutinatio recens, ægre, inueterata, facile diuellitur. ita fit, ut illud breue uitæ reliquum nec auide appetendum senibus, nec sine causa de ferendum sit. uetat Pythagoras, iniussu imperatoris, idest dei, de præsidio, & statione uitæ decedere. Solonis quidem sapientis elogium est, quo se negat uelle suam mortem dolore amicorum & lamentis uacare. nult credo se esse carum suis. sed haud scio, an melius Ennius:

Solonis, &
Ennii sen-
tentia di-
uerfa.

mors negli-
genda.

ab Arunte,
Tarquini
regis. filio:
& ab ipso
item Arus
occisus est.

Nemo me lacrymis decoret, neq. funera fletu Faxit. Non censet lugendam esse mortem, quam immortalitas consequatur. Iam, sensus moriendi, si quis potest esse, is ad exiguum tempus durat, præsertim seni: post mortem quidem sensus aut optandus, aut nullus est. sed hoc meditatam ab adolescentia debet esse, mortem ut negligamus: sine qua meditatione tranquillo esse animo nemo potest. moriendū enim certe est; et id, incertum, an eo ipso die. mortem igitur, omnibus horis impendentem, timens, qui poterit animo consistere? de qua non ita longa disputatione opus esse uidetur, cum recorder non L. Brutum, qui in liberanda patria est interfectus; nō duos Decios, qui ad uoluntariam mortem cursum equorum incitauerunt; non M. Atilium, qui ad supplicium est profectus, ut fidem hosti datam conseruaret;

non

non duos Scipiones, qui iter Penis uel corporibus suis obstruere uoluerunt; non auum tuum L. Paullum, qui morte sua luit collegæ in Cannensi ignominia temeritatem; non M. Marcellum, cuius interitum ne crudelissimus quidem hostis honore sepultura carere passus est; sed legiones nostras, quod scripsi in Originibus, in eum saepe locum profectas alacri animo, & erecto, unde se nunquam redituras arbitrarentur. quod igitur adolescentes, & ij quidem non solum indocti, sed etiam rursus contemnunt, id docti senes extimescent? omnino, ut mihi quidem uidetur, rerum omnium satietas, uitæ facit satietatem. sunt pueritiae certa studia: num igitur ea desiderant adolescentes? sunt & ineuntis adolescentiæ: num ea iam constans requirit ætas, quæ media dicitur? sunt etiam eius ætatis: ne ea quidem a senectute quærantur. sunt extrema quadam studia senectutis. ergo, ut superiorum ætatum studia occidunt, sic occidunt etiam senectutis. quod cum euenit, satietas uitæ tempus maturum mortis affert. Equidem non uideo, cur, quid ipse sentiam de morte, non audeam dicere. quod eo melius mihi cernere uideo, quo ab ea propius absum. Ego uestros patres, P. Scipio, tuq. C. Læli, uiros clarissimos, mihi amicissimos, uiuere arbitror, & eam quidem uitam, quæ est sola uita numeranda. nam, dum sumus in his inclusi compagibus corporis, munere quodam necessitatis, & grani

Annibal.

ide Tuscu-
lana.

ex agris e-
nim in mili-
tiam profi-
ciscébatur.

occidit flu-
dia omniū
ætatium.

pro minus
disto. sic lo-
cutus est e-
pist. 1. ad
Atticum.

opere perfungimur. est enim celestis animus ex altissimo domicilio depressus, & quasi demersus in terram, locum diuine naturæ, æternitatiq. contrarium. sed credo deos immortales sparsisse animos in corpora humana, ut essent, qui terras tuerentur, quiq. celestium ordinem contemplant, imitarentur eum uitæ modo, atque constantia. Nec me solum ratio, ac disputatio impulit, ut ita crederem, sed nobilitas etiam summorum philosophorum, & auctoritas. Audiebam, Pythagoram, Pythagoreosque, incôlas pæne nostros, qui essent Italici philosophi quondam nominati, nunquam dubitasse, quin ex uniuersa mente diuina delibatos animos haberemus. Demonstrabantur mihi præterea, quæ Socrates supremo uitæ die de immortalitate animorum disseruisset, is, qui esset sapientissimus oraculo Apollinis iudicatus. Quid multa? sic mihi persuasi, sic sentio: cûm tanta celeritas sit animorum, tanta memoria præteritorum, futurorumq. prudentia, tot artes, tot scientiæ, tot inuenta, non posse eam naturam, quæ res eas contineat, esse mortalem: cûmq. animus semper agitur, nec principium motus habeat, quia ipse se moueat, nec finem qui dem habiturum esse motus, quia nunquam se ipse sit relicturus: & cum simplex animi sit natura, neque habeat in se quidquam admistum, dispar sui, atque dissimile, non posse eum diuidi: quod si non possit, non posse interire: magnoq. esse

tenuerant enim Italici partē, quæ magna Græcia uocabatur.

argumenta quatuor ad probandam animorum immortalitatem, ex Platone sumpta.

contra Aristoteles in fine lib. 7. ethicorum.

se argumēto, homines scire pleraque ante quàm nati sint, quòd iam pueri, cum artes difficiles discant, ita celeriter res innumerabiles arripiant, ut eas non tum primum accipere uideantur, sed reminisci, & recordari. Hæc Platonis fere. Apud Xenophontem autem moriens Cyrus maior hæc dicit: Nôlite arbitrari, o mihi carissimi filij, me, cum a uobis discessero, nusquam, aut nulum fore. nec enim, dum eram uobiscum, animum meum uidebatis; sed, eum esse in hoc corpore, ex ijs rebus, quas gerebam, intelligebatis. eundem igitur esse creditote, etiam si nullum uidebitis. Nêc uero clarorum uirorum post mortem honores permanerent, si nihil eorum ipsorum animi efficere, quo diutius memoriam sui teneremus. mihi quidem nunquam persuaderi potuit, animos, dum in corporibus essent mortalibus, uiuere; cum exissent ex ijs, emori: nec uero tum animum esse insipientem, cum ex insipienti corpore euasisset; sed, cum omni admistione corporis liberatus, purus, & integer esse capisset, tum esse sapientem. atque etiam, cum hominis natura morte dissoluitur, ceterarum rerum, perspicuum est, quòd quæque discedat. abeunt enim illuc omnia, unde orta sunt: animus autem solus nec, cum adest, nec, cum discedit, apparet. Iam uero, uidetis nihil morti tam esse simile, quàm somnũ. atqui dormientiu animi maxime declarant diuinitatem suam. multa enim, cum remissi & liberi

argumenta sex Xenophotis pro animorum æternitate.

Quintus 1.
2. Am. Scul-

re, quid est
somnia, ge-
lida nisi
mortis ima-
go?

mundum u-
niuersum.

uterque pe-
riit in His-
pania.

lib. II. off.
in extremo
dixit, uel
belli, uel
domi.

& liberi sunt, futura prospiciunt. ex quo intelli-
gitur, quales futuri sint, cum se plane corporis
uinculis relaxarint. Quare, si hac ita sunt; sic
me colitote, inquit, ut Deum: sin interiturus una
est animus cum corpore; uos tamen deos ueren-
tes, qui hanc omnem pulchritudinem tuentur, &
regunt, memoriam nostri pie, inuolateq. serua-
bitis. Cyrus quidem hac moriens: nos, si placet,
nostra uideamus. Nemo unquam mihi, Scipio,
persuadebit, aut patrem tuum Paullum, aut du-
os uiros, Paullum, & Africanum, aut Africa-
ni patrem, aut patruum, aut multos praestantes
uiros, quos enumerare non est necesse, tanta esse
conatos, quae ad posteritatis memoriam pertine-
rent; nisi animo cernerent, posteritatem ad se per-
tinere. Ancenses (ut de me ipso aliquid more
senum glorier) me tantos labores, diurnos, no-
cturnosq. domi, militiae suscepturum fuisse, si is-
dem finibus gloriam meam, quibus uitam, essem
terminaturus? non ne melius multo fuisset, otio-
sam aetatem, & quietam, sine ullo labore, aut
contentione, traducere? sed nescio quo modo ani-
mus erigens se, posteritatem semper ita prospicie-
bat, quasi, cum excessisset e uita, tum denique ui-
eturus esset. quod quidem ni ita se haberet, ut ani-
mi immortales essent: haud optimi cuiusque ani-
mus maxime ad immortalitatis gloriam nitere-
tur. Quid, quoddam sapientissimus quisque aequissi-
mo animo moritur, stultissimus iniquissimo? non

ne

ne uobis uideatur animus, is, qui plus cernat, &
longius, uidere se ad meliora proficisci; ille au-
tem, cuius obtusior sit acies, non uidere? equi-
dem esseror studio patres uestros, quos colui, &
dilexi, uidendi. neque uero eos solum conuenire
aueo, quos ipse cognoui, sed illos etiam, de qui-
bus audiui, & legi, & ipse conscripsi. quod qui-
dem me proficiscentem haud sane quis facile retra-
xerit, nec tanquam Peliam recoxerit. quod si quis
deus mihi largiatur, ut ex hac aetate repuerascam,
& in cunis uagiam: ualde recussem: nec uero ue-
lim, quasi decursu spatio, ad carceres a calce re-
uocari. quid enim habet uita commodi? quid non
potius laboris? sed habeat sane: habet certe ta-
men aut satietatem, aut modum. non libet enim
mihi deplorare uitam; quod multi, et ij docti, saepe
fecerunt. nec me uixisse paenitet: quoniam ita
uixi, ut non frustra me natum existimem. & ex
uita ista discedo, tanquam ex hospitio, non tan-
quam ex domo. commorandi enim natura diuerso-
rum nobis dedit, non habitandi locum. o praecla-
rum diem, cum ad illud diuinorum animorum con-
cilium, caetumq. proficiscar; cumque ex hac tur-
ba, & colluione discedam. proficiscar enim non
ad eos solum uiros, de quibus ante dixi, uerum
etiam ad Catonem meum: quo nemo uir melior
natus est, nemo pietate praestantior: cuius a me
corpus crematum est: quod contra decuit ab il-
lo meum: animus uero, non me deferens, sed re-
spectans,

no aequae ui-
dent om-
nes animi.

Iasonis pa-
trem quem
a Medea,
in Iasonis
gratia, me-
dicatis a-
quis reco-
ctum, & iu-
uentuti re-
stituti, poe-
tae fingunt.

Plutarchus
in Catone
maiore, fi-
lium eius ui-
rum opti-
mum ab eo
saepe in li-

bris nomi-
nari, prodi-
dit: periisse
autem, cum
bellum ge-
reret resp.
caussa.

CICERONIS

speetans, in ea profecto loca discessit, quod mihi
ipsi cernebat esse ueniendum. quem ego meum ca-
sum fortiter ferre uisus sum; non quo æquo animo
ferrem; sed me ipse consolabar, existimans non
longinquum inter nos digressum, & discessum fo-
re. His mihi rebus, Scipio, (id enim te cum Læ-
lio admirari solere dixisti) leuis est senectus, nec
solum non molesta, sed etiam iucunda. quod si in
hoc erro, quod animos hominū immortales esse cre-
dam: libenter erro; nec mihi hunc errorem, quo
delector, dum uiuo, extorqueri uolo. sin mortuus,
ut quidam minuti philosophi censent, nihil sen-
tiam: non uereor, ne hunc errorem meum philo-
sophi mortui irrideant. quod si non sumus immor-
tales futuri: tamen, extingui homini suo tempo-
re, optabile est. nam habet natura, ut aliarū om-
nium rerum, sic uiuendi modum: senectus autem
peractio ætatis est, tanquam fabulæ: cuius defati-
gationem fugere debemus, præsertim adiuncta sa-
tietate. Hæc habui, de senectute quæ dicerem:
ad quam utinam perueniatis; ut ea, quæ ex me
audistis, re experti probare possitis.

M. TVLLII

III
M. TVLLII CICERONIS
LÆLIIVS, VEL DE
AMICITIA,

AD T. POMPONIVM ATTICVM,

Dialogi personæ,

FANNIVS, SCAEVOLA, LÆLIIVS.

Q. MUCIVS augur multa narrare de
C. Lælio, socero suo, memoriter, &
iucunde solebat, nec dubitare illum
in omni sermone appellare sapien-
tem. ego autem a patre ita eram deductus ad
Scaenolam, sumpta uirili toga; ut, quoad possem,
& mihi liceret, a senis latere nunquam discede-
rem. itaque multa ab eo prudenter disputata,
multa breuiter, & commode dicta, memorie
mandabam; fieriq. studebam eius prudentia do-
ctior. quo mortuo, me ad pontificem Scaenolam
contuli: quem inuim nostræ ciuitatis & ingenio,
& iustitia præstantissimum andeo dicere. sed de
hoc alias. nunc redeo ad augurcm. Cum sæpe
multa narraret, tum memini, domi in hemicyclo
sedentem, ut solebat, cum & ego essem una, &
pauci admodum familiares, in eum sermonem il-
lum incidere, qui tum fere erat multis in ore. me-
mini enim profecto, ut opinor, Attice, & eo
magis, quod P. Sulpicio utebare multum, cum

sic & ipse,
& Cato cæ-
sarius ap-
pellati sūt.
uide l. 3. off.
& in pro-
mio de se-
nectute, &
hic infra.

orator egre-
is

gius, qui lo-
quitur in li-
bris de ora-
tore.

quodd reue-
ra nō loque-
retur, cum
essent mor-
tui.

nihil enim
utilius, quā
ea cogno-
scere, quā
tum ad in-
stituendam,
tum ad con-
seruandam
amicitiam
pertinent.

in iure ci-
uilib.

is tribunus pl. capitali odio a Q. Pompeio, qui
tum erat consul, disideret, quicum coniunctissi-
me, & amantissime uixerat, quanta hominum
esset uel admiratio, uel querela. itaque tum Sca-
uola, cum in eam ipsam mentionem incidisset, ex-
posuit nobis sermonem Lælij de amicitia, habi-
tum ab illo secum, & cum altero genero C. Fan-
nio, M. filio, paucis diebus post mortem Afri-
cani. cuius disputationis sententias memoriæ man-
dauit: quas in hoc libro exposui meo arbitratu.
quasi enim ipsos introduxi loquentes; ne, inquam,
& inquit, sapius interponeretur. atque id eo fe-
ci, ut tanquam a præsentibus coram haberi sermo
uideretur. cum enim saepe mecum ageres, Atti-
ce, ut de amicitia scriberem aliquid; digna mihi
res tum omnium cognitione, tum nostra familia-
ritate uisa est: itaque feci non inuitus, ut pròdes-
sem multis tuo rogatu. sed, ut in Catone maiore,
qui est scriptus ad te de senectute, Catonem indu-
xi senem disputantem; quia nulla uidebatur ap-
tior persona, quæ de illa ætate loqueretur, quam
eius, qui & diutissime senex fuisset, & in ipsa se-
nectute præ ceteris floruisse: sic, cum accepisse-
mus a patribus, maxime memorabilem C. Læ-
lij, & P. Scipionis familiaritatem fuisse; idonea
mihi Lælij persona uisa est, quæ de amicitia ea ip-
sa differeret, quæ disputata ab eo meminisset mā-
gister meus Scauola. genus autem hoc sermo-
num, positum in hominum ueterum auctoritate,

&

& eorum illustrium, plus nescio quo pacto uide-
tur habere grauitatis. itaque ipse mea legens sic
afficior interdum, ut Catonem, non me, loqui ex-
istimem. sed, ut tum ad senem senex de se-
nectute, sic in hoc libro ad amicum amicissimus de
amicitia scripsi. tum est Cato locutus, quo erat
nemo fere senior temporibus illis, nemo pruden-
tior: nunc Lælius, & sapiens, (sic enim est ha-
bitus) & amicitia gloria excellens, de amicitia
loquitur. tu uelim a me animum parumper a-
uertas, Lælium loqui ipsum putes. C. Fan-
nius, & Q. Mucius ad socerum ueniunt post
mortem Africani: ab ijs sermo oritur: respondet
Lælius: cuius tota disputatio est de amicitia: quam
legens tu ipse cognosces. FAN. Sunt ista uera,
Læli. nec enim melior uir fuit Africano quis-
quam, nec clarior. sed existimare debes, omnium
oculos in te esse coniectos. unum te sapientem, &
appellant, & existimant. tribuebatur hoc modo
M. Catoni. scimus L. Acilium apud patres no-
stros appellatum esse sapientem: sed uterque alio
quodam modo: Acilius, quia prudens esse in iu-
re civili putabatur: Cato, quia multarum rerum
usum habebat, multaq. eius & in senatu, & in
foro uel prouisa prudenter, uel acta constanter,
uel responsa acute ferebantur, propterea qua-
si cognomen iam habebat in senectute sapien-
tis. te autem alio quodam modo dicunt, non so-
lum natura, & moribus, uerum etiam studio,

minoris:
quæ a pro-
pinquis oc-
cisum esse,
suspicio fu-
it. de som-
nio Scip.

hunc non
nominat li.
3. off. sed
Catonē dū-
taxat & Læ-
lium.

&

Socratem
107:

chi mos l.
x. de Di-
uin. signi-
ficatur.

pro, obire
solutus sum.
nā hoc uer-
bum con-
suetudinē
significat.
de off. l. 2.

Et doctrina esse sapientem; nec sicut uulgus, sed ut eruditi solent appellare sapientem; qualem in reliqua Græcia neminem. nam, qui septem appellantur, eos, qui ista subtilius quærent, in numero sapientum non habent. Athenis unum accepimus, & eum quidem etiam Apollinis oraculo sapientissimum indicatum. hanc esse in te sapientiam existimant, ut omnia tua in te posita esse ducas, humanosq. casus uirtute inferiores putes. itaque ex me quærent, credo ex hoc item Scauola, quonam pacto mortem Africani seras, eoq. magis, quod his proximis nonis, cum in hortos D. Bruti auguris, commentandi causa, ut affolet, uenissimus, tu non affuisti, qui diligentissime semper illum diem, & illud munus solitus esses obire. S C A E. Quærent quidem, C. Læli, multi, ut est a Fannio dictum: sed ego id respondeo, quod animaduerti, te dolorem, quem acceperis tum summi uiri, tum amantissimi morte, ferre moderate, nec potuisse non commoueri, nec fuisse id humanitatis tuæ: quod autem his nonis in collegio nostro non affuisses, ualetudinem causam, non mastritiam fuisse. L A E. Recte tu quidem, Scauola, & uere. nec enim ab isto officio, quod semper usurpau cum ualerem, abduci incommodo meo debui: nec ullo casu arbitror hoc constanti homini posse contingere, ut ulla intermissio fiat officij. Tu autem, Fanni, quod mihi tantum tribui dicis, quantum ego nec agnosco, nec

nec postulo, facis amice. sed, ut mihi uideris, non recte indicas de Catone. aut enim nemo, quod quidem magis credo, aut, si quisquam, ille sapiens fuit. quo modo enim (ut alia omitam) mortem filij tulit? memineram Paullum, uideram Cæium: sed hi nec comparantur Catoni, maximo, & spectato uiro. quamobrem caue Catoni anteponas ne istum quidē ipsum, quem Apollo, ut ais, sapientissimum iudicauit: huius enim facta, illius dicta laudantur. De me autem, (ut iam cum utroque loquar) sic habetote. Ego si Scipionis desiderio me moueri negem; quam id recte faciam, uiderint sapientes: sed certe mentiar. moueor enim tali amico orbatus, qualis, ut arbitror, nemo unquam erit, & ut confirmare possum, nemo certe fuit. sed non egeo medicina: me ipse consolor, & maxime illo solatio, quod eo errore careo, quo, amicorum decessu, plerique angī solent. nihil enim mali accidisse Scipioni puto. mihi accidit, si quid accidit. suis autem incommodis grauiter angī, non amicum, sed se ipsum amantis est. Cum illo uero quis neget aeternum esse præclare? nisi enim, quod ille minime putabat, immortalitatem optare uellet; quid non est adeptus, quod homini fas esset optare? qui summam spem ciuium, quam de eo iam puero habuerant, continuo adolefens incredibili uirtute superauit: qui consulatum petijt nunquam, factus est consul bis, primum ante tempus, iterum

C. Sulpicius
Gallum. ui-
de 116. &
fam. lib. 4.

est. n. con-
trouersia,
utrum nihil
omnino de-
lendum.

hoc & in li-
bro de cla-
ris orat. di-
xit, cum de
obitu Hor-
tensij loque-
retur.

hous

P

sibi

ortis iam se-
ditionibus.

sibi suo tempore, reip. pane sero: qui, duabus
urbibus euersis, inimicissimis huic imperio, non
modo praesentia, uerum etiam futura bella dele-
uit. quid dicam de moribus facillimis? de pietate
in matrem, liberalitate in sorores, benignitate in
suos, iustitia in omnes? haec nota sunt nobis, quam
autem ciuitati carus fuerit, merore funeris indi-
catum est. Quid igitur hunc paucorum annorum
accessio iuuare potuisset? senectus enim, quamuis
non sit grauis, ut memini Catonem anno ante,
quam mortuus est, mecum, & cum Scipione dis-
serere, tamen aufert eam uiriditatem, in qua e-
tiam nunc erat Scipio. quamobrem uita quidem
talis fuit uel fortuna, uel gloria, ut nihil posset
accedere: moriendi autem sensum celeritas abstu-
lit. quo de genere mortis difficile dictum est: quid
homines suspicentur, uidetis. hoc tamen uere li-
cet dicere, P. Scipioni ex multis diebus, quos in
uita celeberrimos, latissimosq. uiderit, illum
diem clarissimum fuisse, cum, senatu dimisso, do-
mum reductus ad uesperam est a patribus conscri-
ptis, a populo R. socijs, et Latinis, pridie quam
excessit e uita: ut ex tam alto dignitatis gradu ad
superos uideatur potius, quam ad inferos, per-
uenisse. neque enim assentior ijs, qui haec nuper
differere ceperunt, cum corporibus simul animos
interire, atque omnia morte deleri. plus apud me
antiquorum auctoritas ualet, uel nostrorum ma-
iorum, qui mortuis tam religiosa iura tribuerunt;
quod

de praeteri-
to: pro etia
tunc. quod
alibi quo-
que legi-
mus.
suspica-
tur, ueneno
sublatum.

focij, & La-
tini, ue-
teres dice-
bant, pro
focij Lati-
ni: quod
alio loco
multis uer-
bis ostendi-
mus.

quod non fecissent profecto, si nihil ad eos perti-
nere arbitrantur; uel eorum, qui in hac terra
fuerunt, magnamq. Graciam, quae nunc quidem
deleta est, tunc florebat, institutis, et praecipis
suis erudierunt; uel eius, qui Apollinis oraculo
sapientissimus est iudicatus, qui non tum hoc, tum
illud, ut in plerisque, sed idem dicebat semper,
animos hominum esse diuinos, ijsque, cum e cor-
pore excessissent, reditum ad caelum patere, opti-
moque, & iustissimo cuique expeditissimum.
quod idem Scipioni uidebatur: qui, idem quasi
praesagiret, per paucis ante mortem diebus, cum
& Philus, & Manilius adessent, & alij plures,
tuq. etiam, Scaeuola, mecum uenisses, triduum
differuit de rep. cuius disputationis fuit extrēmu
fere de immortalitate animorum: quae se in quie-
te per uisum ex Africano audisse dicebat. Id si
ita est, ut optimi cuiusque animus in morte facil-
lime euolet tanquam e custodia, uinculisq. cor-
poris: cui censemus cursum ad deos faciliore fuis-
se, quam Scipioni? quocirca, merere hoc eius e-
uentu, uereor, ne inuidi magis, quam amici sit.
Sin autem illa ueriora, ut idem interitus sit ani-
morum, & corporum, nec ullus sensus maneat:
ut nihil boni est in morte, sic certe nihil mali. sen-
su enim amisso, sit idem, quasi natus non esset
omnino: quem tamen esse natum, & nos gaude-
mus, & haec ciuitas, dum erit, letabitur. Quā-
obrem cum illo quidem, ut supra dixi, actum

de Italia
sentit. Py-
thagorā, &
Pythago-
reos signi-
ficat. uide
108:

in somnio
Scipionis,
quae pars
fuit extre-
ma lib. 6. de
rep.

Theſeus, &
Pyrithous:
Achilles, &
Patroclus:
Oreſtes, &
Pylades:
Damon, &
Pythias. ui-
de lib. i. de
Fin.

optime eſt, mecum autem incommodius, quem
fuit æquius, ut prius introieram in uitam, ſic
prius exire de uita. ſed tamen recordatione no-
ſtræ amicitia ſic fruor, ut beate uixiſſe uidear,
quia cum Scipione uixerim: quocum mihi conium
ēta cura de republica, & de priuata fuit: quo-
cum domus fuit, et militia communis, et, id, in
quo eſt omnis uis amicitia, uoluntatum, ſtudio-
rum, ſententiarum ſumma conſenſio. itaque non
tam iſta me ſapientia, quam modo Fannius com-
memorauit, fama delectat, falſa præſertim;
quàm, quòd amicitia noſtræ memoriam ſpero
ſempiternam fore: idq. mihi eo magis eſt cordi,
quòd ex omnibus ſæculis uix tria, aut quattuor
nominantur paria amicorum. quo in genere ſpe-
rare uideor Scipionis amicitiam, & Lælij notam
poſteritati fore. F A N. Iſtud quidem, Læli,
ita neceſſe eſt: ſed, quoniam amicitia mentionem
fecisti, & ſumus otioſi, pergratum mihi feceris,
ſpero item Scaeuolæ, ſi, quemadmodum ſoles de
ceteris rebus, cum ex te quæruntur, ſic de ami-
citiis diſputabis, quid ſentias, qualem exiſtmes,
quæ præcepta des. S C A E. Mibi uero pergra-
tum hoc erit. atque id ipſum cum tecum agere co-
narer, Fannius anteuertit. quamobrem utrique
noſtrum gratum admodum feceris. L A E. Ego
uero non grauarer, ſi mihi ipſe conſiderem. nam
& præclara uiſa res eſt: & ſumus, ut dixit Fan-
nius, otioſi. ſed quis ego ſum? aut quæ in me eſt
facul-

facultas? doctorum eſt iſta conſuetudo, eaq. Græ-
corum, ut iſs proponatur, de quo diſputet quam-
uis ſubito. magnum opus eſt, egetq. exercitatio-
ne non parua. quamobrem, quæ diſputari de a-
micitiis poſſunt, ab eis, cenſeo, petatis, qui iſta
proſitentur. ego uos hortari tantum poſſum, ut
amicitiā omnibus rebus humanis anteponatis.
nihil eſt enim tam naturæ aptum, tam conueniēs
ad res uel ſecundas, uel aduerſas. Sed hoc pri-
mum ſentio, niſi ſi in bonis amicitiam eſſe non
poſſe. neque id ad uiuum reſeco, ut illi, qui hæc
ſubtilius diſſerunt, fortasſe uere, ſed ad commu-
nem utilitatem parum. negant enim quenquam
uirum bonum eſſe, niſi ſapientem. ſit ita ſane:
ſed eam ſapientiam interpretantur, quam adhuc
mortalis nemo eſt conſecutus. nos autem ea, quæ
ſunt in uſu, uitæq. communi, non ea, quæ ſin-
guntur, aut optantur, ſperare debemus. nunquā
ego dicam C. Fabricium, Man. Curium, Ti. Co-
runcanium, quos ſapientes noſtri maiores iudica-
bant, ad iſtorum normam fuiſſe ſapientes. Qua-
re ſibi habeant ſapientia nomen, & inuidioſum,
& obſcurum; concedantq. ut hi boni uiri fue-
rint. ne id quidem faciunt: negabunt id, niſi ſa-
pienti, poſſe concedi. agamus igitur pingui Mi-
nerua, ut aiunt. Qui ita ſe gerunt, ita uiuunt,
ut eorum probetur fides, integritas, æquitas, li-
beralitas; nec ſit in eis ulla cupiditas, uel libido,
uel audacia; ſintq. magna conſtantia, ut hi fue-
runt,

niſi in bo-
nis amici-
tia eſſe nō
poſteſt.

non exqui-
ſitis argu-
mentis.

quasi, pro-
sus non li-
ceat.

amicitia
præstat pro-
pinquitati.

amicitiæ de
finicio.

runt, quos modo nominavi; hos viros bonos, ut habiti sunt, sic etiam appellandos putemus; qui sequuntur, quantum homines possunt, naturam, optimam recte vivendi ducem. sic enim mihi perspicere nideor, ita natos esse nos, ut inter omnes esset societas quædam, maior autem, ut quisque proxime accederet. itaque cives potiores sunt, quam peregrini; & propinqui, quam alieni. cum his enim amicitiam natura ipsa peperit: sed ea non satis habet firmitatis. nanque hoc præstat amicitia propinquitati, quod ex propinquitate benevolentia tolli potest, ex amicitia autem non potest. sublata enim benevolentia, amicitia nomen tollitur, propinquitatis manet. quanta autem vis amicitia sit, ex hoc intelligi maxime potest, quod ex infinita societate generis humani, quam conciliauit ipsa natura, ita contracta res est, & adducta in angustum, ut omnis caritas aut inter duos, aut inter paucos iungeretur. Est autem amicitia nihil aliud, nisi omnium diuinarum, humanarumque rerum cum benevolentia, & caritate summa consensio. qua quidem haud scio an, excepta sapientia, quidquam melius homini sit a dijs immortalibus datum. diuitias alij præponunt, bonam alij valetudinem, alij potentiam, alij honores, multi etiam voluptates. belluarum hoc quidem extremum est: illa autem superiora caduca, & incerta, posita non tam in nostris consilijs, quam in fortunæ temeritate. qui autem in

nirtu-

virtute summum bonum ponunt, præclare illi quidem, sed hæc ipsa virtus amicitiam gignit, et continet: nec sine virtute amicitia esse ullo pacto potest. iam, virtutem ex consuetudine vitæ, sermo nisque nostri interpretemur; nec metiamur eam, ut quidam docti, verborum magnificentia; virosque bonos eos, qui habentur, numeremus, Paullos, Catones, Gallos, Scipiones, Philos. his communis vita contenta est. eos autem omittamus, qui omnino nusquam reperiuntur. tales igitur inter viros amicitia tantas oportunitates habet, quantas vix queo dicere. Principio, quis potest esse vita vitalis, ut ait Ennius, qui non in amici mutua benevolentia cōquiescat? quid dulcius, quam habere, quocum omnia audeas sic loqui, ut tecum? quis esset tantus fructus in prosperis rebus, nisi haberes, qui illis æque, ac tu ipse, gauderet? aduersas uero ferre difficile esset sine eo, qui illas grauius etiam, quam tu, ferret: denique ceteræ res, quæ expetuntur, oportunæ sunt singulæ rebus fere singulis; diuitiæ, ut utare; opes, ut colare; honores, ut laudare; voluptates, ut gaudere; valetudo, ut dolore careas, & muneribus fungare corporis: amicitia plurimas res continet; quoque te uerteris, præsto est; nullo loco excluditur; nunquam intempestiua, nunquam molesta est: itaque non aqua, non igni, ut aiunt, pluribus locis utimur, quam amicitia. neque ego nunc de vulgari, aut de mediocri, quæ tamen

amicitia si-
ne uirtute
esse nō po-
test.

C. Sulpiciū
Gallum ut-
de 113.

pro, quis o-
mnino ut-
uit.

amicitia fie-
utimur, ut
aqua, &
igni.

P 4 ipsa

ipsa deletat, & prodest, sed de uera, & perfecta loquor; qualis eorum, qui pauci nominantur, fuit. nam & secundas res splendidiore facit amicitia, et aduersas partiens communicansq. leuiores. cumq. plurimas, & maximas commo ditates amicitia contineat, tum illa nimirum praestat omnibus, quod bona spe praelucet in posterum, nec debilitari animos, aut cadere patitur. uerum enim amicum qui intuetur; tanquam exemplar aliquod intuetur sui. quocirca et absentes adiungunt; & egentes abundant; & imbecilles ualent; & quod difficillius dictu est, mortui uiuunt: tantus eos honos, memoria, desiderium prosequitur amicorum. ex quo illorum beata mors uidetur, horum uita laudabilis. Quod si exemeris ex natura rerum beneuolentiae coniunctionem: nec domus ulla, nec urbs stare poterit; ne agri quidem cultus permanebit. id si minus intelligitur; quanta uis amicitiae, concordiaeq. sit, ex dissensionibus, atque ex discordijs percipi potest. quae enim domus tam stabilis, quae tam firma ciuitas est, quae non odijs, atque dissidijs funditus possit euer ti? ex quo, quantum boni sit in amicitia, indicari potest. Agrigentinum quidem, doctum quen dam uirum, carminibus graecis uaticinatum fe runt; quae in rerum natura, totoq. mundo constarent, quaeq. mouerentur, ea contrahere amicitiam, dissipare discordiam. atque hoc quidem omnes mortales & intelligunt, & re probant.

itaque

Empedo-
clem. uide
Plut. in lib.
de Ifide, &
Oſtride: quā
quam ali-
ter Arist.
lib. 8. ethi-
corum, &

itaque, si quando aliquod officium existit amici in periculis aut adeundis, aut communicandis, quis est, qui id non maximis efferat laudibus? qui clamores tota cœuea nuper, hospitit, & amici mei, M. Pacuuij in noua fabula? cum, ignorante rege, uter eorum esset Orestes, Pylades Orestem se esse diceret, ut pro illo necaretur; Orestes autem, ita ut erat, Orestem se esse perseueraret. stantes autem plaudebant in re fide: quid arbitramur in uera fuisse facturos? facile in dicabat ipsa natura uim suam; cum homines, quod facere ipsi non possent, id recte fieri in altero iudicarent. Hactenus mihi uideor, de amicitia, quod sentirem, potissime dixisse. si qua præterea sunt, (credo autem esse multa) ab ijs, si uidebitur, qui ista disputant, queritote. FAN. Nos autem a te potius. quanquam etiam ab istis saepe quasiui, & audiui, non inuitus equidem: sed aliud quoddam expetimus filum orationis tuæ. SCAE. Tum magis id diceres Fanni, si nuper in hortis Scipionis, cum de republica disputatum est, affuisses. qualis tum patronus iustitiæ fuit contra accuratam orationem Philii? FAN. Facile id quidem fuit, iustitiam, iustissimo uiro, defendere. SCAE. Quid amicitiam? non ne facile ei erit, qui ob eam, summa fide, constantia, iustitiâq. seruata, maximam gloriam cepit? LAE. Vim hoc quidem est afferre, quid enim refert, qua me ratione cogatis? cogitis cer-

Simpl. lib.
1. Phys. & 1.
1. de cælo.

ridiculi no-
men tragœ-
diæ cauea
non nulli
putarunt,
cum fit a-
rea in thea-
tro.

Amicus curiae
- 1000 -

hanc disputa-
tionē Ci-
cero sex l.
de rep. com-
plexus est.

te. studijs enim generorum, præsertim in re bona, cum difficile est, tum ne æquum quidem obistere. Sæpissime igitur mihi de amicitia cogitanti, maxime illud considerandum uideri solet, num propter imbecillitatem, atque inopiam desideranda sit amicitia, ut in dandis, recipiendisq. meritis, quod quisque minus per se posset, id acciperet ab alio, uicissimq. redderet; an esset hoc quidem proprium amicitie, sed antiquior, & pulchrior, & magis a natura ipsa profecta alia causa esset. amor enim, ex quo amicitia est nominata, princeps est ad beneuolentiam coniungendam. nam utilitates quidem etiam ab ijs percipiuntur sæpe, qui simulatione amicitie coluntur, & obseruantur temporis causa: in amicitia autem nihil fictum, nihil simulatum; &, quidquid in ea est, id & uerum, & uoluntarium est. quapropter a natura mihi uidetur potius, quàm ab indigentia, orta amicitia, applicatione magis animi cum quodam sensu amandi, quàm cogitatione, quantum illa utilitatis esset habitura. quod quidem quale sit, etiam in bestijs quibusdam animaduerti potest, quæ ex se natos ita amant ad quoddam tempus, & ab eis ita amantur, ut facile earum appareat sensus. quod in homine multo est euidentius: primum ex ea caritate, quæ est inter natos, & parentes, quæ dirimi nisi detestabili scelere non potest: deinde, cum similis sensus extitit amoris, si aliquem nati sumus

amicie causam
sa queritur.

in amicitia
nihil fictum.

a natura,
non ab indigentia, orta est amicitia.

mus, cuius cum moribus, & natura congruamus: quod in eo quasi lumen aliquod probitatis, & uirtutis perspicere uideamur. nihil est enim amabilius uirtute; nihil, quod magis alliciat homines ad diligendum: quippe cum propter uirtutem, & probitatem eos etiam, quos nunquàm uidimus, quodam modo diligamus. quis est, qui C. Fabricij, M. Curij cum caritate aliqua, & beneuolentia memoriam non usurpet, quos nunquam uiderit? quis autem est, qui Tarquinium Superbum, qui Sp. Cassium, Sp. Melium non oderit? cum duobus ducibus de imperio in Italia decertatum est, Pyrrho, et Hannibale. ab altero, propter probitatem eius, non alienos animos habemus: alterum, propter crudelitatem eius, semper hæc ciuitas oderit. quod si tanta uis probitatis est, ut eam uel in eis, quos nunquam uidimus, uel, quod maius est, in hoste etiam diligamus: quid mirum, si animi hominum moueantur, cum eorum, quibuscum usu coniuncti esse possunt, uirtutem, & bonitatem perspicere uideantur? quanquam confirmatur amor & beneficio accepto, & studio, perspecto, & consuetudine adiuncta. quibus rebus ad illum primum motum animi, & amoris adhibitis, admirabilis quadam exardescit beneuolentiae magnitudo. quam si qui putant ab imbecillitate proficisci, ut sit per quam quisque assequatur quod desideret: humilem sane relinquit, & minime generosam, ut ita dicam, ortum amicitiae;

uirtus maxime omnium rerum beneuolentiam conciliat.

cui Viscelli no cognomen fuit.

probitatem etiam in hoste diligimus.

amorem quæ confirmet.

quis excel-
lat in expe-
rendis, co-
lendisq. a-
micitias.

auget bene-
uolentiam
cōsuetudo.

amicitia nō
spe merce-
dis, sed pro-
pter se ip-
sam expeti-
tur.

a natura gi-
gnitur dili-
gendi sen-
sus.

citia; quam ex inopia, atque indigentia natam uolunt. quod si ita esset; ut quisque minimum in se esse arbitraretur, ita ad amicitiam esset aptissimus. quod longe secus est. ut enim quisque sibi plurimum confidit, & ut quisque maxime uirtute, & sapientia sic munitus est, ut nullo egeat, suaq. omnia in se ipso posita iudicet; ita in amicitijs expetendis, colendisq. maxime excellit. quid enim? Africanus erat indigens mei? minime hercule. at ne ego quidem illius. sed ego admiratione quadam uirtutis eius, ille uicissim opinione fortasse non nulla, quam de meis moribus habebat, me dilexit. aūxit beneuolentiam cōsuetudo. sed quanquam utilitates multae, & magnae consecutae sunt; non sunt tamen ab earum spe causae diligendi profectae. ut enim benefici, liberalesq. sumus, non ut exigamus gratiam, (neque enim beneficium feneramur) sed natura propensi ad liberalitatem sumus: sic amicitiam, non spe mercedis adducti, sed quod eius omnis fructus in ipso amore inest, expetendam putamus. Ab ijs uero, qui pecudum ritu ad uoluptatem omnia reserūt, longe dissentimus: nec mirum: nihil enim altum, nihil magnificum, nec diuinum suspicere possunt, qui omnes suas cogitationes abiecerūt in rem tam humilem, tamq. contemptam. quamobrem hos quidem ab hoc sermone remoueamus: ipsi autem intelligamus, a natura gigni sensum diligendi, et beneuolentiae caritatem, sacra significatione probitatis:

bitatis: quam qui appetiuerunt, applicant sese, & propius admovent, ut & usu eius, quem diligere cōperunt, fruuntur, & moribus; sintq. pares in amore, & aequales, propensioresq. ad bene merendum, quam ad reposcendum; atque hac inter eos sit honesta certatio. sic & utilitates ex amicitia maxime capientur: & erit eius ortus a natura, quam ab imbecillitate, grauior, & uerior. nam si utilitas amicitias conglutina-ret, eadem commutata dissolueret: sed, quia natura mutari non potest, ideo ueræ amicitiae sempiternae sunt. Ortum quidem amicitiae uidetis: nisi quid adhuc forte uultis. F A N. Tu uero perge, Laeli. pro hoc enim, qui minor est natu, meo iure respondeo. S C A E. Recte tu quidem. quamobrem audiamus. L A E. Audite uero optimi uiri ea, quae sepiissime inter me, & Scipionem de amicitia differebantur. quanquam ille quidem nihil difficilius esse dicebat, quam amicitiam usque ad extremum uitae diem permanere: nam, uel ut non idem expediret utrique, incidere saepe, uel ut de republica non idem sentirent, mutari etiam mores hominum saepe dicebat, alius aduersis rebus, alias aetate ingrauescente, atque earum rerum exemplum ex similitudine capiebat incuntis aetatis: quod summi puerorum amores saepe una cum praetexta, sumpta toga, deponerentur: sin autem ad adolescentiam perduxissent, dirimi tamen interdum uel luxuria contentio-

natura non
mutatur.

amicitia nō
facile per-
manet ad
extremum
uitae diem.

puto hoc de-
lendum.

luxuria, ait
Festus, mo-

ne,

ram est so-
lutio.

pestes in a-
micitijs sūt
pecuniæ cu-
piditas, et
ambitio.

multa im-
pendent a-
micitijs.

quatenus
amor in a-
micitijs pro-
gredi de-
beat.

ne, uel commodi alicuius, quod idem adipisci
uterque non posset: quod si qui longius in ami-
citijs prouecti essent, tamen sæpe labefactari,
si in honoris contentionem incidissent: pestem
enim maiorem esse nullam in amicitijs, quam
in plerisque pecuniæ cupiditatem, in optimis qui-
busque honoris certamen, & gloriæ: ex quo
inimicitias maximas sæpe inter amicissimos ex-
titisse: magna etiam dissidia, & plerumque iusta
nasci, cum aliquid ab amicis, quod rectum non
esset, postularetur, ut aut libidinis ministri, aut
adiutores essent ad iniuriam: quod qui recusa-
rent, quamuis honeste id facerent, ius tamen a-
micitiæ deserere arguerentur ab ijs, quibus ob-
sequi nollent: illos autem, qui quiduis ab amico
auderent postulare, postulatione ipsa profite-
ri omnia se amici causa esse facturos: eorum que-
rela inueterata non modo familiaritates extingui
solere, sed etiam odia gigni maxima, atque sem-
piterna: hæc ita multa, quasi fata, impendere
amicitijs, ut omnia subterfugere, non modo sa-
pientiæ, sed etiam felicitatis diceret sibi uideri.
Quamobrem id primum uideamus, si placet, quā-
tenus amor in amicitijs progredi debeat. Num,
si Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriā
arma illi cum Coriolano debuerunt? num Viscelli-
num amici regnum appetentem, num Sp. Me-
lium inuare debuerunt? Tiberium quidem Grac-
chum, remp. uexantem, a Q. Tuberone, aqua-
libusq.

libusq. amicis derelictū uidebamus. at C. Blof-
sius Cumanus, hospes familiæ uestræ, Scauola,
cum ad me, qui aderam Lanati & Rutilio con-
sulibus in consilio, deprecatum uenisset, hanc, ut
sibi ignoscerem, causam afferebat, quod tanti
Ti. Gracchum fecisset, ut, quidquid ille uellet, si
bi faciendum putaret. tum ego, etiam ne, inquit,
si te in Capitolium faces ferre uellet? nunquā, in-
quit, uoluisset id quidem: sed, si uoluisset, paruif-
sem. uideris, quam nefaria uox. et hercle ita fe-
cit, uel plus etiam, quam dixit: non enim paruit
ille Ti. Gracchi temeritati, sed præfuit; nec se co-
mitem illius furoris, sed ducem præbuit: itaque
hac amentia, quæstione noua perterritus, in Asiā
profugit; ad hostes se contulit; pænas reip. graues,
iustasq. persoluit. nulla est igitur excusatio pecca-
ti, si amici causa peccaueris. nam cum concilia-
trix amicitiæ uirtutis opinio fuerit; difficile est a-
micitiā manere, si a uirtute defeceris. quod si
rectum statuerimus, uel concedere amicis, quid-
quid uelint; uel impetrare ab amicis, quidquid
uelimus: perfecta quidem sapientia sumus, si ni-
hil habeat res uitij: sed loquimur de ijs amicis,
qui ante oculos sunt, quos uidemus, aut de qui-
bus memoriam accedimus, quos nouit uita com-
munis. ex hoc numero nobis exempla sumenda
sunt, & eorum quidem maxime, qui ad sapien-
tiam proxime accedunt. Vidimus Papum Aemi-
lium C. Luscino familiarem fuisse, (sic a patri-
bus

in quo,
quid agen-
dum con-
tra socios
Ti. Grac-
chi, delibe-
ratur.

non est pec-
candum a-
micitiæ cā.
concilia-
trix amici-
tiæ uirtu-
tis opinio.

FabrizioLu-
scino, qui

bus accepimus) bis una consules, & collegas in censura. tum etiam cum ijs, & inter se coniunctissimos fuisse Man. Curium, & Ti. Coruncanium, memoriae traditum est. igitur ne suspicari quidem possumus, quenquam horum ab amico quippiam contendisse, quod contra fidem, contra iusiurandum, contra remp. esset. nam hoc quidem in talibus uiris quid attinet dicere? si contendisset, scio impetraturum non fuisse: cum illi sanctissimi uiri fuerint; aque autem nefas sit, tale aliquid & facere rogatum, & rogare. At uero Ti. Gracchum sequebantur C. Carbo, C. Cato, & minime tunc quidem Caius frater, nunc idem acerrimus hostis. Hæc igitur prima lex in amicitia sancitur, ut neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati. turpis enim excusatio est, & minime accipienda cum in ceteris peccatis, tum si quis contra remp. se amici causa fecisse fateatur. etenim eo loco, Fanni, & Scauola, locati sumus, ut nos longe prospicere oporteat futuros casus reip. deflexit enim iam aliquantulum de spatio, curriculoq. consuetudo maiorum. Ti. Gracchus regnum occupare conatus est, uel regnauit is quidem paucos menses. num quid simile populus R. audierat, aut uiderat? hunc etiam post mortem secuti amici, & propinqui quid in P. Scipionem effecerint, sine lacrymis non queo dicere. nam Carbonem quoque, quem modo posuimus, propter recentem penam Ti. Gracchi sustinui-

amicitiæ
prima lex.

regnauit enim nemo post eius reges.

sustinuimus. de C. Gracchi autem tribunatu quid expectem, non libet augurari. serpit enim deinde res, quæ procliuis ad perniciem, cum semel capit, labitur. uidetis, in tabella iam ante quantam sit facta labe, primo Gabinia lege, biennio autem post Cassia. uidere iam uideor populum R. a senatu disiectum, multitudinisq. arbitrio res maximas agi. plures enim discunt, quemadmodum hæc fiant, quam quemadmodum his resistatur. Quorsum hæc? quia sine socijs nemo quidquam tale conatur. Præcipiendum est igitur bonis, ut, si in eiusmodi amicitias ignari casu aliquo inciderint, ne existiment ita se alligatos, ut ab amicis in magna re aliqua in rep. peccantibus non discedant. improbis autem pœna statuenda est, nec minor uero ijs, qui secuti erunt alterum, quam ijs, qui ipsi fuerint impietatis duces. Quis clarior in Græcia Themistocle, quis potentior? qui cum imperator bello Persico seruitute Græciam liberasset, propterq. inuidiam in exilium pulsus esset, ingrata patriæ iniuriam non tulit, quam ferre debuit. fecit idem, quod uiginti annis ante apud nos fecerat Coriolanus. his adiutor contra patriam inuentus est nemo. itaque mortem sibi uterque consciiuit. quare talis improborum consensio non modo excusatione amicitie tegenda non est, sed potius omni supplicio uindicanda; ut ne quis sibi concessum putet, amicum, bellum patriæ inferentem, sequi. quod quidem, ut res ire

caus est ab
Opimio cō-
sule.

bonis præ-
cipiendum.

improbis
pœna sta-
tuenda.

aliter Li-
uius, & At-
ticus de Co-
riolano, de
Themisto-
cle autem
Clitarchus,

Q caput,

& Strato-
cles . uide
lib. de cla-
ris orat.

non aperte
solum , sed
acriter etiā
monēdi sūt
amici.

caput est
ad beate ui-
uendum se-
curitas .

cæpit, haud scio an aliquando futurum sit . mihi autem non minori curæ est, qualis res post mortem meam futura sit, quàm qualis hodie sit. Hæc igitur prima lex amicitie sancitur, ut ab amicis honesta petamus, amicorum causa honesta faciamus; nec expectemus quidem, dum rogemur; sed studium semper adsit, cunctatio absit; consilium libere dare gaudeamus; plurimum in amicitia amicorum bene suadentium ualeat auctoritas: eaq. adhibeatur ad mouendum non modo aperte, sed etiam acriter, si res postulat, & adhibita pareatur. Nam quibusdam, quos audio sapientes habitos in Græcia, placuisse opinor mirabilia quædam. sed nihil est, quod illi non persequantur suis argutiis; partim fugiendas esse nimias amicitias, ne necesse sit, unum sollicitum esse pro pluribus; satis superq. esse sibi suarum cuique rerum curam; alienis nimis implicari molestum esse; commodissimum esse, quam laxissimas habenas habere amicitie, quas uel adducas, cum uelis, uel remittas: caput enim esse ad beate uiuendum securitatem; qua frui non possit animus, si tanquam parturiat unus pro pluribus. Alios autem dicere aiunt etiam multo inhumanius: quæ locum breuiter perstrinxi paullo ante: presidij, adiumentiq. causa, non beneuolentie, neque caritatis, amicitias esse expetendas: itaque, ut quisque minimum firmitatis habeat, minimumq. uirium, ita amicitias appetere maxime: ex eo fieri,

fieri, ut muliercule magis amicitiarum presidia querant, quàm uiri; & inopes, quàm opulenti; & calamitosi, quàm ij, qui putantur beati. O præclaram sapientiam. solẽ enim e mundo tollere uidentur, qui amicitiam e uita tollunt: quæ nihil a dijs immortalibus melius habemus, nihil incundius. quæ est enim ista securitas? specie quidem blanda, sed re ipsa multis locis repudianda est. nèque enim est consentaneum, ullam honestam rem, actionem ue, ne sollicitus sis, aut non suscipere, aut susceptam deponere. quod si curâ fugimus; uirtus fugienda est; quæ, necesse est, ut cum aliqua cura res sibi contrarias aspernetur, atque oderit, ut bonitas malitiam, temperantia libidinem, ignauiam fortitudo. itaque uideas rebus iniustis iustos maxime dolere, imbecillibus fortes, flagitiosis modestos. ergo hoc proprium est animi bene constituti, & letari bonis rebus, & dolere contrarijs. quamobrem si cadit in sapientem animi dolor, qui profecto cadit, nisi ex eius animo exstirpatam humanitatem arbitremur: quæ causa est, cur amicitiam funditus tollamus e uita, ne aliquas propter eam suscipiamus molestias? quid enim interest, motu animi sublato, non dico inter pecudem, & hominem, sed inter hominem, & saxum, aut truncum, aut quiduis generis eiusdem? Neque enim sunt isti audiendi, qui uirtutem duram, & quasi ferream esse uolunt: quæ quidem est tum multis in rebus, tum in

solem e mū-
do tollunt,
qui amici-
tiam e uita
tollunt.

securitatis
caussa non
est honestū
negligen-
dum.

animi bene
constituti
proprium
est, letari
bonis re-
bus, dolo-
re contra-
rijs.

diffunda-
tur læticia,
contraha-
tur mæro-
re.

contrahit
uirtus ami-
citiam.

excusat uer-
bi nouita-
tem. nam
redamo, in-
uiscatum.

ad amicitia
similitudo
afficit.

bonis inter
bonos qua
si necessa-
ria beneuo-
lencia.

amicitia tenera, atque tractabilis; ut & bonis a-
mici quasi diffundatur, & incommodis contra-
hatur. quamobrem angor iste, qui pro amico se-
pe capiendus est, non tantum ualet, ut tollat e-
uita amicitiam; non plus, quam ut uirtutes, quia
non nullas curas, & molestias afferunt, repu-
dientur. Cum autem contrahat uirtus amicitia,
ut supra dixi, si qua significatio uirtutis eluceat,
ad quam se similis animus applicet, & adiungat:
id cum contingit, amor ibi exoritur necesse est.
quid enim tam absurdum, quam delectari multis
inanibus rebus, ut honore, ut gloria, ut edificio,
ut uestitu, cultuq. corporis; animo autem uirtu-
te prædito, eo, qui uel amare, uel, ut ita dicam,
redamari possit, non admodum delectari? nihil
est enim remuneratione beneuolentia, nihil uicif-
situdine studiorum, officiorumq. iucundius. quod
si etiam illud addimus, quod recte addi potest, ni-
hil esse, quod ad se rem ullam tam allicit, &
contrahat, quam ad amicitiam similitudo: con-
cedatur profecto nerum esse, ut bonos boni di-
ligant, adsciscantq. sibi quasi propinquitate con-
iunctos, atque natura. nihil est enim appetentius
similium sui, nihil rapacius, quam natura. Quã-
obrem hoc quidem, Fanni, & Scæuola, constat,
ut opinor, bonis inter bonos quasi necessariam be-
neuolentiam esse: qui est amicitia fons a natura
constitutus. sed eadem bonitas etiam ad multitu-
dinem pertinet. non est enim inhumana uirtus,
neque

neque superba; quæ etiam populos uniuersos tue-
ri, eiq. optime consulere soleat: quod non faceret
profecto, si a caritate ulgi abhorreret. Atque
etiam mihi quidem uidentur, qui utilitatis caus-
sa fingunt amicitias, amabiliissimum nodum ami-
citiae tollere. non enim tam utilitas parta per ami-
cum, quam amici amor ipse delectat: tumq. il-
lud sit, quod ab amico est profectum, iucundum,
si cum amore, & studio est profectum: tantumq.
abest, ut amicitia propter indigentiam colantur,
ut ij, qui opibus, & copijs, maximeq. uirtute
præditi, in qua plurimum est præsidij, minime
alterius indigeant, liberalissimi sint, & benefi-
centissimi. atque haud scio an ne opus sit quidem,
nihil unquam omnino deesse amicis. ubi enim stu-
dia nostra uiguisent, si nunquam studio, nunquã
consilio, nunquam opera nostra nec domi, nec
militia Scipio eguisset? non igitur utilitatem ami-
citiae, sed utilitas amicitiam secuta est. non ergo
erunt homines diuitijs affluentes audiendi, si quã-
do de amicitia, quam nec usu, nec ratione habent
cognitam, disputabunt. nam quis est, pro deum
fidem, atque hominum, qui uelit, ut neque dili-
gat quenquam, nec ipse ab nullo diligatur, circum-
fluere omnibus copijs, atque in omnium rerum
abundantia uiuere? hæc enim est tyrannorum ui-
ta nimirum: in qua nulla fides, nulla caritas, nul-
la stabilis beneuolentia potest esse fiducia: omnia
semper suspecta, atque sollicita, nullus locus est

plus, quam
utilitas, de-
lectat ami-
ci amor.

non utilita-
tem amici-
tia, sed uti-
litas amici-
tiam sequi-
tur.

tyrannorum
uita.

nemo dili-
git quem
metuit. ex
quo illud
Ennii: Quē
metuūt, o-
derunt, lib.
II. off. 45.

mores for-
tuna mutā-
tur.

amici, opti-
mā uitę su-
pellex.

amicitię. quis enim aut eum diligit, quem mē-
tuit; aut eum, a quo se metui putat? coluntur
tamen simulatione amicitię duntaxat ad tempus.
quod si forte, ut sit plerunque, ceciderint; tum
intelligitur, quā fuerint inopes amicorum. quod
Tarquinius dixisse ferunt, tum, cum exsul es-
set, se intellexisse, quos fidos amicos habuisset,
quosq. infidos, cum iam neutris gratiam referre
posset. quanquam miror, in illa superbia, & im-
portunitate si quēquam habere potuit. atque ut
huius, quem dixi, mores ueros amicos parare nō
potuere: sic multorum opes prępotentium exclu-
dunt amicitiās fideles. non enim solum ipsa fortu-
na ceca est, sed eos etiam plerunque efficit cecos,
quos complexa est. itaque illi efferuntur fastidio
fere, & contumacia: neque quidquam insipien-
te fortunato intolerabilius fieri potest. Atque
hoc quidem uidere licet, eos, qui antea commo-
dis fuerunt moribus, imperio, potestate, pro-
speris rebus immutari; sperniq. ab ijs ueteres ami-
citiās, & indulgeri nouis. quid autem stultius,
quā, ut plurimum copijs, facultatibus, opi-
bus possint, cetera parare, quę parant, pe-
cuniam, equos, famulos, uestes egregias, ua-
sa pretiosa; amicos non parare, optimam, &
pulcherrimam uitā, ut ita dicam, supellestilem?
etenim cetera cum parant, cui parent, nesciunt,
nec cuius causā laborent: eius enim est istorum
quodque, qui uincit uiribus: amicitiarum sua cui-
que

que permanet stabilis, & certa possessio; ut, e-
tiam si illa maneant, quę sunt quasi dona fortu-
næ, tamen uita inculta, & deserta ab amicis,
non possit esse incunda. sed hæc hætenus. Con-
stituendi autem sunt, qui sint in amicitiā fines, &
quasi termini diligendi. de quibus tres uideo fer-
ri sententias, quarum nullam probo; unam, ut
eodem modo erga amicum affecti simus, quo er-
ga nosmet ipsos; alteram, ut nostra in amicos
beneuolentia, illorum erga nos beneuolentię pa-
riter, æqualiterq. respondeat; tertiam, ut, quan-
ti quisque se ipse facit, tanti fiat ab amicis. harū
trium sententiarum nulli prorsus assentior. nec
enim illa prima uera est, ut, quemadmodum in
se quisque, sic in amicum sit animatus. quā
multa enim, quę nostra causā nunquam facere-
mus, facimus causā amicorum? precari ab indi-
gno, supplicare, tum acerbius in aliquem inue-
hi, insectariq. uehementius: quę in nostris rebus
non satis honeste, in amicorum sunt honestissime.
multę quoque res sunt, in quibus de suis commo-
dis uiri boni multa detrahunt, detrahiq. patim-
tur, ut ijs amici potius, quā ipsi, fruuntur.
Altera sententia est, quę definit amicitiā pa-
ribus officijs, ac uoluntatibus. hoc quidem est ni-
mis exigue, & exiliter ad calculos reuocare ami-
citiā; ut par sit ratio acceptorum, et datorum.
ditior mihi, & affluentior uidetur esse uera ami-
citiā, nec obseruare stricte, ne plus reddat, quā

de amicitię
terminis.

amicorum
causā mul-
ta facimus,
quę nostra
non facere
mus.

uera amici-
tiā non ob-
seruat, ne
plus red-

dat, quam
acceperit.

CICERONIS

Biantis di-
ctum, ita a-
mare nos o-
portere, ut
aliquando si-
mus osuri.
Val. Max.
1.7. c. 3.

acceperit. neque enim uerendum est, ne quid ex-
cidat, aut ne aliquid in terram defluat, aut ne
plus æquo quid in amicitia congeratur. Tertius
uero ille finis deterrimus, ut, quanti quisque se
ipse faciat, tanti fiat ab amicis. sæpe enim in qui-
busdam aut animus abiectior est, aut spes ampli-
ficandæ fortunæ fractior. non est igitur amici, ta-
lem esse in eum, qualis ille in se est, sed potius e-
niti, & efficere, ut amici iacentem animum ex-
citet, inducatq. in spem, cogitationemq. melio-
rem. Alius igitur finis ueræ amicitia constituen-
dus est, si prius, quid maxime reprehendere Sci-
pio solitus sit, edixero. Negabat ullam uocem
inimiciorem amicitia potuisse reperiri, quam e-
ius, qui dixisset, ita amare oportere, ut aliquan-
do esset osurus: nec uero se adduci posse, ut hoc,
quemadmodum putaretur, a Biante dictum esse
crederet, qui habitus esset unus e septem; sed im-
puri cuiusdam, aut ambitiosi, aut omnia ad suam
potentiam reuocantis, esse sententiam. quoniam
enim modo quisquam amicus eius esse poterit, cui-
us se putabit inimicum esse posse? quin etiam ne-
cesse erit cupere, & optare, ut quamsepius
peccet amicus, quo plures det sibi tanquam an-
sas ad reprehendendum. Rursum autem recte
factis, commodisq. amicorum necesse erit angi,
dolere, inuidere. Quare hoc quid præceptum,
cuiuscumque est, ad tollendam amicitiam ualet.
Illud potius præcipiendum fuit, ut eam diligen-
tiam

L. AB. L. I. V. S.

125

tiam adhiberemus in amicitijs comparandis, ut
ne quando amare inciperemus eum, quem ali-
quando odisse possemus. quin etiam, si minus fe-
lices in deligendo fuissimus; ferendum id Scipio
potius, quam inimicitiarum tempus cogitandi
putabat. His igitur finibus utendum arbitror,
ut, cum emendati mores amicorum sint, tum sit
inter eos omnium rerum, consiliorum, & uolun-
tatum sine ulla exceptione communitas; ut etiam
si qua fortuna acciderit, ut minus iustæ amicorū
uoluntates sint adiuuandæ, in quibus eorum aut
de capite agatur, aut de fama, declinandum sit
de uia, modo ne summa turpitudine sequatur. est
enim, quatenus amicitia dari uenia possit. Nec
uero negligenda est fama: nec mediocre telum ad
res gerendas existimare oportet beneuolentiam
cuium; quam blanditijs, & assentationibus col-
ligere, turpe est. uirtus, quam sequitur caritas,
minime repudianda est. Sed (sæpe enim redeo
ad Scipionem, cuius omnis sermo erat de amici-
tia) querebatur, quod in omnibus rebus homi-
nes diligentiores essent: capras, & oves quot
quisque haberet, dicere posse: amicos quot habe-
ret, non posse dicere: & in illis quidem parandis
adhibere quasi signa quedam, & notas, quibus
eos, qui ad amicitiam essent idonei, iudicarent.
Sunt igitur firmi, & stabiles, & constantes de-
ligendi: cuius generis est magna penuria: & iu-
dicare difficile est sane, nisi expertum; experien-
dum

uidendum
est, quem a-
mare inci-
piamus.
putabat A-
fricanus a-
micorū ui-
tia ferenda

est quate-
nus amici-
tia uenia
dari possit.

constantia
amicorum
magna pe-
nuria.

dum autem est in ipsa amicitia: ita præcurrit amicitia iudicium, tollitq. experiendi potestatem. est igitur prudentis sustinere, ut cursum, sic impetum beneuolentiæ, quo utamur, quasi aquis tentatis, sic amicitijs, aliqua parte periclitatis moribus amicorum. Quidam sæpe in parua pecunia perspicuntur, quam sint leues. quidam autem, quos parua mouere non potuit, agnoscuntur in magna. si uero erunt aliqui reperti, qui, pecuniam præferre amicitiae, sordidum existiment: ubi eos inueniemus, qui honores, magistratus, imperia, potestates, opes amicitiae non anteponant; ut, cum ex altera parte proposita hæc sint, ex altera uis amicitiae, non multo illa malint? imbecilla enim natura est ad contemnendam potentiam: quæ etiam si, neglecta amicitia, consecuti sunt, excusari se arbitrantur, quia non sine magna causa sit neglecta amicitia. itaque ueræ amicitiae difficilime reperiuntur in ijs, qui in honoribus, reque publica uersantur. ubi enim inuenias, qui honorem amici anteponat suo? Quid? (hæc ut omittam) quam graues, quam difficiles plerisque uidentur calamitatum societates? ad quas non est facile inuentus, qui descendat. quanquam Ennius recte,

fenarius.

contemne-
re, leuita-
tis: desere-
re, infirmi-
tatis:

Amicus certus in re incerta cernitur.
tamen hæc duo lenitatis, & infirmitatis plerisque conuincunt; aut si in bonis rebus contemnunt; aut si in malis deserunt. qui igitur utraque in re grauem, constantem, stabilemque se in ami-
citia

citia præstiterit, hunc ex maxime raro hominum genere iudicare debemus, & pæne diuino. firmitatem autem stabilitatis, constantiaque eius, quam in amicitia querimus, fides est. nihil enim stabile est, quod infidum est. simplicem præterea, & communem, & consentientem, id est qui rebus ijsdem moueatur, eligi par est: quæ omnia pertinent ad fidelitatem. neque enim fidum potest esse multiplex ingenium, & tortuosum. neque uero, qui non ijsdem rebus mouetur, & natura consentit, aut fidus, aut stabilis potest esse. Addendum eodem est, ut ne criminibus aut inferendis deletetur amicus, aut credat illatis. quæ pertinent omnia ad eam, quam iam dudum tracto, constantiam. ita fit uerum illud, quod initio dixi, amicitiam nisi inter bonos esse non posse. est enim boni uiri, quem eundem sapientem licet dicere, hæc duo tenere in amicitia; primum, ne quid fictum sit, ne ue simulatum; (aperte enim uel odisse, magis ingenuum est, quam fronte occultare sententiam) deinde non solum ab aliquo oblatas criminationes repellere, sed ne ipsum qui dem esse suspiciosum, semper aliquid existimatum ab amico esse uiolatum. Accedat huc suauitas quadam, oportet, sermonum, atque morum haudquaquam mediocre condimentum amicitiae. tristitia autem, & in omni re seueritas absit, habet illa quidem grauitatem: sed amicitia remissior esse debet, & liberior, & dulcior, & ad

fidum non
potest esse
multiplex
ingenium, &
tortuosum.

bonus uir
duo teneat
in amicitia

absit ab a-
micitia se-
ueritas.

ad omnem comitatem, facilitatemq. procliuior. Existit autem hoc loco quædam quæstio subdificilis; num quando amici noui, digni amicitia, ueteribus sint anteposendi; ut equis uetulis teneros anteposere solemus. indigna homine dubitatio. non enim amicitiarum esse debent, sicut aliarum rerum, satietates. ueterrimæ quæque (ut ea uina, quæ uetustatem ferunt) esse debent suauissima. uerumq. illud est, quod uulgo dicitur, multos modios salis simul edendos esse, ut amicitia munus expletum sit. nouitates autem, si spem afferunt, ut tanquam in herbis non fallacibus fructus appareat, non sunt illæ quidem repudiandæ: uetustas tamen suo loco conseruanda est: maxima est enim uis uetustatis, & consuetudinis. atque in ipso equo, cuius modo mentionem feci, si nulla res impediatur, nemo est, qui non eo, quo consueuit, libentius utatur, quam intrectato, & nouo. nec modo in hoc, quod est animal, sed in ijs etiam, quæ sunt inanimata, consuetudo ualeat; cum locis etiam ipsis montosis delectemur, & siluestribus, in quibus diutius commorati sumus. Sed maximum est in amicitia, superiorem parem esse inferiori. sepe enim excellentia quædam sunt: qualis erat Scipionis in nostro, ut ita dicam, grege. nunquam se ille Philo, nunquam Rupilio, nunquam Mummio anteposuit, nunquam inferioris ordinis amicis. Quintum uero Maximum, fratrem, egregium uirum, omnino sibi nequaquam

multi modii salis simul edendi, ut expleatur munus amicitia.

maximum est in amicitia, superiorem parem esse inferiori.

eiusdē Pauli filii, sed a Q. Fabio Max. adoptatum.

quam parem, quod is anteibat ætate, tanquam superiorem colebat; suosq. omnes per se esse posse ampliores uolebat. quod faciendum, imitandumq. est omnibus; ut, si quam præstantiam uirtutis, ingenij, fortunæ consecuti sint, impartiant eam suis, communicentq. cum proximis; ut, si parentibus nati sunt humilibus, si propinquos habeant imbecilliores uel animo, uel fortuna, eorū augeant opes, eisq. honori sint, & dignitati: ut in fabulis, qui aliquandiu, propter ignorantiam stirpis, & generis, in famulatu fuerint, cum cogniti sunt, & aut deorum, aut regum filij inuenti, retinent tamen caritatem in pastores, quos patres suos multos annos esse duxerunt. quod quidē est multo profecto magis in ueris patribus, certisq. faciendum. fructus enim ingenij, & uirtutis, omnisq. præstantia tum maxime capitur, cum in proximum quenque confertur. Vt igitur ij, qui sunt in amicitia, coniunctionisq. necessitudine superiores, exæquare se cum inferioribus debent: sic inferiores dolere non debent, se a suis amicis aut ingenio, aut fortuna, aut dignitate superari. quorum plerique aut queruntur semper aliquid, aut etiam exprobrant, eoq. magis, si aliquid habere se putant, quod officiose, aut amice, & cum labore aliquo suo factum queant dicere. odiosum sane genus hominum officia exprobrantium: quæ meminisse debetis, in quem collata sunt, non commemorare, qui contulit.

fructus uirtutis est caritas.

inferiores dolere non debent, se ab amicis, aliqua præstantia, superari.

odiosum genus hominum officia exprobrantium.

quam

obrem, ut ij, qui superiores sunt, submittere se debent in amicitia; sic quodam modo inferiores extollere. sunt enim quidam, qui molestas amicitias faciunt, cum ipsi se contemni putant. quod non fere contingit nisi ijs, qui etiam contemnendos se arbitrantur: qui hac opinione non modo uerbis, sed etiam opere leuandi sunt. tantum autem cuique tribuendum est, primum, quantum ipse efficere possis; deinde etiam, quantum ille, quem diligas, atque adiues, possit sustinere. non enim tu possis, quantumuis licet excellas, omnes tuos ad honores amplissimos perducere: ut Scipio P. Rupilius potuit consulem efficere, fratrem eius Lucium non potuit. quod si etiam possis quiduis deferre ad alterum; uidendum est tamen, quid ille possit sustinere. Omnino amicitia, corroboratis iam, confirmatisque. & ingenijs, & etatibus, iudicanda sunt: nec, si qui ineunte etate uenandi, aut pile studiosi fuerint, eos habere necessarios oportet, quos tum eodem studio preditos dilexerunt. isto enim modo nutrices, & pedagogi iure uetustatis plurimum beneuolentie postulabunt: qui negligendi quidem non sunt, sed alio quodam modo colendi. aliter enim amicitia stabiles permanere non possunt. dispares enim mores disparia studia sequuntur. quorum dissimilitudo dissociat amicitias. nec ob aliam causam ullam boni improbis, improbi bonis amici esse non possunt, nisi quod tanta est inter eos, quanta ma-

xima

xima potest esse, morum, studiorumque distantia. Recte etiam precipi potest in amicitijs, ne quis intemperata quadam beneuolentia, quod persæpe fit, impediat magnas utilitates amicorum. nec enim (ut ad fabulas redeam) Troiam Neoptolemus capere potuisset, si Lycomedem, apud quem erat educatus, multis cum lacrymis iter suum impredientem, audire uoluisset: & sæpe incidunt magnæ res, ut discedendum sit ab amicis: quas qui impedire uult, quod desiderium non facile ferat; & infirmus est, mollisque natura, & ob eam ipsam causam in amicitia parum iustus. Atque in omni re considerandum est, & quid postules ab amico, & quid patiari a te impetrari. Est etiam quasi quedam calamitas in amicitijs dimittendis non nunquam necessaria. iam enim a sapientum familiaritatibus ad uulgares amicitias oratio nostra delabatur. erumpunt sæpe uitia amicorum tum in ipsos amicos, tum in alienos: quorum tamen ad amicos redundet infamia. tales igitur amicitia sunt remissione usus eleuanda, & ut Catonem dicere audiui, dissuenda magis, quam discindenda sunt; nisi quedam admodum intolerabilis iniuria exarserit; ut neque rectum, neque honestum sit, neque fieri possit, ut non statim alienatio, disunctioque facienda sit. sin autem morum, aut studiorum commutatio quedam, ut fieri solet, facta erit, aut in reip. partibus dissensio intercefferit: (loquor enim, ut paullo ante dixi,

quantum ami-
cis tribuen-
dum.

Tusc. 4. &
Pli. lib. 7.
c. 36.

amicitiæ,
corroborata
tis inge-
nijs, et etatibus,
iudicanda.

dispares
mores di-
sparia stu-
dia sequun-
tur.

utilitates
amicorum
impedien-
da non sunt.

consideran-
dum, & quid
postules ab
amico, &
quid patia-
ri a te im-
petrari.

dissuenda
amicitiæ,
non discin-
denda.

nihil tur-
pius, quam
inter quos
fuerit ami-
citiā, inimi-
citiā exo-
riri.
Macedoni-
co: collega
autem Sci-
pionis, &
Laelii in au-
guratu.

ne nimis
cito dilige-
re incipia-
mus.

omnia præ-
clara rara,
græcū ada-
gium.

dixi, non de sapientum, sed de communibus ami-
citijs) cauendum erit, ne non solum amicitia de-
posita, sed inimicitia etiam suscepta uideantur.
nihil enim turpius, quam cum eo bellum gerere,
quicum familiariter uixeris. ab amicitia Q. Pom-
peij meo nomine se remouerat, ut scitis, Scipio:
propter dissensionem autem, quæ erat in rep. alie-
natus est a collegano nostro Metello. utrumque egit
grauiter, auctoritate, & offensione animi non
acerba. quamobrem primum danda opera est,
ne qua amicorum dissidia fiant: sin tale aliquid e-
uenerit, ut extinctæ potius amicitia, quam op-
pressæ uideantur. Cauendum uero est, ne etiam
in graues inimicitias cōuertant se amicitia: e qui-
bus iurgia, maledicta, contumeliæ gignuntur:
quæ tamen si tolerabiles erunt, ferendæ sunt: &
hic bonos ueteri amicitia tribuendus est, ut is in
culpa sit, qui faciat, non qui patiatur iniuriam.
Omnino omnium horum uitiorum, atque incom-
modorum una cautio est, atque una prouisio, ut
nē nimis cito diligere incipiamus, ne ne indignos.
digni autem sunt amicitia, quibus in ipsis inest
caussa, cur diligantur. rarum istud genus: &
quidem omnia præclara rara, nec quidquam dif-
ficilius, quam reperire, quod sit omni ex parte
in suo genere perfectum. sed plerique neque in re-
bus humanis quidquam bonum norunt, nisi quod
fructuosum sit; & amicos, tanquam pecudes,
eos potissimum diligunt, ex quibus sperant se ma-
ximum

ximum fructum esse capturos: itaque pulcherri-
ma illa, & maxime naturali carent amicitia, per
se, et propter se expetenda. nec ipsi sibi exemplo
sunt, hæc uis amicitia qualis, et quanta sit. ipse
enim se quisque diligit, non ut aliquam a se ipso
mercedem exigit caritatis suæ, sed quod per se si-
bi quisque carus est. quod nisi idem in amicitiam
transferatur, uerus amicus nunquam reperietur.
est enim is amicus quidem, qui est tanquam alter
idem. quod si hoc apparet in bestiis, uolucris,
agrestibus, natantibus, cicuribus, feris, primum,
ut se ipsæ diligant; (id enim pariter cum omni ani-
mante nascitur) deinde, ut requirant, atque ap-
tant, ad quas se applicent eiusdem generis animan-
tes; idq. faciunt cum desiderio, & cum quadam si-
militudine amoris humani: quanto id magis in ho-
mine sit natura? qui & se ipse diligit; et alterum
acquirat, cuius animum ita cum suo commisceat,
ut efficiat pene unū ex duobus. Sed plerique pē-
uerse, ne dicam impudenter, amicum habere talē
uolunt, quales ipsi esse non possunt: quæq. ipsi nō
tribuunt amicis, hæc ab ijs desiderant. par est autē,
primum, ipsum esse uirum bonum; tum, alterū
similem sui querere. in talibus ea, quam iam du-
dum tractamus, stabilitas amicitia confirmari
potest; cum homines beneuolentia coniuncti, pri-
mum cupiditatibus ijs, quibus ceteri seruiunt,
imperabunt; deinde æquitate, iustitiāq. gaude-
bunt; omniaq. alter pro altero suscipiet; neque
R quid-

pulcherri-
ma est ami-
citiā, quæ
per se, &
propter se
expetitur.

amicus tan-
quam alter
idem.

uicium in
amicitia.

in quibus
amicitiæ sta-
bilitas con-
firmari pos-
sit.

uerecundia
maximū est
amicitiæ or
namentū.

nō uictoriū
comes, sed
uirtutū ad
iutrix ami
citiæ est.

cum iudica
ueris, dilige
re oportet,
non, cū di
lexeris, iu
dicare.

quidquā unquam, nisi honestum, & rectum, alter ab altero postulabit; neque solum colent se inter se, ac diligunt, sed etiam uerebuntur. nam maximum ornamentum amicitiae tollit, qui ex ea tollit uerecundiam. itaque in ijs perniciosus est error, qui existimant libidinum, peccatorumque omnium patere in amicitia licentiam. uirtutum enim amicitia adiutrix a natura data est, non uitiōrum comes: ut, quoniam solitaria non posset uirtus ad ea, quae summa sunt, peruenire, coniuncta, et consociata cum altera perueniret. quae si quos inter societas aut est, aut fuit, aut futura est; eorum est habendus ad summum naturae bonum optimus, beatissimusque comitatus. haec est, inquam, societas, in qua omnia insunt, quae putant homines expetenda, honestas, gloria, tranquillitas animi, atque iucunditas; ut, cum haec adsint, beata uita sit, & sine his esse non possit. quod cum optimum, maximumque sit; si id uolumus adipisci, uirtuti opera danda est: sine qua neque amicitiam, neque ulla rem expetendam consequi possumus. ea uero neglecta, qui se amicos habere arbitrantur, tum se denique errasse sentiunt, cum eos grauis aliquis casus experiri cogit. Quo circa, (dicendum est enim saepius) cum iudicaueris, diligere oportet, non, cum dilexeris, iudicare. sed, cum multis in rebus negligentia plectimur, tum maxime in amicis & diligendis, & colendis. praeposteris enim utimur consilijs,

&

& acta agimus: quod uetamus ueteri prouerbio. nam implicati ultro et citro uel usu diuturno, uel etiam officijs, repente in medio cursu amicitias, exorta aliqua offensione, dirumpimus. quo etiam magis uituperanda est rei maxime necessaria tanta incuria. una est enim amicitia in rebus humanis, de cuius utilitate omnes uno ore consentiunt: quanquam a multis ipsa uirtus contemnitur, & uenditatio quaedam, atque ostentatio esse dicitur: multi diuitias despicunt, quos paruo contentos tenuis uictus, cultusque delectat: honores uero, quorum cupiditate quidam inflammantur, quam multi ita contemnunt, ut nihil inanius, nihil esse leuius existiment? itemque. cetera, quae quibusdam admirabilia uidentur, permulti sunt, qui pro nihilo putent. de amicitia omnes ad unum idem sentiunt, & iij, qui ad remp. se contulerunt; & iij, qui rerum cognitione doctrinaque delectantur; & iij, qui suum negotium gerunt otiosi; postremo iij, qui se totos tradiderunt uoluptatibus; sine amicitia uitam esse nullam; si modo uelint aliqua ex parte liberaliter uiuere. serpit enim nescio quo modo per omnium uitam amicitia; nec ulla aetatis degendae rationem patitur esse expertem sui. Quin etiam, si quis ea asperitate est, & immanitate naturae, ut congressus, societatemque hominum fugiat, atque oderit, qualem fuisse Athenis Timonem nescio quae accepimus, tamen is pati non possit, ut non acquirat aliquem,

uirtus a
quibusdam
ostentatio
dicitur.

sine amici
tia uitā ef
se nullam,
omnes con
sentiunt.
serpit ami
citiā per o
mnium ui
tam.

apud quem euomat uirus accerbitatis suae. atque hoc maxime iudicaretur, si quid tale posset contingere, ut aliquis nos deus ex hac hominum frequentia tolleretur, & in solitudine uspiam collocaret, atque ibi suppeditans omnium rerum, quas natura desiderat, abundantiam, & copiam, hominis omnino aspiciendi potestatem eriperet: quis tam esset ferreus, qui eam uitam ferre posset? cuiq. non auferret fructum uoluptatum omnium solitudo? uerum igitur illud est, quod a Tarentino Archyta, ut opinor, dici solitum, nostros senes commemorare audiui, ab alijs senibus auditum; si quis calum ascēdisset, naturamq. mundi, & pulchritudinem siderum perspexisset, insuauem illam admirationem ei fore, quae incun-
 dissima fuisset, nisi aliquē, cui narraret, habuisset. sic natura solitarium nihil amat: semperq. ad aliquod tanquā adminiculum amittitur: quod in amicissimo quoque dulcissimum est. sed cum tot signis eadem natura declaret, quid uelit, ac quaeratur, quid desideret: obsurdescimus tamen nescio quo modo, nec ea, quae ab ea monemur, audimus. est enim uariis, & multiplex usus amicitiae; multaeq. causae suspicionum, offensionumq. dantur. quas tum euitare, tum eleuare, tum ferre sapientis est. una illa subleuanda offensio est, ut & utilitas in amicitia, & fides retineatur. nam & monendi amici saepe sunt, & obiurgandi: & haec accipienda amice, cum beneuole sunt. sed

Archyta dictum contra solitudinem.

natura solitarium nihil amat.

pro, minue-
re, ut alibi.

sed nescio quo modo uerum est, quod in Andria familiaris meus Terentius dixit:

Obsequium amicos, ueritas odium parit. molesta ueritas est; siquidem ex ea nascitur odium, quod est uenenum amicitiae: sed obsequium multo molestius; quod peccatis indulgens praecipit amicum ferri sinit. maxima autem culpa in eo est, qui & ueritatem aspernatur, & in fraudem obsequio impellitur. omnis igitur hac in re habenda ratio, & diligentia est, primum ut monitio acerbitate, deinde obiurgatio contumelia careat. in obsequio autem (quoniam Terentiano uerbo libenter utimur) comitas adsit, assentatio, uitio-
 rum adiutrix procul amoueatur; quae non modo amico, sed ne libero quidem digna est. aliter enim cum tyranno, aliter cum amico uiuitur. cuius autem aures clausae ueritati sunt, ut ab amico uera audire nequeant; huius salus desperanda est. scitum est enim illud Catonis, multo melius de qui-
 busdam acerbos inimicos mereri, quam eos amicos, qui dulces uideantur: illos uerum saepe dicere, hoc nunquam. atque illud absurdum est, quod ij, qui monentur, eam molestiam, quam debent capere, non capiunt; eam capiunt, qua debent carere. peccasse enim se, non anguntur; obiurgari, moleste ferunt: quod contra oportebat, delicto dolere, obiurgatione gaudere. Ut igitur & monere, & moneri proprium est uerae amicitiae; & alterum libere facere, non asperere; alte-

adeo familiaris, ut Laelio scripta putentur, quae Terentii nomine comediae circūferuntur. Cic. ad Att. l. 6.

Catonis dictum contra assentatores.

iridem locutus est extremum de se nequit.

pestis in a-
micitia nul-
la maior
est, quam
assentatio.

sine uerita-
te nomē a-
micitiae ua-
lere nō po-
test.

rum patienter accipere, non repugnanter: sic habendum est, nullam in amicitijs pestem esse maiorem, quam adulationem, blanditias, assentationem. quamuis enim multis nominibus est hoc uitium notandum, leuium hominum, atque fallacium, ad uoluntatem loquentium omnia, nihil ad ueritatem. cum autem omnium rerum simulatio est uitiosa, (tollit enim iudicium ueri, idq. adulterat) tum amicitiae repugnat maxime. delet enim ueritatem, sine qua nomen amicitiae ualere non potest. nam cum amicitiae uis sit in eo, ut unus quasi animus fiat ex pluribus: qui fieri poterit, si nec in uno quidem unus animus erit idem semper, sed uarius, commutabilis, multiplex? quid enim potest esse tam flexibile, tam deuium, quam animus eius, qui ad alterius non modo sensum, ac uoluntatem, sed etiam uultum, atque nutum conuertitur?

Negat quis, nego: ait, aio. postremo imperaui egomet mihi

Omnia assentari:

ut ait idem Terentius: sed ille sub Gnathonis persona: quod amici genus adhibere, omnino leuitatis est. multi autem Gnathonum similes cum sint, loco, fortuna, fama superiores; horum est assentatio molesta, cum ad uanitatem accessit auctoritas. secerni autem blandus amicus a uero, et internosci tam potest adhibita diligentia, quam omnia fucata, & simulata a sinceris, atque ueris.

pro digni-
tate posuit,
ut in epist.
ad Teren-
tium, Vide-
te quid aliq.
faciant isto
loco femi-
nae.

ueris. concio, quae ex imperitissimis constat, tamen iudicare solet, quid intersit inter popularē, id est assentatorem, & leuem ciuem, & inter constantem, seuerum, & grauem. Quibus blanditijs C. Papirius consul nuper influebat in aures concionis, cum ferret legem de tribunis pl. reficiendis? dissuasimus nos. sed nihil de me: de Scipione dicam libentius. quanta illi, dii immortales, fuit grauitas, quanta in oratione maiestas? ut facile ducem populi R. non comitem, diceres. sed affuistis; & est in manibus oratio. itaque lex popularis suffragijs populi repudiata est. Atque (ut ad me redeam) meministis, Q. Maximo, fratre Scipionis, & L. Mancino cos. quam popularis lex de sacerdotijs C. Licinij Crassi uidebatur. cooptatio enim collegiorum ad populi beneficium transferebatur. atque is primum instituit in forum uersus agere cum populo. tamen illius uendibilem orationem religio deorum immortalium, nobis defendentibus, facile uincebat. atque id actum est praetore me, quinquennio ante, quam consul sum factus. itaque re magis, quam auctoritate, causa illa defensa est. quod si in scena, id est in concione, in qua rebus fictis, & adumbratis loci plurimus est, tamē uerum ualet, si modo id patefactum, et illustratum est: quid in amicitia fieri oportet, quae tota ueritate perpenditur? in qua nisi, ut dicitur, apertū pectus uideas, tuumq. ostendas; nihil fidū, nihil exploratū habeas;

ut populus
sacerdotes
crearet, cū
ea potestas
antea ipso-
rum sacer-
dotum fui-
set. uide lib.
nostrum de
legibus.

ne amare quidem, aut amari possis, cum, id quam
vere fiat, ignores. quâquam ista assentatio, quâ-
vis pernicioſa ſit, nocere tamen nemini poteſt, ni-
ſi ei, qui eam recipit, atque ea delectatur. ita ſit,
ut iſſaſſentatoribus patefaciat aures ſuas maxi-
me, qui ipſe ſibi aſſentetur, & ſe maxime ipſe de-
lectet. omnino eſt amâns ſui uirtus: optime enim
ſe ipſa nouit; quamq. amabilis ſit, intelligit.
ego autem non de uirtute nunc loquor, ſed de uir-
utis opinione. uirtute enim ipſa non tam multi
præditi eſſe, quàm uideri uolunt. hos delectat
aſſentatio: his fictus ad eorum uoluntatem ſer-
mo cum adhibetur, orationem illam uanam teſti-
monium eſſe laudum ſuarum putant. Nulla eſt
igitur hæc amicitia, cum alter uerum audire non
uult, alter ad mentiendum paratus eſt. nec pa-
raſitorum in comædijs aſſentatio nobis faceta ui-
deretur, niſi eſſent milites glorioſi.

senarius ex
Eunucho
Terentii.

*Magnas uero agere gratias Thais mihi ?
satis erat respondere, Magnas : Ingentes, inquit.
semper auget assentatio id, quod is, cuius ad uo-
luntatem dicitur, nult esse magnum. quamob-
rem, quanquam blanda ista uanitas apud eos ua-
let, qui ipsi illam allebant, & inuitant : tamen
etiam grauiores, constantioresq. admonedi sunt,
ut animaduertant, ne callida assentatione capian-
tur. aperte enim adulantem nemo non uidet, nisi
qui admodum est excors : callidus ille, & occul-
tus ne se insinuet, studiose cauendum est. nec
enim*

duplex af-
fentatio, a-
perta, & oc-
cultā.

enim facillime agnoscitur, quippe qui aduersando sæpe assentetur, & litigare se simulans blandiatur, atque ad extremum det manus, uinciq; se patiat, ut is, qui illusus sit, plus uicisse uideatur. quid autem turpius, quàm illudi? quod ne accadat, magis cauendum est: ut in Epicūreo,

Hodie me ante omnes comicos Stultos senes

Versaris, atque luseris lautissime:

hæc enim in fabulis stultissima persona est, impro-
nidorum, & credulorum senum. Sed nescio quo
pacto ab amicitij perfectorum hominum, id est
sapientum, (de hac dico sapientia, quæ uidetur
in hominem cadere posse) ad leues amicitias de-
fluxit oratio. quamobrem ad illa prima redeam-
mus; eaq; ipsa concludamus aliquando. Virtus
inquam, C. Fanni, & tu Q. Muci, & conciliat
amicitias, & conseruat. in ea est enim conueni-
entia rerum, in ea constantia: quæ cum se extulit,
& ostendit lumen suum, & idem aspexit, agno-
uitq; in alio, ad id se admoet, uicissimq; accipit
illud, quod in altero est. ex quo eorum exarde-
scit siue amor, siue amicitia. utrunque enim di-
ctum est ab amando: amare autem nihil aliud est,
nisi eum ipsum diligere, quem ames, nulla indi-
gentia, nulla utilitate quesita: quæ tamen ipsa
efflorescit ex amicitia, etiam si tu eam minus
secutus sis. hæc nos adolescentes beneuolentia
senes illos L. Pæullum, M. Catonem, C. Gal-
lum, P. Nasicam, Ti. Gracchum, Scipionis
nostri

legendū pu
to, Epicle-
ro, Cæciliū
comædia.
uide Prife-
lib.6. & 10.
sunt autē,
qui sequun-
tur, Cæciliū
uersus. uide
98: in Cato-
ne.

uirtus con-
ciliat, & cō
feruat ami-
citiās.

patrem Sci
pionis.

Lucii fra-
trē, de quo
in Bruto, &
ad Att. l. i. 3

res huma-
ne fragiles,
caducæq.
sunt.

a qua sunt
animi quo-
que bona.
perfectæ a-
mitiæ de-
scriptio.

nostri socerum, dileximus. hæc etiam magis
elucet inter æquales, ut inter me, & Scipio-
nem, et L. Furium, P. Rupiliū, Sp. Mūm-
mum: uicissim autem senes in adolescentium ca-
ritate acquiescimus, ut in uestra, & Q. TUBE-
RONIS: equidem etiam admodum adolescentis P.
Rutilij, & A. Virginij familiaritate delector.
Quoniamq. ita ratio comparata est uitæ, natu-
ræq. nostræ, ut alia ætas oriatur ex alia: maxi-
me quidem optandum est, ut cum equalibus pos-
sis, quibuscumque tanquam e carceribus emissis sis,
iisdem ad calcem, ut dicitur, peruenire: sed quo-
niam res humanæ fragiles, caducæq. sunt semper
aliqui acquirendi sunt, quos diligamus, & a
quibus diligamur. caritate enim, beneuolentiæq.
sublata, omnis est e uita sublata iucunditas. mi-
hi quidem Scipio, quanquam est subito ereptus,
uiuit tamen, semperq. uiuet. uirtutem enim a-
maui illius uiri; quæ extincta non est; nec mihi
soli uersatur ante oculos, qui illam semper in ma-
nibus habui; sed etiam posteris erit clara, & in-
signis. nemo unquam animo, aut spe maiora sus-
cipiet, qui sibi non illius memoriam, atque ima-
ginem proponendam putet. Equidem ex omni-
bus rebus, quas mihi aut fortuna, aut natura
tribuit, nihil habeo, quod cum amicitia Scipionis
possim comparare. in hac mihi de rep. consensus,
in hac rerum priuatarum consiliū, in hac requies
plena oblectationis fuit. nunquam illum ne mini-

ma

ma quidem re offendi, quod quidem senserim: ni-
hil audiui ex eo ipse, quod nollem. una domus e-
rat, idem uictus, isq. communis. neque solum
militia, sed etiam peregrinationes, rusticatio-
nesq. communes. nam quid ego de studijs dicam
cognoscendi semper aliquid, atque discendi? in
quibus, remoti ab oculis populi, omne otium,
tempusq. contriuimus. quarum rerum recorda-
tio, & memoria si una cum illo occidisset, desi-
derium coniunctissimi uiri, atque amantissimi fer-
re nullo modo possem: sed nec illa extincta sunt,
alunturq. potius, & augentur cogitatione, &
memoria; & si plane illis orbatu essem, magnū
tamen afferret mihi ætas ipsa solatium. diutius e-
nim iam in hoc desiderio esse non possum: omnia
autem breuia tolerabilia esse debent, etiam si
magna sint. Hæc habui, de amicitia quæ dice-
rem. uos autem hortor, ut ita uirtutem locetis,
sinē qua amicitia esse non potest, ut, ea excepta,
nihil amicitia præstabilius esse putetis.

quando illa
cū ipso mi-
hi essent
prorsus co-
repta.

sine uirtu-
te amicitia
esse non po-
test.

M. TVLLII

M. TVLLII CICERONIS
PARADOXA SEX,
AD M. BRVTVM.

fratrem Ser-
uiliæ, Bruti
matris: qui
postea cum
se Vticæ
accidisset,
Vticensis est
appellatus.
nunc autem
uiuere uide-
tur, cum hæc
Cicero scri-
bit.

quod atti-
nerat ad opi-

NIMADVERTI, Brute, sæpe Ca-
tonem, auunculum tuum, cum in se-
natus sententiam diceret, locos graues
ex philosophia tractare, abhorrentes ab hoc usu
forensi, & publico; sed dicendo consequi ta-
men, ut illa etiam populo probabilia uiderentur.
quod eo maius est illi, quam aut tibi, aut nobis;
quia nos ea philosophia plus utimur, quæ pepe-
rit dicendi copiam, & in qua dicuntur, ea quæ
non multum discrepant ab opinione populari;
Cato autem, perfectus, mea sententia, Stoicus,
& ea sentit, quæ non sane probantur in uulgus;
& in ea hæresi est, quæ nullum sequitur florem
orationis, neque dilatat argumentum, sed minu-
tis interrogatiunculis, quasi punctis, quod pro-
posuit, efficit. sed nihil est tam incredibile, quod
non dicendo fiat probabile: nihil tam horridum,
tam incultum, quod non splendescat oratione,
& tanquam excolatur. quod cum ita putarem,
feci etiam audacius, quam ille ipse, de quo lo-
quor. Cato enim duntaxat de magnitudine ani-
mi, de continentia, de morte, de omni laude
uirtutis, de dijs immortalibus, de caritate pa-
triae Stoice solet, oratorijs ornamentis adhibitis,
dicere.

PARADOXORVM I. 335

dicere. ego uero tibi illa ipsa, quæ nix in gymna-
sijs, et in otio Stoici probant, ludens cõieci in cõmu-
nes locos. quæ quia sunt admirabilia, contraq.
opinionem omnium, ab ipsis etiam παράδοξα
appellatur: tentare uolui, possent ne proferri in
lucem, id est in forum, & ita dici, ut probaren-
tur; an alia quædam esset erudita, alia popula-
ris oratio. eoque scripsi libentius, quod mihi ista,
παράδοξα quæ appellantur, maxime uidentur
esse Socratica, longeque uerissima. Accipies igitur
hoc paruum opusculum, lucubratum his iam
contractioribus noctibus: quoniam illud maio-
rum uigiliarum munus in tuo nomine apparuit.
& degustabis genus hoc exercitationum mearum,
quibus uti consueui, cum ea, quæ dicuntur in
scholis δεικνῶν, ad nostrum hoc oratorium trans-
fero dicendi genus. hoc tamen opus in apertum
ut referas, nihil posulo. non enim est tale, ut in
arce poni possit, quasi illa Minerva Phidie: tale
tamen est, ut ex eadem officina exisse uideatur.

niones, ue-
rum adhibi-
tis orato-
rijs ornamē-
tis, dicendo
cõsequitur,
ut illa etiam
populo pro-
babilia ui-
deantur.

non modo
Stoica.

ex chore:-
Pli. lib. 24.
c. 8.

ὅτι μόνον ἀγαθόν, τὸ καλόν:
quod solum bonum, honestum.

VEREOR, ne cui uestrum ex Stoicorum
hominum disputationibus, non ex meo sensu, de-
prompta hæc uideatur oratio: dicam tamen, quod
sentio; & dicam breuius, quam res tanta dici
possit. Nunquam mehercule ego neque pécu-
nias

pecunias
M. Crassi,
regia L. Lu-
culli, opes
& imperia
Cn. Pom-
peii.

bona non
recte dicun-
tur, quæ for-
tuna tri-
buit.

niās istorum, neque recta magnifica, neque opes,
neque imperia, neque eas, quibus maxime adstri-
cti sunt, uoluptates in bonis rebus esse numeran-
das duxi; quippe cum uiderem, homines his re-
bus circumfluentes ea tamen desiderare maxi-
me, quibus abundarent, neque enim unquam ex-
pletur, nec satiatur cupiditatis sitis: neque ea so-
lum, quæ habent, libidine augendi cruciantur,
sed etiam amittendi metu. in quo equidem conti-
nentissimorum hominum maiorum nostrorum sæ-
pe requiro prudentiam, qui hæc imbecilla, &
commutabilia, pecuniæ membra solo uerbo bō-
na putauerunt appellanda, cum re, ac factis lon-
ge aliter iudicauissent. potest enim bonum cuiquā
malo esse? aut potest quisquam in abundantia bo-
norum ipse esse non bonus? atqui ista omnia talia
uidemus, ut etiam improbi habeant, & obsint
probis. Quamobrem, licet irrideat, si quis
uult: plus apud me tamen uera ratio ualebit,
quàm uulgi opinio. neque ego unquam illum bo-
na perdidisse dicam, si quis pecus, aut supellesti-
lem amiserit. necnon sæpe laudabo sapientem il-
lum, Biantem, ut opinor, qui numeratur inter
septem: cuius cum patriam Prienem cepisset ho-
stis; ceteriq. ita fugerent, ut multa de suis rebus
secum asportarent; cum esset admonitus a quodā,
ut idem ipse faceret, ego uero, inquit, facio: nā
omnia mea mecum porto. Ille hæc ludibria for-
tunæ ne sua quidem putauit, quæ nos appella-

mus

mus etiam bona. Quid est igitur, quæret ali-
quis, bonū? si quid recte sit, & honeste, & bonū quod
cum uirtute, id bene fieri uere dicitur, &, quod
rectum, & honestum, & cum uirtute est, id so-
lum opinor bonum. sed hæc uideri possunt obscu-
riora, cum sine appositione exemplorum lentius
disputantur: uita, atque factis illustranda sunt exempla rē
illustrant. Summorum uirorum hæc, quæ uerbis subtilius,
quàm satis est, disputari uidentur. Quæro enim
a uobis, num ullam cogitationem habuisse uideā-
tur ij, qui hanc remp. tam præclare fundatam no-
bis relinquerunt, aut auri atque argenti ad aua-
ritiam, aut amœnitatum ad delectationem, aut
supellestilis ad delicias, aut epularum ad uolu-
ptates. ponite ante oculos unumquemque regum.
uultis, incipiam a Romulo? uultis, post liberam
ciuitatem, ab ijs ipsis, qui liberauerunt eam?
Quibus tandem Romulus gradibus ascendit in cæ-
lū? ijs ne, quæ isti bona appellant; an rebus ge-
stis, atque uirtutibus? Quid autem Numa Pom-
pilius? minus ne gratas dijs immortalibus capi-
des, ac fictiles urnulas fuisse, quàm filicatas alio-
rum pateras, arbitramur? omitto reliquos. sunt
enim omnes pares inter se, præter Superbum.
Brutum uero si quis roget, quid egerit in patria
liberanda; si quis reliquos item eiusdem consilij
focios, quid spectarint, quid secuti sint: num quis
existat, cui uoluptas, cui diuitiæ, cui denique,
præter officium fortis, & magni uiri, quidquam
aliud

quia subito
extinctus,
non appa-
ruit, ascen-
dissse in cæ-
lum credi-
tus est.

aliud propositum fuisse uideatur? Quæ res ad
necem Porſenæ Q. Mucium impulit, sine ulla
spe salutis suæ? quæ uis Horatium Cocilem con-
tra omnes hostium copias tenuit in ponte solum?
quæ patrem Decium, quæ filium deuouit, ac im-
misit in armatas hostium copias? quid continen-
tia C. Fabricij? quid tenuitas uictus Man. Curij
sequebatur? quid duo propugnacula belli Punici
Cn. & P. Scipiones, qui Carthaginiensium ad-
uentum corporibus suis intercludendum putau-
erunt? quid Africanus maior? quid minor? quid
inter horum ætates interiectus Cato? quid in-
numerabiles alij? nam domesticis exemplis abunda-
mus. an putamus quenquam horum cogitasse
quidquam in uita sibi expetendum, nisi quod lau-
dabile esse, & præclarum uideretur? ueniant igitur
irrisores huius orationis, ac sententiæ; &
iam uel ipsi iudicent, utrum se horum alicuius,
qui marmoreis tectis, ebore, & auro fulgenti-
bus, qui signis, qui tabulis, qui calato auro, &
argento, qui Corinthijs operibus abundant; an
C. Fabricij, qui nihil eorum habuit, nihil habe-
re uoluit, similes esse malint. Atque hæc qui-
dem, quæ modo huc, modo illuc transferuntur,
facile adduci solent, ut in rebus bonis esse negent:
illud tamen arcte tenent, accurateq. defendunt,
illud tamen esse summum bonum. quæ quidem
mibi uox pecudum uidetur esse, non hominum.
tu, cum tibi siue deus, siue mater, ut ita dicam,
rerum

uide quàm
eleganter eā
dem rē ex-
presserit l.
de senect.
107:

ex ære Co-
rinthiopoſt
ipſam Co-
rinthum a
L. Mummio
ouerſam.

quod ſenſe-
rat Epicu-
ros.

rerum omnium natura dederit animum, quo ni-
hil est præſtantius, neque diuinius; ſic te ipſe ab-
ijcies, atque proſternes, ut nihil inter te, &
quadrupedem aliquem putes intereſſe? quidquā
ne bonum eſt, quod non eum, qui poſſidet, me-
liorem faciat? ut enim quiſque eſt maxime boni
particeps, ita & laudabilis maxime: neque eſt
ullum bonum, de quo non is, qui id habeat, poſ-
ſit honeſte gloriari. quid autem eſt horum in uo-
luptate? meliorem ne efficit, aut laudabilio-
rem uirum? an quiſquam in potiundis uoluptatibus
gloriaſe, et prædicatione effert? Atqui ſi uolu-
ptas, quæ plurimorum patrocinijs defenditur, in
rebus bonis habenda non eſt; eaque, quo eſt mā-
ior, eo magis mentem ex ſua ſede, & ſtatu di-
mouet: proſecto nihil eſt aliud bene, & beate ui-
uere, niſi honeſte, & recte uiuere.

uoluptas
homini eſt
brutis com-
munis eſt.

uoluptas
quo maior,
eo turpior.

ὅτι αὐτὰρ οὐκ ἔστιν ἀρετὴ ὅπου δὲ δαίμωνιαν:
quòd ſe ipſa contenta uirtus
ad beate uiuendum.

Nec uero ego M. Regulum ærumnoſum,
nec infelicem, nec miſerum unquam putauī. non
enim magnitudo animi eius cruciabatur a Pæ-
nis, non grauitas, non fides, non conſtantia, nō
ulla uirtus, non denique animus ipſe; qui, tot uir-
tutum præſidio munitus, tantoq. comitatu circū-
ſeptus, cum corpus eius caperetur, capi certe ipſe

lib. 3. de fin.
in extre-
mo.

S ſe

quas con-
stantissime
pertulit.

beatus qui
sit.

incerta, &
instabilia
fortunæ bo-
na.

pro, nedū.
sic locutus
est & in epi-
stola ad Lē-
tulū, lib. i.
fam. ubi ui-
de nostra
scholia præ-
terea sic ha-
bet lib. scri-
ptus doctis-
simi uiri
Caroli Si-
gonii.

se non potuit. Caium uero Marium uidimus: qui mihi secundis in rebus unus ex fortunatis hominibus, in aduersis unus ex summis uiris uidebatur: quo beatius esse mortali nihil potest. Nescis, insane, nescis, quantas uires uirtus habeat. nomen tantum uirtutis usui pas: quid ipsa ualeat, ignoras. nemo potest non beatissimus esse, qui est totus aptus ex sese, quiq. in se uno sua ponit omnia. cuius autem spes omnis, & ratio, & cogitatio pendet ex fortuna; huic nihil potest esse certi, nihilque, quod exploratum habeat permansurum sibi ne unum quidem diem. cum tu hominem terreto, si quem eris nactus istiusmodi, mortis, aut exsilij minis. mihi uero quidquid acciderit in tam ingrata ciuitate, ne recusanti quidem euenerit, non modo repugnanti. quid enim ego laboraui, aut quid egi, aut in quo euigilaui curæ, & cogitationes meæ; siquidem nihil peperi tale, nihil consecutus sum, ut in eo statu essem, quem neque fortunæ temeritas, neque inimicorum labe factaret iniuria? Mortem ne mihi minitaris, ut omnino ab hominibus, an exsilium, ut ab improbis demigrandum sit? mors terribilis est ijs, quorum cum uita omnia extinguuntur, non ijs, quorum laus emori non potest: exsilium autem terribile illis, quibus quasi circumscriptus est habitandi locus; non ijs, qui omnem orbem terrarum unam urbem esse ducunt. te miseria, te arumna premunt omnes, qui te beatum, qui te florentem putas:

putas: tuæ libidines te torquent: tu dies, noctesq. cruciaris; cui nec satis est, quod est; & id ipsum, quod habes, ne non diuturnum sit futurum, times: te conscientia stimulant maleficiorum tuorum: te metus exanimant iudiciorum, atque legum: quocunque adspexisti, ut furia, sic tuæ tibi occurrunt iniuriæ, quæ te respirare non sinunt. Quamobrem ut improbo, & stulto, & inertine mihi bene esse potest: sic bonus uir, & fortis, & sapiens miser esse nemo potest. nec uero, cuius uirtus, moresq. laudandi sunt, eius non laudanda uita est: neque porro fugienda uita, quæ laudanda est: esset autem fugienda, si esset misera. Quamobrem, quidquid est laudabile, idem & beatum, & florens, & expetendum uideri debet.

ubi non sit
felicitas.
ubi non sit
miseria.

quidquid
laudabile,
idem expe-
tendum.

ὅτι ἴσα τὰ ἀμάρτυματα:
quod æqualia peccata.

NEC enim peccata rerum euentu, sed uitij hominum metienda sunt. in quo peccatur, id potest aliud alio maius esse, aut minus: ipsum quidem illud, peccare, quoquod te uerteris, unum est. auri nauem euertat gubernator, an palea, in re aliquantum; in gubernatoris inscitia nihil interest. lapsa est libido in muliere ignota: dolor ad pauciores pertinet, quàm si petulans fuisset in aliqua generosa, ac nobili uirgine; peccauit uero nihilo minus: siquidem est, peccare, tanquam

peccatur e-
nim sem-
per exinica-
tia, uel ex
incontinen-
tia.

transire lineas: quod cum feceris, culpa commissa est: quàm longe progrediare, cum semel transieris, ad augendam transeundi culpam nihil pertinet. peccare certe licet nemini. quod autem non licet, id hoc uno tenetur, si arguitur non licere. id si nec maius, nec minus unquam fieri potest: (quoniam in eo est peccatum, si non licuit; quod semper unum, & idem est) quæ ex eo peccata nascantur, æqualia sint oportet. quòd si uirtutes pares sunt inter se: paria esse etiam uitia necesse est. atqui pares esse uirtutes, nec bono uiro meliorem, nec temperante temperantiorem, nec forti fortio rem, nec sapiente sapientio rem posse fieri, facile potest perspicere. An uirum bonum dicēs, qui depositum nullo teste, cum lucra ri impune posset, auri pondo decem reddiderit, si idem in decem millibus non idem fecerit? aut temperantem, qui se in aliqua libidine continuerit, in aliqua effuderit? una uirtus est consentiens cum ratione, & perpetua constantia. nihil huic addi potest, quo magis uirtus sit; nihil demī, ut uirtutis nomen relinquatur. etenim si bene facta, recte facta sunt, & nihil recto rectius: certe nec bono quidē melius quidquam inueniri potest. sequitur igitur, ut etiam uitia sint paria: siquidem prauitates animi recte uitia dicuntur. atqui, quoniam pares uirtutes sunt: recte etiam facta, quādo a uirtutibus proficiuntur, paria esse debent: itemq. peccata, quoniam ex uitijis manant, sint æqualia

pares inter
se uirtutes.

semel enim
qui peccat,
uir bonus
nō est, qua-
cunque in
re peccet.

prauitates
animi sunt
uitia.

æqualia necesse est. A philosophis, inquis, ista sumis. metuebam, ne a lenonibus, diceres. Socrates disputabat isto modo. bene hercule narras. nam, istum doctum, & sapientem uirum fuisse, memoriæ traditum est. sed tamen: quero ex te, (quādo uerbis inter nos contendimus, non pugnis) utrum potius de bonis est querendum, quid baiuli, atque operarij, an quid homines doctissimi senserint; præsertim cum hac sententia non modo uerior, sed ne utilior quidem hominum uitæ reperiri ulla possit. quæ uis enim, quæ magis arceat homines ab improbitate omni, quàm si senserint, nullum in delictis esse discrimen? æque peccare se, si priuatis, ac si magistratibus manus inferant? quāmcunque in domum stuprum intulerint, eandem esse labem libidinis? Nihil ne igitur interest (nam hoc dicet aliquis) patrem quis necet, an seruum? Nuda ista si ponas; iudicari, qualia sint, non facile possunt. patrem uitā priuare, si per se scelus est; Saguntini, qui parentes suos liberos emori, quàm seruos uiuere, maluerunt, paricidæ fuerunt. ergo & parenti non nunquam adimi uita sine scelere potest; & seruo saepe sine iniuria non potest. causa igitur hæc, non natura, distinguit: quæ quando alteri accessit, id fit propensius: si utrique adiuncta sit, paria fiant necesse est. illud tamen interest, quòd in seruo necando, si adsit iniuria, semel peccatur; in patris uita uiolanda, multa peccantur: uiola-

contenda-
mus, licet.
non enim
pugnis in-
ter nos, sed
uerbis res
agitur.

ab Hanniba-
le obsessi.

celus, quod
sion oportet:
nefas, quod non li-
cet.

tur is, qui procreauit; is, qui aluit; is, qui erudit; is, qui in sede, ac domo, atque in rep. collocauit. multitudine peccatorum præstat, eoq. pœna maiore dignus est. sed nos in uita, nō quæ cuique peccato pœna, sed quantum cuique liceat, spectare debemus. quidquid non oportet, scēlus esse; quidquid non licet, nefas putare debemus. etiam ne in minimis rebus? etiam: siquidem rerum modum fingere non possumus, animorum tenere possumus. histrio si paullo se mouit extra numerum, aut si uersus pronuntiatus est syllaba una breuior, aut longior, exhibilatur, & exploditur: in uita, quæ omni gestu moderatior, omni uersu aptior esse debet, ut in syllaba te peccare dices? poetam non audio in nugis: in uitæ societate audiam ciuē digitis peccata dimetientem sua? quæ si uisa sint breuiora, leuiora qui possunt uideri? cum, quidquid peccatur, perturbatione peccetur rationis, atque ordinis; perturbata autem ratione semel, & ordine, nihil possit addi, quo magis peccari posse uideatur.

ὅτι πάντες οἱ μωροὶ μαίνονται:
quod omnes stulti insaniunt.

contra P.
Clodium.

idest proba-
bo. sic etiā
exponit Fe-
stus hoc
uerbum.

E G O uero te non stultum, ut sepe, non improbum, ut semper, sed dementem, & insanum rebus addicam necessarijs. Sapientis animus magnitudine cōsiliij, tolerantia rerum humanarum,

con-

contemptione fortunæ, uirtutibus denique omnibus, ut mœnibus, septus, uincetur, & expugnabitur? quin ec ciuitate quidem pelli potest. quæ est enim ciuitas? omnis ne conuentus ferorum, et immanium? omnis ne etiam fugitiuorum, ac latronum congregata unum in locum multitudo? certe negabis. nō igitur erat illa tum ciuitas, cum leges in ea nihil ualebant; cum iudicia iacebant; cum mos patrius occiderat; cum, ferro pulsus magistratibus, senatus nomen in rep. non erat. prædonum ille concursus, & te duce latrocinium in foro constitutum, & reliquæ coniurationis, a Catiline furijs ad tuum scelus, furoremq. conuersæ, non ciuitas erat. itaque pulsus ego ciuitate non sum, quæ tum nulla erat: accersitus in ciuitatem sum, cum esset in rep. cōsul, qui tum nullus fuerat; esset senatus, qui tum occiderat; esset consensus populi liberi; cum esset iuris, & æquitatis, quæ uincula sunt ciuitatis, repetita memoria. At uide, quàm ista tui latrocinij tela contemperim. iactam, & immissam a te nefariam in me iniuriam semper duxi, peruenisse tamen ad me nunquam putauī. nisi forte, cum parietes disturbabas, aut cum tectis sceleratas faces inferebas, tunc meorum aliquid ruere, aut deflagrare arbitrabare. nihil neque meum est, neque cuiusquam, quod auferri, quod eripi, quod amitti potest. si mihi eripuisses diuinam animi mei constantiam, meas curas, uigilias, consilia, quibus

imaginem ostendit illius temporis, cum a Clodio tribuno plebis cūctus est.

P. Læulius, auctor, & princeps in renouando Cicerone.

euerfa enī domus Ciceronis est in Palatio, de quo queritur sepe in orationibus.

resp. inuicta stat; si huius aeterni beneficii immortalem memoriam deleuisses; multo etiam magis, si illam mentem, unde haec consilia manarunt, mihi eripuisses: tum ego accepisse me confiterer iniuriam: sed si haec nec fecisti, nec facere potuisti, reditum mihi gloriosum tua dedit iniuria, non exitum calamitosum. ergo ego semper ciuis eram, et tum maxime, cum meam salutem senatus exteris nationibus, ut ciuis optimi, commendabat: tu ne nunc quidem es ciuis, nisi forte idem hostis, & ciuis esse potes. an tu ciuem ab hoste natura, ac loco, non animo, factisq. distinguis? eadem in foro fecisti: armatis latronibus templa tenuisti: priuatorum domos, aedesq. sacras incendisti. cur hostis Spartacus, si tu ciuis? potes autem esse tu ciuis, propter quem aliquando ciuitas non fuit? Et me exulem, tuo nomine, appellas? cum omnes meo discessu exulasse remp. putet. nunquam ne, homo amentissime, te circumspecies? nunquam ne, quid facias, considerabis, nec quid loquar? nescis, exilium scelerum esse poenam, meum illud iter ob praclarissimas res a me ante gestas esse susceptum? omnes scelerati, atque impij, quorum tu te ducem esse profiteris, quos leges exilio affici uolunt, exsules sunt, etiam si solum non mutarunt. an, cum omnes leges te exulem esse iubent, non eris tu exsul? non appellatur inimicus, qui cum telo fuerit? ante senatum tua sica deprehensa est: qui hominum occiderit? tu plurimos occi-

hec & in oratione pro Sextio.

hec omnia manifeste in Clodium coniiciuntur.

quod in te potius, quam in me, conuenit.

exilii definitio.

collocant enim cum sica Clodi

occidisti: qui incendum fecerit? ades Nympharum manu tua deflagrarunt: qui templa deorum occupauerit? in foro etiam castra posuisti. Sed quid ego communes leges profero, quibus omnibus es exsul? familiarissimus tuus de te priuilegium tulit, ut, si in opertum Bonae deae accessisses, exsulares. at, te id fecisse, etiam gloriari soles. Quo modo igitur, tot legibus eiektus in exilium, nomen exsulis non perhorrescis? Roma sum, inquis: & tu quidem in operto fuisti. non igitur, ubi quisque erit, eius loci ius tenebit, si ibi eum legibus esse non oportebit.

ὅτι οἱ σοφοὶ ἐκ δέσποτος, καὶ οἱ μωροὶ δοῦλοι:
quod sapientes liberi, & stulti serui.

LAUDETUR uero hic imperator, aut etiam appelletur, aut hoc nomine dignus putetur: quo modo? aut cui tandem hic libero imperabit, qui non potest cupiditatibus suis imperare? refrænet prius libidines, spernat uoluptates, iracundiâ teneat, coerceat auaritiâ, ceteras animi labes repellat: tum incipiat alijs imperare, cum ipse improbissimis dominis, dedecori, ac turpitudini, parere desierit: dum quidem his obediens, non modo imperator, sed liber habendus omnino non erit. praclare enim est hoc usurpatum a doctissimis; quorum auctoritate non uterer, si mihi apud aliquos agrestes haec habenda esset oratio: cum uero apud

us seruum suum in uestibulo curiae, qui Ca. Pompeium occideret. uide Pedianum in orat. pro Milone cōsul M. Pisonem uide ad Att. l. 1.

Bonae deae: quod proxime dixit.

cetera L. Lucullum, qui de Mithridate, & Tigraue triumphauit.

nisi sapiens,
liber nemo.
libertas in
quo sit.

fui cuique
mores for-
tunam fin-
gunt. Ne-
pos in Acti-
ci uita.

seruitus du-
plex, corpo-
ris, & ani-
mi.

apud prudentissimos loquar, quibus hæc inaudita non sunt; cur ego similem me, si quid in his studiis opera posuerim, perdidisse dictum est igitur ab eruditissimis uiris; nisi sapientem, liberum esse neminem. quid est enim libertas? potestas uiuendi, ut uelis. quis igitur uiuit, ut uult, nisi profecto, qui recta sequitur; qui gaudet officio; cui uiuendi uia considerata, atque prouisa est; qui legibus quidem non propter metum paret, sed eas sequitur, atque colit, quia id salutare maxime esse iudicat; qui nihil dicit, nihil facit, nihil cogitat denique, nisi libenter, ac libere; cuius omnia consilia, resque omnes, quas gerit, ab ipso proficiuntur, eodemque referuntur; nec est ulla res, quæ plus apud eum polleat, quam ipsius uoluntas, atque iudicium? cui quidem etiam, quæ uim habere maximam dicitur, fortuna ipsa cedit: quæ, sicut sapiens poeta dixit, suis cuique fingitur moribus. soli igitur hoc contingit sapienti, ut nihil faciat inuitus, nihil dolens, nihil coactus. quod etsi, ita esse, pluribus uerbis differendum est: illud tamen breui consiciendum est, nisi qui ita sit affectus, esse liberum neminem. Igitur omnes improbi serui: nec hoc tam re est, quam dictu inopinatum, atque mirabile. non enim ita dicunt eos esse seruos, ut mancipia, quæ sunt minorum facta nexu, aut aliquo iure civili: sed, si seruitus sit, sicut est, obedientia fracti animi, & abiecti, & arbitrio carentis suo; quis neget omnes

omnes leues, omnes cupidos, omnes denique improbos esse seruos? An ille mihi liber uideatur, cui mulier imperat? cui leges imponit, præscribit, iubet, uetat, quod uidetur? qui nihil imperanti negare potest, nihil audet? poscit, dandum est: uocat, ueniendum: eijcit, abeundum: minatur, extimescendum. ego uero istum non modo seruum, sed nequissimum seruum, etiam si in amplissima familia natus sit, appellandum puto. atque, ut in magna familia stultorum, sunt alij lautiores, ut sibi uidentur, serui, sed tamen serui, atrienses, ac topiarij, stultitia suæ; quos signa, quos tabulæ, quos celatū argentum, quos Corinthia opera, quos ædificia magnifica nimio opere delectant. At sumus, inquit, ciuitatis principes. uos uero nec seruorum quidem uersorum principes estis. sed, ut in familia, qui trætant ista, qui tergunt, qui ungunt, qui uerrunt, qui spargunt, non honestissimum locum seruitutis tenent: sic in ciuitate, qui se istarum rerum cupi ditatibus dediderunt, ipsius ciuitatis locum pane infimum tenent. Magna, inquis, bella gessi: magnis imperijs, & prouincijs præui. gère igitur animum laude dignum. Ad te omnis tabula te stupidum detinet, aut signum aliquod Polycleti. o-mitto, unde susculeris, & quo modo habeas. intuentem te, admirantem, clamores tollentem cum uideo, seruum te esse ineptiarum omnium iudico. Non ne igitur sunt illa festiua? sunt: nam

17

libri scripti
duo habet,
Actoris:
duo, Actio-
nis. fortasse
legendum,
Echionis:
quem inter
celebres pi-
ctores no-

nos

minat Plin.
l. 35. c. 10.
uel potius,
Actionis,
quem Cice-
ro in Bruto
cum Apelle
coniungit.
Actionis
uero men-
tio nulla.

nos quoque oculos eruditos habemus: sed, obse-
cro te, ita uenusta habeantur ista, non ut uincu-
la uirorum sint, sed ut oblectamenta puerorum.
quid enim censes? si L. Mummius aliquem isto-
rum uideret matellionem Corinthium cupidissi-
me tractantem, cum ipse totam Corinthum con-
tempnisset, utrum illum ciuem excellentem, an
atriensem seruum diligentem putaret? renui-
scat Man. Curius, aut eorum aliquis, quorum in
uilla, ac domo nihil splendidum, nihil ornatum
fuit, præter ipsos; & uideat aliquem, summis
populi beneficijs usum, barbatulos mululos exce-
ptantem de piscina, & pertrectantem, & mu-
renarum copia gloriantem: non ne hunc hominẽ
ita seruum iudicet, ut ne in familia quidem dignũ
maiore aliquo negotio putet? An eorum serui-
tus dubia est, qui cupiditate peculij nullam con-
ditionem recusant durissimæ seruitutis? heredita-
tis spes quid iniquitatis in seruiendo non suscipit?
quem nutum locupletis orbi senis non obseruat?
loquitur ad uoluntatem: quidquid nuntiatum sit,
facit, assentatur, assidet, miratur. quid horum
est liberi? quid denique non serui inertis? Quid
iam illa cupiditas, quæ uidetur esse liberior, ho-
noris, imperij, prouinciarum, quàm dura est do-
mina, quàm imperiosa, quàm uehemens? Ce-
thëgo, homini non probatissimo, seruire coegit
eos, qui sibi esse amplissimi uidebantur, mittere
munera, noctu uenire domum ad eum, precari,
denique

non est is,
qui cū Ca-
tilina con-
iurauit, sed
is, de quo
Plutarchus
in Lucullo.

denique supplicare. quæ seruitus est, si hæc liber-
tas existimari potest? Quid? cum cupiditatum
dominatus excessit, & alius est dominus exor-
tus, ex conscientia peccatorum, timor; quàm
est illa misera, quàm dura seruitus? adolescenti-
bus paullo loquacioribus est seruiendum: omnes,
qui aliquid scire uidentur, tanquam domini tinẽ-
tur: iudex uero quantum habet dominatum? quo
timore nocentes afficit? an non est omnis metus
seruitus? quid ualet igitur illa, eloquentissimi ui-
ri, L. Crassi copiosa magis, quàm sapiens oratio?
Eripite nos ex seruitute. quæ est ista serui-
tus tam claro homini, tamq. nobili? omnis enim
animi debilitati, & humilis, & fracti timiditas,
seruitus est. Nolite finire nos cuiquam ser-
uire. in libertatem uindicari uult? minime: quid
enim adiungit? nisi uobis uniuersis. domi-
num mutare, non liber esse, uult. Quibus &
possumus, & debemus. nos uero, siquidem
animo excelso, & alto, & uirtutibus exaggera-
to sumus, nec debemus, nec possumus. tu posse
te dicito; quandoquidem potes: debere ne dixe-
ris: quoniam nihil quisquam debet, nisi quod est
turpe non reddere. Sed hæc hætenus. Ille ui-
deat, quo modo imperator esse possit, cum, cum
ne liberum quidem esse, ratio, & ueritas ipsa
conuincat.

ad populũ:
cum de Phi-
lippi consu-
lis superbo
dominatu
quereretur.
uide pro-
mium lib.
III. de ora-
tore.

ὅτι μόνος ὁ σοφὸς πλούσιος:
quod solus sapiens, diues.

contra M.
Craſſum, o-
mnium Ro-
manorū di-
tiſſimum.

diuitis defi-
nitio.

ſenatorio;
quo ex or-
dine Craſ-
ſus erat.

QVAE eſt iſta in commemoranda pecunia tua tam inſolens oſtēratio? ſolus ne tu diues? pro dii immortales, ego ne me audiſſe aliquid, & didiciſſe non gaudeam? ſolus ne tu diues? quid, ſi ne diues quidem? quid, ſi pauper etiam? quem enim intelligimus diuitem? aut hoc uerbum in quo homine ponimus? opinor, in eo, cui tanta poſſeſſio eſt, ut ad liberaliter uiuendum facile contentus ſit; qui nihil quaerat, nihil appetat, nihil optet amplius. animus oportet tuus ſe iudicet diuitem, non hominum ſermo, neque poſſeſſiones tuæ. qui ſi ſibi nihil deeſſe putat, nihil curat amplius, ſatiatus eſt, aut contentus etiam pecunia: concedo, diues eſt. ſin autem propter auaritatem pecuniae nullum quaſtum turpem putas, cum iſti ordini ne honeſtus quidem eſſe poſſit ullus; ſi quotidie fraudas, decipis, poſcis, paciſceris, auſers, eripis; ſi ſocios ſpolias, ararium expilas: ſi teſtamenta amicorum exſpectas, aut ne exſpectas qui dem, atque ipſe ſupponis: hæc utrum abundantis, an egentis ſigna ſunt? animus hominis diues, non arca, appellari ſolet. quamuis illa ſit plena; dum te inanem uidebo, diuitem non putabo. etenim ex eo, quantum cuique ſat eſt, metiuntur homines diuitiarum modum. filiam quis habet; pecunia eſt opus: duas; maiore: plures; etiam maiore.

iore. ſi, ut aiunt, Danaï quinquaginta ſint filiae; tot dotes magnam quaerunt pecuniam, quantum enim cuique ſatis eſt, ad id accommodatur, ut ante dixi, diuitiarum modus. Qui igitur non filias plures, ſed innumerabiles cupiditates habet, quæ breui tempore maximas copias exhaurire poſſint; hunc quo modo ego appellabo diuitem, cum ipſe egere ſe ſentiat? multi ex te audierunt, cum diceres, neminem eſſe diuitem, niſi qui exercitū alere poſſet ſuis fructibus: quod populus R. ex tantis neceſſitatibus iam pridem uix poteſt. ergo, hoc propoſito, nunquam eris diues ante, quam tibi ex tuis poſſeſſionibus tantum reſciatur, ut ex eo tueri ſex legiones, & magna equitum, ac peditum auxilia poſſis. Iam ſateris igitur non eſſe te diuitem, cui tantum deſit, ut expleas id, quod exoptas. itaque iſtam paupertatem, uel potius egeſtatem, ac mendicitatem tuam nunquā obſcure tulisti. nam, ut ijs, qui honeſte re quaerunt mercaturis faciendis, operis dandis, publicis ſumendis, intelligimus opus eſſe quaſito: ſic qui uidet domi tuæ pariter accuſatorum, atque iudicum conſociatos greges; qui nocentes, & pecunioſos reos eodem te auctore corruptelam iudicij molientes; qui tuas mercedum poſſiones in patrocinijs, interciſas pecuniarum in coitionibus candidatorum, diſmiſſiones libertorum ad ſenerandas, diripiendasq. prouincias; qui expulſiones uicinarum, qui latrocinia in agris, qui

quæ omnes præter Hypermeneſtrā, uiros ſuos occiderunt. Seruius in Virg.

ſex legiones.

ſic locutus & Varro lib. 1. de re ruſt.

duo libri ueteres habent, interciſas. puta legendum, interceſſiones.

cum

cum seruis, cum libertis, cum clientibus societa-
tes, qui possessiones uacuas, qui proscriptiones
locupletum, qui cades municipiorum, qui illam
Syllani temporis messem recordetur; qui testa-
menta subiecta, qui sublato tot homines, qui de-
nique omnia uenalia, delectum, decretum; alie-
nam, suam sententiam; forum, domum; uocem,
silentium; quis hunc non putet confiteri, sibi qua-
esito opus esse? cui autem quesito opus sit, quis un-
quam hunc uere dixerit diuitem? est enim diuitia-
rum fructus in copia: copiam autem declarat satie-
tas rerum, atque abundantia: quam tu quoniam
nunquam assequere, nunquam omnino es futurus
dies. Meam autem quoniam pecuniam contem-
nis, et recte: est enim ad uulgi opinionem medio-
cris, ad tuam nulla, ad meam modica: de me file-
bo; de te loquar. Si censenda nobis, atque esti-
manda res sit; utrum tadem pluri estimabimus
pecuniam Pyrrhi, quam Fabricio dabat, an con-
tinentiam Fabricij, qui illam pecuniam repudia-
bat? utrum aurum Samnitum, an responsum Man-
Curiij? hereditatem L. Paulli, an liberalitatem A-
fricani, qui eius hereditatis Q. Maximo fratri par-
tem suam concessit? hæc profecto, quæ sunt sum-
marum uirtutum, pluri estimanda sunt, quam
illa, quæ sunt pecuniæ. Quis igitur (siquidem,
ut quisque, quod plurimi sit, possideat, ita ditis-
simus habendus sit) dubitet, quin in uirtute di-
uitiæ positæ sint; quoniam nulla possessio, nulla

antiquus li-
ber habet,
directum &
dectum, ma-
lim sic, de-
cretum, edi-
ctum.

qui cupit,
dies non
est.

cum & ipse
a Paulo ge-
nitus esset,
sed adoptio-
nis iure Q.
Fabio Maxi-
mo tradi-
tus.

uis auri, & argenti pluri, quam uirtus, esti-
manda est? O dij immortales, non intelligunt ho-
mines, quam magnū uectigal sit parsimonia. ue-
nio enim ad sumptuosos, relinquo istum quæstuo-
sum. Capit ille ex suis prædijs sexcena sestertia:
ego centena ex meis. illi aurata tecta in uillis, et
sola marmorea facienti, & signa, tabulas, su-
pellectilem, & uestem infinite concupiscenti,
non modo ad sumptum ille fructus est, sed etiam
ad fœnus, exiguus: ex meo tenui uectigali, de-
tractis sumptibus cupiditatis, aliquid etiam re-
dundabit. uter igitur est ditior, cui deest, an cui
superat? qui eget, an qui abundat? cuius posses-
sio quo est maior, eo plus requirit ad se tuendam;
an quæ suis se uiribus sustinet? Sed quid ego de
me loquor, qui, morum, ac temporum uitio, a-
liquantum etiam ipse fortasse in huius sæculi er-
rore uerser? M. Manilius patrum nostrorum
memoria (ne semper Curios, & Luscinos lo-
quamur) pauper tandem fuit: habuit enim edi-
culas in Carinis, & fundum in Labicano. nos
igitur ditiores, qui plura habemus? utinam qui-
dem essemus: sed non estimatione census, ue-
rum uictu, atque cultu terminatur pecuniæ mo-
dus. non esse cupidum, pecunia est: non esse e-
macem, uectigal est: contentum uero suis rebus
esse, maxima sunt, certissimaq. diuitiæ. ete-
nim, si isti callidi rerum estimatores prata, &
areas quasdam magni estimant, quod ei generi

pro, super-
est. ut alibi
sæpe.

C. Fabricij
Luscini
significat,
quem ter
in his para-
doxis iam
nominauit.

T pos-

proferre: ut
in Acad. Sol.
mihi quasi
pedalis ui-
detur. &
Ter. in He-
aut. Talen-
ta quasi ad
quindecim.

improbi
pauperes.

possessionum minime quasi noceri potest: quan-
ti est aestimanda uirtus, quæ nec eripi, nec sur-
ripi potest unquam; neque naufragio, neque in-
cendio amittitur; nec tempestatum, nec tempo-
rum permutatione mutatur? quæ qui præditi
sunt, soli sunt diuites; soli enim possident res
& fructuosas, & sempiternas; solique, quod est
proprium diuitiarum, contenti sunt rebus suis;
satis esse putant, quod est; nihil appetunt, nulla
re egent, nihil sibi deesse sentiunt, nihil requi-
runt. improbi autem, & auari, quoniam incer-
tas, atque in casu positas possessiones habent,
& plus semper appetunt, nec eorum quisquam
adhuc inuentus est, cui, quod haberet, esset sa-
tis; non modo non copiosi, ac diuites, sed etiam
inopes, ac pauperes existimandi sunt.

SOMNIVM

SOMNIVM SCIPIONIS,
EX LIBRO VI. CICERONIS
DE REPUBLICA.

Persona, Scipio,

VM in Africam uenissem Mânio Ma-
nilio consuli, ad quartam legionem, ut
scitis, tribunus militum; nihil mihi po-
tius fuit, quàm ut Massanisam conuenirem, re-
gem familie nostræ iustis de causis amicissimum.
ad quem ut ueni, complexus me senex collacry-
mauit; aliquantòq. post suspexit in celum, &
grates, inquit, tibi ago summe Sol, uobisq. re-
liqui celites, quòd, antequam ex hac uita migro,
conspicio in meo regno, & his testis P. Corne-
lium Scipionem, cuius ego nomine ipso recreor.
itaque nunquam ex animo meo discedit illius opti-
mi, atque inuictissimi uiri memoria. Deinde ego
illum de suo regno, ille me de nostra rep. percun-
ctatus est: multisq. uerbis ultro citroq. habitis,
ille nobis consumptus est dies. post autem regio
apparatu accepti, sermonem in multam noctem
produximus; cum senex nihil, nisi de Africano,
loqueretur, omniaq. eius non solum facta, sed e-
tiam dicta meminisset. deinde, ut cubitum di-
scessimus, me, & sessum de uia, & qui ad mul-
tam noctem uigilassem, arctior, quàm solebat,
somnia complexus est. hic mihi (credo equidem

Manilio cō-
suli tribu-
num mil-
fuisse Sci-
pionē, Appi-
anus in
Libyco o-
stendit.
ab ipso Mas-
sanisa acce-
ditus. Vale-
rius Max.
lib. 5.

cū quo mi-
litauerat
bello Puni-
co secūdo.

ex hoc, quod eramus locuti: sit enim fere ut cogitationes, sermonesq. nostri pariant aliquid in somno tale, quale de Homero scribit Ennius, de quo uidelicet sapissime uigilans solebat cogitare, & loqui) Africanus se ostendit illa forma, qua mihi ex imagine eius, quam ex ipso, erat notior. quem ut agnoui, equidem cohorrui: sed ille, ades, inquit, animo, & omitte timorem, Scipio, & quæ dicam, trade memoria. Vides ne illam urbem, qua parere populo R. coacta per me, renouat pristina bella, nec potest quiescere? (ostendebat autem Carthaginem de excelso, & pleno Stellarum, illustri, & claro quodam loco) ad quam tu oppugnandam nunc uenis pænæ miles? hanc hoc biennio consul euerteris: eritq. cognomen id tibi per te partum, quod habes ex nobis adhuc hereditarium. cum autem Carthaginem deleueris, triumphum egeris, censorq. fueris, & obieris legatus Aegyptum, Syriam, Asiam, Græciam; delegeris iterum absens consul, bellumq. maximum conficies, Numantiam excindes. sed cum eris curru Capitolium inuectus, offendes remp. perturbatam consilijs nepotis mei. hic tu Africane ostendas, oportebit, patriæ lumen animi, ingenij, consilijq. tui. sed eius temporis anticipem uideo quasi fatorum uiam. nam, cum ætas tua septenos octies solis anfractus, reditusq. conuerterit; duoq. hi numeri, quorum uterque plenus, alter altera de causa, habetur, circuitu

nati-

naturali summam tibi fatalem confecerint: in te unum, atque tuum nomen se tota conuertet ciuitas: te senatus, te omnes boni, te socij & Latini intuebuntur: tu eris unus, in quo nitatur ciuitatis salus. ac, ne multa, dictator remp. constituas oportet, si impias propinquorum manus effugeris. Hic cum exclamasset Lælius, ingemuisentq. ceteri uehementius; leniter arridens Scipio, quæso, inquit, ne me e somno excitetis, & pax sit rebus. audite cetera. Sed, quo sis Africane alacrior ad tutandam remp. sic habeto, omnibus, qui patriam conseruauerint, adiuerint, auxerint, certum esse in calo, ac definitum locum, ubi beati auo sempiterno fruuntur. nihil est enim illi principi Deo, qui omnem hunc mundum regit, quod quidem in terris fiat, acceptius, quam concilia, cætusq. hominum iure sociati, quæ ciuitates appellantur. harum rectores, & conseruatores, hinc profecti, huc reuertentur. Hic ego, etsi eram perterritus non tam metu mortis, quam in sidiarum a meis, quæsiui tamen, uiueret ne ipse, & pater Paullus, & alij, quos nos extinctos arbitraremur. Immo uero, inquit, ij uiuunt, qui e corporum uinculis, tanquam e carcere, euolauerunt: uestra uero quæ dicitur uita, mors est. quin tu aspicias ad te uenientem Paullum patrem. Quem ut uidi, equidem uim lacrymarum profudi. Ille autem me amplexus, atque osculâs flere prohibebat. Atque ego, ut primum, fletu

T 3 represso,

uide quæ diximus 113: in Lælio.

nō effugit. mortuus enim in cubiculo inuectus est, cum pridie optime ualuisse. creditū est ab uxore Sempronina, Gracchorum dolore, ueneno necatū.

ciuitatis de finitio.

maiorū et tūm imaginē habere, easq. infundere præferre ueteres Romani solebant. tributū pēdere.

nam in militia prius est honoris gradus tribuatus militum.

ad Ptolemæi Phisconem. In finis libro xxxviii.

Ti. Gracchi, tribuni pl. Cornelia nati, Africani maioris filia.

Paulus, nō
Africanus.

uniuerso
mundo.

retinendus
est animus
in custodia
corporis.

Africanus.

iustitia, &
pietas in ce-
lum ducūt.

represso, loqui posse cōpi, quāso, inquam, pa-
ter sanctissime, atque optime, quando hac est ui-
ta, ut Africanum audio dicere, quid moror in
terris? quin huc ad uos uenire propero? Non est
ita, inquit illē, nisi enim Deus, is, cuius hoc tem-
plum est omne, quod conspicias, istis te corporis
custodijs liberauerit; huc tibi aditus patere non
potest. homines enim sunt hac lege generati, qui
tuerentur illum globum, quem in hoc templo me-
dium uides, quā dicitur terra: hisq. animus da-
tus est ex illis sempiternis ignibus, quā sidera,
& stellas uocatis; quā globosae, & rotundae, di-
uinis animatae mentibus, circulos suos, orbesq.
conficiunt celeritate mirabili. quare & tibi, Pu-
bli, & pijs omnibus retinendus est animus in cu-
stodia corporis: nec iniussu eius, a quo ille est no-
bis datus, ex hominum uita migrandum est: ne
munus humanum, assignatum a Deo, defugisse
uideamini. sed sic, Scipio, ut animus hic tuus, ut
ego, qui te genui, iustitiam cole, & pietatem:
quā cum sit magna in parentibus, & propinquis,
tum in patria maxima est: & ea uita uia est in
caelum, & in hunc cœtum eorum, qui iam uixe-
runt, & corpore laxati, illum incolunt locum,
quem uides (erat autem is splendidissimo cando-
re inter flammās circulus elucens) quem uos, ut
a Graijs accepistis, Orbem lacteum nuncupatis.
ex quo omnia mihi contemplant, praeclara cete-
ra & mirabilia uidebantur. erant autem ea stel-
la,

la, quas nunquam ex hoc loco uidimus, & eae
magnitudines omnium, quas esse nunquam suspi-
cati sumus. ex quibus erat illa minima, quā ulti-
ma caelo, citima terris luce lucebat aliena. stella
rum autem globi terrarum magnitudinem facile
uincebant. Iam uero, ipsa terra ita mihi parua
uisa est, ut me imperij nostri, quo quasi eius pun-
ctum attingimus, pariteret, quam cum magis
intuerer, quāso, inquit Africanus, quousque
humī defixa tua mens erit? non ne adspicias, quā
in templa ueneris? nouem tibi orbibus, uel po-
tius globis cōnnecta sunt omnia; quorum unus est
caelestis extimus, qui reliquos omnes complecti-
tur, summus ipse Deus, arcens, & continens ce-
teros: in quo infixi sunt illi, qui uoluntur, stel-
larum cursus sempiterni: cui subiecti sunt septē,
qui uersantur retro, contrario motu, atque cœ-
lum. ex quibus unum globum possidet illa, quam
in terris Saturniam nominant. deinde est homi-
num generi prosterus, & salutaris ille fulgor,
qui dicitur Iouis. tum rutilus, horribilisq. ter-
ris, quem Martem dicitis. deinde subter mediā
fere regionem Sol obtinet, dux, & princeps, et
moderator luminum reliquorum, mens mundi,
& temperatio, tanta magnitudine, ut cuncta
sua luce lustret, & compleat. hunc, ut comites,
consequuntur alter Veneris, alter Mercurij cur-
sus. in infimoq. orbe Luna, radijs Solis accensa,
conuertitur. infra autem iam nihil est, nisi mor-

Lunā signi-
ficat, lucē a
Sole mutuā
tem.

non displi-
cet, conue-
xa, ut est in
libro scri-
pto.

ita legendū
ex antiquo
libro, & Pri-
sciano, non
prosper, ut
antea.
Sol mens
mundi.

infra Lunā
omnia mor

talia, supra
omnia e-
terna.

subaudi,
Mercurii,
& Veneris.
quod cum
glossema fu-
erit, irre-
psit, ut a Ci-
cerone di-
ctum, in li-
bros im-
pressos.
Censorinus
de dle na-
tali.

tale, & caducum, præter animos generi homi-
num munere deorum datos. supra Lunam sunt
omnia æterna. nam ea, quæ est media, & nona,
tellus neque mouetur, & infima est, & in eam
feruntur omnia nutu suo pondera. Quæ cum
intuerer stupens; ut me recepi, quis hic inquam,
quis est, qui complet aures meas, tantus, &
tam dulcis sonus? Hic est, inquit ille, qui inter-
uallis coniunctus imparibus, sed tamen pro rata
portione distinctis, impulsu, & motu ipsorum
orbium efficitur: & acuta cum grauibz tempe-
rans, uarios æquabiliter concentus efficit. nec e-
nim silentio tanti motus incitari possunt: & na-
tura fert, ut extrema ex altera parte graniter,
ex altera autem acute sonent. quam ob causam
summus ille quidem stelliferi cali cursus, cuius
conuersio est concitior, acuto, & excitato mo-
uetur sono, grauiissimo autem hic lunaris, atque
infimus. nam terra nona, immobilis manens,
ima sede semper hæret, complexa medium mun-
di locum. illi autem octo cursus, in quibus ea-
dem uis est diuorum, septem efficiunt distinctos
interuallis sonos: qui numerus rerum omnium
fere nodus est. quod docti homines neruis imita-
ti, atque cantibus, aperuere sibi reditum ad huc
locum; sicut alij, qui præstantibus ingenijs in ui-
ta humana diuina studia coluerunt. hoc sonitu
completæ aures obsurduerunt: (nec est ullus he-
betior sensus in uobis) sicut, ubi Nilus ad illa,
quæ

quæ Catadupa nominantur, præcipitat ex altissi-
mis montibus; ea gens, quæ illum locum accolit,
propter magnitudinem sonitus sensu audiendi ca-
ret. hic uero tantus est totius mundi incitatissi-
ma conuersione sonitus, ut eum aures hominum
capere non possint; sicut intueri Solem nequitis
aduersum, eiusq. radijs acies uestra, sensusq.
uincitur. Hæc ego admirans, referebam tamen
oculos ad terram identidem. Tum Africanus,
Sento, inquit, te sedem etiam nunc hominum
contemplari; ac domum. quæ si tibi parua, ut
est, ita uidetur; hæc cælestia semper spectato,
illa humana contemito. tu enim quam celebra-
tem sermonis hominum, aut quam expetendam
consequi gloriam potes? uides habitari rariss., &
angustis in terra locis, & in ipsis quasi maculis,
ubi habitatur, uastas solitudines interiectas, hos-
que, qui incolunt terram, non modo interruptos
ita esse, ut nihil inter ipsos ab alijs ad alios mana-
re possit, sed partim obliquos, partim transuer-
sos, partim etiam aduersos stare nobis: a quibus
expectare gloriam certe nullam potestis. Cernis
autem terram eandem quasi quibusdam redimi-
tam, & circumdatam cingulis: e quibus duos ma-
xime inter se diuersos, & cali uerticibus ipsis ex
utraque parte subnixos, obriguisse pruina uides:
medium autem illum, & maximum solis ardore
torreri. duo sunt habitabiles: quorum australis
ille, in quo qui insunt, aduersa uobis uigent ne-
gligia,

Plin. lib. v.
cap. ix. Ca-
tadupi etiã
gens Ara-
biæ, idem
lib. vi. cap.
xxix.

VI
licet me au-
dias longe
præstantia
ra narran-
tem.

aduersis ne
stigijs stan-
tes contra
nostra uesti-
gia, unde
Antipodes
dicti. Acad.
lib. 4.

non. n. aut
uos ad il-
los, aut illi
ad nos com-
meandi fa-
cultatē ha-
bent. uerū
hoc fuit Ci-
ceronis ata-
te, nostra
non item.

quia pro-
prio celo
uidebatur,
cū sit mōs
altissimus,
quā Gān-
ges fluius.

YII

Stigia, nihil ad uēstrum genus: hic autem alter
subiectus Aquiloni, quem incolitis, cerne, quā
uos tenui parte contingat. omnis enim terra, quā
colitur uobis, angusta uerticibus, lateribus la-
tior, parua quadam insula est, circumfusa illo ma-
ri, quod Atlanticum, quod Magnum, quod
Oceanum appellatis in terris: qui tamen, tanto
nomine, quā sit paruus, uides. Ex his ipsis
cultis, notisq. terris num aut tuum, aut cuius-
quam nostrum nomen uel Caucasum hūnc, quem
cernis, transcendere potuit, uel illum Gangem
transire? quis in reliquis orientis, aut obeuntis
solis ultimis, aut Aquilonis, Austri ue partibus
tuum nomen audiet? quibus amputatis, cernis
profecto, quantis in angustijs uestra gloria se dila-
tari uelit. Ipsi autem, qui de nobis loquentur,
quā diu loquentur? quin etiam, si cupiat pro-
les illa futurorum hominum deinceps laudes uni-
us cuiusque nostrum, a patribus acceptas, posteris
prodere, tamen, propter eluiones, exustionesq.
terrarum, quas accidere tempore certo necesse
est, non modo non aeternam, sed ne diuturnam
quidem gloriam assequi possumus. quid autem
interest, ab ijs, qui postea nascuntur, sermonem
fore de te, cum ab ijs nullus fuerit, qui ante nati
sint: qui nec pauciores, & certe meliores fue-
runt uiri? cum praesertim apud eos ipsos, a qui-
bus nomen nostrum potest audiri, nemo unius
anni memoriam consequi possit. homines enim
popu-

populariter annum tantummodo Solis, id est u-
nius astri, reditu metiuntur. cum autē ad idem,
unde semel profecta sunt, cuncta astra redierint,
eandemq. totius celi descriptionem longis inter-
uallis retulerint: tum ille uere uertens annus ap-
pellari potest: in quo, uix dicere audeo, quā
multa saecula hominum teneantur. nanque, ut
olim deficere Sol hominibus, extinguiq. uisus est,
cum Romuli animus hac ipsa in templa pene-
trauit; quādoque eadem parte Sol, eodemq.
tempore iterum defecērit, tum, signis omnibus
ad idem principium, stellisq. reuocatis, expleti
annum habeto. huius quidem anni non dum uige-
simam partem scito esse conuersam. quocirca, si
reditum in hunc locum desperaueris; in quo om-
nia sunt magnis, & praestantibus uiris: quanti-
tandem est ista hominum gloria, quā pertinere
uix ad unius anni partem exiguam potest? Igitur,
alte spectare si uoles, atque ad hanc sedem, &
aeternam domum cōtueri: neque sermonibus uul-
gi dederis te; nec in praemijs humanis spem po-
sueris rerum tuarum. suis te illecebris, oportet,
ipsa uirtus trahat ad uerum decus. quid de te alij
loquantur, ipsi uideant: sed loquentur tamen.
sermō autem omnis ille & angustijs cingitur ijs
regionum, quas uides; nec unquam de illo peren-
nis fuit; & obruitur hominum interitu; & obli-
uione posteritatis extinguitur. Quā cum dixisset;
ego uero, inquam, o Africane, si quidem bene
meritis

pro quan-
docunque.

quod futu-
rum est, ue-
ait Macro-
bius, quin-
decim an-
norum mili-
bus ab inte-
ritu Romu-
li.

sermo ho-
minum ne-
gligendus.

VIII

Paulli.

principio
nulla est o-
rigo.

CICERONIS

meritis de patria quasi limes ad celi aditum pa-
tet, quanquam a pueritia, uestigijs ingressus &
pātris, & tuis, decori uestro non defui, nunc ta-
men, tanto premio proposito, enitar multo uigi-
lantius. Et ille, Tu nero enitere; & sic habe-
to, te non esse mortalem, sed corpus hoc, nec e-
nim is es, quem forma ista declarat: sed mens cu-
iusque is est quisque, non ea figura, quæ digito
demonstrari potest. Deum te igitur scito esse: si-
quidem Deus est, qui uiget, qui sentit, qui me-
minit, qui praeuidet, qui tam regit, & modera-
tur, et mouet id corpus, cui praepositus est, quàm
hunc mundum princeps ille Deus: & ut ipsum
mundum ex quadam parte mortalem ipse Deus
aeternus, sic fragile corpus animus sempiternus
mouet. nam, quod semper mouetur, aeternum
est: quod autem motum affert alicui, quodq. ip-
sum agitur aliunde, quando finem habet mo-
tus, uiuendi finem habeat necesse est. solum igitur
quod sese mouet, quia nunquam deseritur a
se, nunquam nec moueri quidem desinit. quin e-
tiam ceteris, quæ mouentur, hic fons, hoc prin-
cipium est mouendi. principio autem nulla est o-
rigo. nam ex principio oriuntur omnia: ipsum
autem nulla ex re fieri potest. nec enim esset hoc
principium, quod gigneretur aliunde. quod si
nunquam oritur, nec occidit quidem unquam.
nam principium extinctum, nec ipsum ab alio re
nascetur, nec ex se aliud creabit: siquidem neces-
se est

SOMNIUM SCIPIONIS. 151

se est a principio omnia oriri. ita fit, ut motus
principium ex eo sit, quod ipsum a se mouetur. id
autem nec nasci potest, nec mori: uel concidat
omne caelum, omnisq. natura consistat, necesse
est, nec uim ullam nanciscatur, qua primo impul-
su moueatur. Cum pateat igitur, aeternum id es-
se, quod a se ipso moueatur: quis est, qui hanc
naturam animis esse tributam neget? inanimatis
est enim omne, quod impulsu agitur externo:
quod autem anima est, id motu ciatur interiore.
nam hæc est natura propria animæ, atque uis.
quæ si est una ex omnibus, quæ sese moueat: ne-
que nata est certe, & aeterna est. hanc tu exerce
optimis in rebus. sunt autem optimæ curæ, de sa-
lute patriæ: quibus agitatus, & exercitatus ani-
mus, uelocius in hanc sedem, & domum suam
peruolabit: idq. ocius faciet, si iam tum, cum e-
rit inclusus in corpore, eminebit foras, & ea, quæ
extra erunt, contemplans, quammaxime se a cor-
pore abstrahet. nam eorum animi, qui se corporis
uoluptatibus dederunt; earumq. se quasi mini-
stros præbuerunt; impulsuq. libidinum, uolu-
ptatibus obedientium, deorum, & hominum iu-
ra uiolauerunt; corporibus elapsi, circum terram
ipsam uolutantur, nec in hunc locum, nisi multis
exagitati seculis, reuertuntur. Ille discessit:
ego somno statim solutus sum.

quæ sit ani-
mæ propria
natura.

disce ratio-
nem aperie-
di aditus ad
caelestem ui-
tam.

VARIAE LECTIONES

EX INGENIO.

<i>Amici, atque pl.</i>	9.
<i>Afferre, mutuat.</i>	<i>ibidem.</i>
<i>Facit, nihilo ut</i>	15:
<i>Leuctris, Stratoq.</i>	17:
<i>Videbatur, parui</i>	20:
<i>Aliquid, aut palam eripit.</i>	49.
<i>Quinctus hic & trigessimus</i>	94:
<i>Adolescentiam peruenissent:</i>	
<i>uel, perdurassent.</i>	119.
<i>Consentiunt, nanque a. m.</i>	130:
<i>Familia sunt alij.</i>	142.

INDEX RERVM.

ET VERBORVM.

A	Acacus.	25.
Abstinentia Africani. 58:	Aeginetis pollices præ-	
academiæ ratio quid a ce-	cili.	71.
teris differat. 41:	æquitas lucet ipsa per	
accusatio laudem peperit	se.	10:
L. Crasso adolescēti 50:	Aesopus, fabularum a-	
accusatio multos illustra-	ctor.	29.
uit. <i>ibidem.</i>	ætate ut quisque antece-	
accusatio quibus de caus-	dit, ita sententiæ princi-	
sis suscipienda. 51:	patum tenet in augurum	
accusatoris nomen fugien-	collegio. 105:	
dum. <i>ibidem.</i>	Africani dictum pulcher-	
L. Acilius cur sapiens ha-	ritum. 23: eius abstinen-	
bitus. 112.	tia. 58:	
actio cognitioni antepo-	Africanus censor. 58:	
nenda. 38.	Agelilaus. 43.	
actione in omni suscipi-	Agis rex occisus. 59.	
enda quæ consideranda	Agraria lex Philippi. 57:	
sint. 19:	agricolarum uolupta-	
adolescentes quibus e re-	tes. 102.	
bus commédationem pe-	agriculturæ laus. 37:	
tere debeant. 50:	Aiax Telamonius. 28:	
adolescētīæ uitupera-	Aiax tragœdia. 29.	
tio. 94:	Alexander Macedo huma-	
adolescētia multo plu-	nitare superatus a pa-	
res, quàm senectus, mor-	tre. 23:	
tis casus habet. 105:	Alexander Phæreus, ab u-	
adoleſcentum petulantia	xore interfectus. 45:	
magis est, quàm senū. 98.	amare quid sit. 133:	
adoleſcentum imbecilli-	amicorum paria. 114:	
tas consilij propria. 29:	amicitiæ ne in inimicitias	
adulari, passiue. 23:	cōuertatur, cauēdū. 128:	
	amicitiæ	

I N D E X.

amicitiæ prima lex animus hoīs diues, nō arca
quæ. 120: appellari debet. 136.
amicitiæ termini. 123. annulus Gygis. 70.
amicitiæ ueræ in quibus annus solis redditu meti-
reperiantur. 125: mur. 151.
amici qui deligendi. 125. annus uere uertens multa
amicitiæ inter æquales ma- hominum sæcula com-
gis elucet. 133: plectitur. 137.
amicitiæ orta a natura, nō Antiopa tragœdia. 29.
ab indigētia. 117: 118. 122: Antipater Tyrius. 60: eius
amicitiæ qua re propin- opinio de honesto. 69.
quitate præstet. 115: Apellis Venus. 63:
amicitiæ quid sit. 115: Apollinis Pythii oracu-
amicitiæ disfluere oportet, lum. 58:
non præcidere. 30: *Αποθνήσκουσα*. 26:
amicorum omnia com- appetitus rationi lege na-
munia. 15: turæ subiectus est. 26:
amicus tanquam alter Appius Claudius Cæcus,
idem. 129. pacis cum Pyrrho disflua-
Amilcar Hannibalis pa- tor. 93:
ter. 84. aqua hæret. 87:
animi opera maiora, Aquillii de dolo malo for-
quàm corporis. 50: mula. 74: 75.
animo nihil diuinius. 138. Arati præclarum cōsiliū
animorum motus dupli- ad constituendā rēp. 59:
ces. 33. Aratus Sicyonius Nico-
animorum natura æter- clem tyrannū occidit. 59:
na. 152. cur mortalis ef- Archytas Tarentinus. 99.
se non possit. 107: 109: Areopagitas constituit
animorum uis duplex. 26. Solon. 20.
animus cælestis ex altissi- Argantonius, Tartessio-
mo domicilio depressus rum rex. 106:
in terram. 108: in custo- Aristidis sententia de The-
dia corporis, quo ad mistoclis cōsilio. 32:
Deo uidetur retinen- eius auctoritas Athenis.
tus. 146: ibidem. iustus. 65.

Aristip-

I N D E X

Aquillii de dolo malo for- Pœnis captus. 84 a
mula. 74 b 75 a Atreus 25 b. 85 b
Arati præclarum cōsiliū Atticus cognomen Athe-
ad constituendam remp. nis deportauit. 90 a. P.
59 b Sulpicio multum uteba-
Aratus Sicyonius Nicoclé tur. 111 a
tyrannum occidit. 59 b Attii poetæ de regno sen-
Archytas Tarentinus. 99 a tentia 80 b. eius de Atreo
Areopagitas constituit So uersus. 85 b
lon. 20 a auari plus semper appe-
Argantonius, Tartessio- tunt. 146 b
rum rex. 106 b auaritia iniuriæ præcipua
Aristidis sententia de Themi causa. 9 b. Spartam per-
stoclis cōsilio. 32 b. eius ditura 58 b. ea nullum est
auctoritas Athenis. ibid. terius vitium. ibidem.
iustus. 65 a eius vituperatio. ibidem.
Aristippus omne bonum auaritia senili nil absur-
in uoluptate posuit. 88 a dius. 105 b
Aristo 5 b Augures maiores natu iis
Aristo Chius de senectute etiam, qui cum imperio
scripsit. 90 b sunt, anteponuntur. 96 b
Aristotelis opinio de pecu Auspicia quæ sint optima.
nariarum effusionibus. 53 b 92 b
& de honesto. 69 b
Assentatio ab amicitiæ re- B
mouenda. 131 a Bargaius Illyricus latro.
Astutiæ tollendæ 49 a
Athenę exemplis illustres. 77 a beata vita, in quo conti-
4 a neatur, ex Metrodori sen-
Athenienses in Aeginetas tentia. 88 a
duri. 72 a bella cur suscipienda. 12 a
Atilius Calatinus, prima- bella iusta quæ. ibidem
rius populi uir. 104 b bellicæ res maiores ne sint
Atilius græce scripsit histo vrbani, an contra. 20 a
riam. 88 a belli gloria adolescentibus
Atilius Regulus, iterum a quærenda. 50 b
bellum Punicum tertium
V M. Cato-

I N D E X

M. Catonis consilio illatum. 21 a
bene agier quid sit. 75 a
77 a
bene, & beate viuere nihil aliud est, nisi honeste, & recte uiuere. 139 a
benefacta male locata, malefacta sunt. 54 b
beneficia in egentissimos quosque præcipue conferenda. 15 a. 54 b
beneficia, quæ plurimi facienda. 15 b
beneficentia Herculem in Deorum numerum retulit. 67 a
beneficii immemorem omnes oderunt. 55 a
beneuolentiæ colligendæ præcepta. 46 a
beneuolentiam ciuium blanditiis, & assentionibus colligere turpe est. 25 a
benignitas largitioni anteponenda. 55 a
benignitas propensior esse debet in calamitosos. 15 a. 54 b
benignitas quæ sit utilis reip. 55 a
benignitas quas cautiones habeat. 13 b
benignitate nihil hominis naturæ accommodatius. ibidem.
Biantis dictum. 124 b
Bias omnia secum portabat. 137 a
Bias sapiens. 135 b
bona bonis quæ anteponantur. 61 a
bona caduca, & incerta. 115 b
bona ea sunt habenda, quæ secundum naturam sunt. 107 a
bonitatem qui tollant. 67 b
boni uiri definitio. 78 b
boni uiri qui appellandi sint. 115 a
boni uiri qui sint. 77 a. 79 b
bonum solū honestū. 136 a
bonum summum, conuenienter naturæ uiuere, & Stoicorum sententia. 64 b
bonum uirum esse semper utile. 75 b
bonus nemo miser esse potest. 139 a
M. Brutus accusator. 51 b
L. Brutus in liberanda patria interfectus est. 107 b
L. Brutus quid in patria liberanda spectarit. 137 a
C
Cæcilius uersus contra senectutem. 95 b
Cæcilius. 98 b
Cælare, & tacere non idem sunt. 69 a
Cæsar, Catuli patris frater. 33 b
C. Cæsar

I N D E X

C. Cæsar dictator ciuium bona uendit. 60 a. eius largitiones non liberales, sed iniustæ. 13 b. regnandi causa, peruerit omnia. 9 b.
tyrannus dictus. 45 a
Callicratidas, nimio gloriæ studio, Lacedæmoniis nocuit. 21 a
Callipho philosophus. 89 a
Calumniæ exempla. 11 a
Calypso. 28 b
Canis. 74 b
Carthago deleta. 12 a. euer-
sa a Paulli F. 58 b
Cato Brutus auunculus. 135 b
Cato Censorius Africanus prioris fere æqualis. 62 a.
sapiens dictus. 65 a. græcarum litterarum perstudiosus in senectute. 95 b
Cato inter Africanorum ætates interiectus. 137 a
Cato maior. 37 b
M. Cato miles. 92 a. eius consilio illatum tertium bellum Punicum. 21 a. eius de Carthagine suspicio. 94 a. eius dictum. 131 a. eius egregia laus. 76 a. eius liber de rebus rusticis. 103 a. prætor. 92 a
Catuli optime latina lingua uti putabantur. 33 b.
eorum qualis sermo. 28 a
Censor Africanus. 58 b
Censor L. Mummus. ibidem
Cethegus. 92 b. 143 b
M. Cethegus suadæ modulatus dictus ab Ennio. 102 a
Chrysippi dictum. 71 a
Cicero consul. 60 b
Ciceronis ædilitas. 54 a
M. Tullii Ciceronis de op-
pressa coniuratione gloria-
tio. 20 a. eius uersus ibi-
dem. Academicus fuit. 41 a. 66 a. eius de gloria
libri duo. 47 a. de reip. 54 a.
eius ædilitas. ibidem. omnes
honores suo anno adeptus. ibidem. consul. 60 b
Cimon Thessalus. 100 a
Cincia lex a Maximo lau-
data. 92 b
Cineas Thessalus. 100 a
Circe. 28 b
Cuius quis sit. 141 b
Cleombrotus, inuidiam ti-
mens, Lacedæmonios
perdidit. 20 b
Clytemnestra, tragœdia. 29 a
Collatinus a Bruto colle-
ga emissus. 70 b
concordia fundamentum
reip. 95 a
Consilii capiendi delibera-
tio triplex, ut uidetur Pa-
natro. 6 a
consuetudinis maxima uis
est. 126 b
conuiuia tempestiua. 101 a
V 2 Con-

I N D E X

conuiuium melius Latini,
quàm Græci nomina-
runt. 100 b
Corinthus cur deleta. 12 a
a Mummio euerſa. 58 b
euerſa. 71 b
corporis bona externis bo-
nis anteponenda. 61 a
L. Crassus. 27 b. 33 b. eius
ædificium munus. 50 a.
eius ædilitas. 53 b
M. Crassus. 27 a. præ diui-
uitiis de honesto non cu-
rabat. 77 b
P. Crassus, cognomine Di-
ues. 53 b. pontificii iuris,
& ciuiliſ studiosus. 105 a
Cratippus Peripatetico-
rum princeps. 4 a. eius
laus. 41 b. ætate Cicero-
nis, philosophorum prin-
ceps. 63 a. eius opinio de
honesto. 68 b
Curia Athenis. 55 b
Curio utilitatem præpone-
bat æquitati. 81 b
Man. Curius, de Samniti-
bus, de Sabinis, deq. Pyr-
rho triumphauit. 103 a.
eius villa. ibidem. oblatū
aurum repudiauit. 103 b.
eius tenuitas uictus. 137 b
Cynicorum uerecundia. 32 a. 36 b
Cyrus. 43 a. eius morien-
tis sermo, apud Xeno-

phonem. 96 b. 109 a. Per-
sarum suus rex, agricultura
raq. oblectatus est. 104 a

D
Damon. 71 b
decorum. 24 b
decorum ab honesto se-
parari non potest. 24 b.
ab honesto quid differat.
ibidem. duplex decorum
ibidem. fufum per omnes
partes honestatis. ibidem.
poeticum decorum. 25 a
tribus in rebus positum.
31 b
Decii duo. 65 a. 137 b
P. Decius, quarto consu-
latu, se pro rep. deuouit.
100. a
deliberanda ea non sunt,
in quibus est turpis ipsa
deliberatio. 69 b
Demetrius a Macedoni-
bus relictus. 45 b
Demetrius Phalereus. 4 a.
54 b
Demosthenes. 4 b. 51 a
Deos non nocere. 42 a
deposita non semper red-
denda. 83 a
detrahendi de absentibus
studium uitiōsam natu-
ram significat. 33 b
Dicæarchi liber de interi-
tu hominum. 43 b
diligere oportet, cum iudi-
caueris

I N D E X

caueris. 119 a
Dinomachus philosophus
89 b
Diogenis Babylonii, Stoi-
ci, opinio de honesto.
73 a
Dionysius tyrannus. 71 b
diues non est, cui quæſito
opus est. 145 b
diues qui sit. 144 b
diuitiæ cur expetantur. 9 b
diuitiarum fructus in co-
pia est. 132 a
diuitias amare, paruī, an-
guſtiq. animi est. 18 b
dolere malum, non esse
philosophi, non nulli affir-
mant. 85 a
dolus malus, quid. 75 a
75 b
domus uiri honorati qualis
esse debeat. 34 b
M. Drusus. 27 b
Duilius Pœnos primus
classe deuitit. 100 b. dele-
tatur ceréo funali, &
tribicine. ibidem.
duodecim tabulæ de tu-
rela. 175 a
E
Eloquentiæ laus. 39 a. 51 a
56 a
Ennii uersus. 9 b. 13 a. 15 b.
7 a. 22 a. 45 a. 54 b. 85 b.
90 a. 92 a. 93 a. 94. a
Ennius præclare pauper-

tatem, & senectutem tu-
lit. 93 b. quot annos vi-
xerit. ibidem
Epicurei peruertunt præ-
cepta officii. 5 a
Epicuri de bono, & malo
sententia. 88 b
Epigone tragædia. 29 a
Euripidis uersus. 80 a. 86 a
exercitatio in omni re ne-
cessaria. 17 a. in senibus
quid efficiat. 97 b
exilii definitio. 140 b
exilium quibus terribile.
138 a
exules qui sint. 141. a
F
Q. Fabii Maximi laus. 22 a
Q. Fabius Maximus calli-
dus. 27 a
Fabricius iustus. 65 a. 81 a
C. Fabricii mira iustitia. 81
a. continetia. 137 b. 145 b
Fabula Platonis utilissima.
70 a
Fenerari a Catone impro-
batum. 61 b
Feneratores ad medium
lanum sedebant. ibidem.
Feriale ius. 11 b. cum hosti-
bus commune. 86 a
fidei bonæ nomen latissi-
mum. 77 a
fidei templum in Capito-
lio. 85 b
fides uel hosti seruanda.

I N D E X

13 a. 86 a. 86 b
fides unde dicta. 9 b
fimbria. 78 b
L. Flaminius, e senatu eie-
ctus. 100 b
C. Flaminius tribunus pl.
92 b
fortis animus duabus in
rebus cernitur. 18 a fortis-
simus quisque, imperandi
cupidissimus. ibidem
forti viro uis adhiberi non
potest. 86 b
fortitudinē quo modo de-
finiant Stoici. 17 b
fortitudo est dolorum, la-
borumq. contēptio. 83 b
fortitudo sine iustitia, in ui-
tio. 17 b
fortunam suis quisque fin-
git moribus. 142 b
fraus odio digna maiore,
quā vis. 13 a
fraus vulpeculæ propria,
uis Leonis. ibidem
G
Gabinia lege quanta labe
facta sit. 121 a
Gallus dimetiendi cæli, &
terrę studiosissimus. 101 b
gemma in vitibus. 102 b
Geometræ non omnia do-
cent. 68 b
gloria, diuiciis anteponen-
da. 61 a
gloria cupidi homines fa-
cile ad res iniustas impel-
luntur. 18 a
gloriæ cupiditas in maxi-
mis animis, & ingeniis.
9 b
gloriam e rebus bellicis pe-
tere adolescentes de-
bent. 50 b
gloriam qui contemnunt
non reprehendendi. 19 b
gloria tribus e rebus con-
stat. 47 a
Gorgias Leontinus, Iso-
cratis magister. 93 a. cen-
tū, & septem, compleuit
annos. ibidem
C. Gracchi frumentaria lar-
gitio. 57 b
Gracchi patris laus. 50 a
Ti. Gracchum qui secuti
sunt. 120 b
Græca verba latinis in cul-
care, ridiculum. 28 b
Græcia, manante a Lacedæ-
moniis malo, cecidit. 59 a
Græcorum consuetudo, ut
iis proponatur, de quo di-
sputēt quāuis subito. 111 a
Græcorum nobiles uictō-
riæ sex. 17 b
gratiæ, & pecuniæ compa-
ratio. 56 b
Gyges Platonicus, ex pa-
store rex. 70 a
H
Hannibal crudelis. 12 b. cal-
lidus

I N D E X

lidus. 27 b
hasta bis in foro posita. 60 a
Hecatonis Rhodii libri de
officiis. 75 b. 81 b
Hercules in cælestium nu-
mero collocatus propter
beneficia in humanum ge-
nus collata. 67 a
hereditas optima quæ.
30 b
hereditatis spes quid effi-
ciat. 131 a
Herodoti locus. 49 a
Hesiodi locus. 14 b
Hesiodus de stercoreatione
verbum non fecit. 103 a
Homerus auctor optimus.
83 b. multis ante Hesio-
dum sæculis fuit. 103 a
homines quidem non re,
sed nomine. 17 a
hoies secūdū deos homini-
bus maxime utiles. 56 a
hominis propria appeti-
tio principatus. 7 a
hominis propria veri inue-
stigatio. ibidem. in pru-
dentia posita. 7 b
homo ceteris animantibus
quantum præstet. 6 b
homo solus ordinem sen-
tit. 7 a
honestas a partibus quat-
tuor manat. 7 a. 37 b
honestas per se animos o-
mnium mouet. 47 a
honestatis partes quattuor
83 b
honesti uis. 72 a
honestum, natura lau-
dabile. 7 b
honestum nihil, quod iusti-
tia uacet. 17 b
honestum quibus ex rebus
constetur. ibidem
honestum quid sit, e stoi-
corum, Peripateticorum,
Socratis sententia. 64 a
honestum uerum in sapien-
tibus solis. 64 b
Hortensii ædilitas. 53 b
Hortensius, Ciceronis li-
ber de laudibus philoso-
phiæ. 41 a
hortus altera succidia.
104 a
hostis, olim peregrinus.
12 b
I
Ianus medius. 61 b
Iason Phæreus callidus.
27 b
Imperator quis sit. 142 a
Imperia non semper expe-
tenda. 18 b
Imperii cupiditas in maxi-
mis animis, & ingeniis.
9 b
Imperium non est scelere
quærendum. 81 a
Impii aduersus deos qui
sunt. 67 b
V 4 Iniuria

I N D E X

iniuria fit duobus modis. iustitia, omnium domina,
13 a & regina virtutum. 67 a
iniustitiæ duo genera. 9 a iustitia seruanda etiam ad-
insipiente fortunato nihil uersus infimos. 13 a
est intolerabilis. 123 b
insitionibus nihil inuenit L
agricultura solertius. Lacedæmonii senes appel-
103 a labant amplissimum ma-
inuita Minerua, nihil de- gistratum gerentes. 94 a
cet. 28 a Lacedæmonii victoriæ cu-
iocandi genus duplex. 26 b pidissimi. 17 b
iocandi genus qualis esse Læteus orbis. 148 b
debeat. ibidem. C. Lælii, & P. Scipionis fa-
ira male laudatur a Peripa miliaritas memorabilis.
tericis. 23 a 111 b. 114 b
ira nihil recte fieri patitur. C. Lælius semper eodem
34 a uultu. 23 b. plenus hila-
ira omnib. in rebus repu- ritatis. 27 b. cognomen-
dianda est. 23 b to Sapiens. 49 a. 65 a.
irasci grauitur inimicis nō Q. Mucii scæuolæ Augu-
oportet. 23 a ris socer. 111 a
iratorum, aut alioqui com Largitio. 54 a. 55 a
motorum forma ipsa cor Largitionem inconsultam
poris tota mutatur. 26 a rapinæ sequuntur. 52 b
Iocrates. 4 b. Gorgiæ Le- Latronum leges quædam
ontini discipulus fuit. 93 sunt. 49 a
a. vixit annos vno minus Laudare se, indecorum.
centum. ibidem. 34 b
Italicum bellum. 45 b Leontinus Gorgias, Iso-
iura belli. 11 b cratis magister. 93 a
iustitiæ fundamentū quod Leuctrica calamitas. 44 b
9 a. 12 b leges cur constitutæ. 49 b
iustitiam tollit ambitio. leges quædam etiam inter
9 b latrones. 49 a
iustitia nullum tempus va- legis Cincix suasor Maxi-
care debet. 18 a mus. 92 b
legis

I N D E X

legis xii. tabularum ver- exstruendis villis. 35 a
ba. 12 b eius ædilitas. 53 b
legumlatores boni plus ludo, & ioco quatenus v-
profunt ciuitatibus, quàm rendum. 26 b
boni imperatores. 20 a Lycurgus. 20 b
lex Crassi, & Scæuolæ de Lyfander dux Lacedæmo-
peregrinis. 72 a niorū. ibidē. a Lacedæmo-
lex de repetundis. 58 a niis expulsus. 59 a. Lacedæ-
Lex naturæ communē uti- dæmonius fuit. 28 a. 104 a
litem spectat. 69 a Lyfis Pythagoreus Epa-
lex Petronia, & Papia de minundam erudit. 38 b
peregrinis. 72 a M
lex Voconia, a M. Catone Magisteria. 101 a
laudata. 93 b magnæ Matris Idæa sacra.
liberales qui sint. 53 a 100 b
liberalitas. 13 b magnanimitas. 37 b
liberalitas secundum natu malitia distat a prudentia.
ram. 66 b 77 a
liberalitatis duo genera. M. Manilius pauper fuit.
14 b 146 b
liberalitatis ratio duplex. L. Manlius dictator. 87 a
52 b T. Manlius deterret tribu-
liber nemo, nisi sapiens. num pl. ab accusatione
142 b patris. 87 a
libertatis causa omnis a M. Marcellus. 108 a
magnanimis viris susci- C. Marius. 138 b
pienda contentio. 19 a C. Marius a fide, iustitiaq.
libertatis proprium quid discessit. 79 a
sit. 19 a Marius Gratidianus. 76 a
libido senectuti sædissima. prætor edicit populo,
31 a quid seruet. 75 a
C. Licinii Crassi lex de C. Marius septimum an-
sacerdotiis. 132 a num post præturā iacuit.
loci & temporis uis quan- 79 a
ta sit. 36 a Marte nostro. 69 a
Luculli magnificentia in Massilia in triumpho por-
tata. 46 a

I N D E X

Q. Maximus Tarentum recepit. 92 a . mortuum filium pro funere laudauit. 92 b
 memoria legendis sepulcris perdi putabatur. 95 a
 senectute minuitur. ibid.
 mercari quod statim uendas, sordidum. 37 a
 mercatura quæ probanda. 37 a
 mercenarii omnes sordidi. ibidem
 Q. Metellus a legato suo C. Mario accusatus. 79 a
 Metrodori de beata uita sententia. 88 a
 metus omnis seruitus est. 144 a
 Minerva Phidix. 136 a
 Minos. 25 a
 modestia. 24 a
 modestia quid sit. 35 b
 morositas senum aliquid excusationis habet. 105 b
 morti nihil tā simile, quam somnus. 109 a
 mortuis religiosa iura tribuuntur. 114 a
 Q. Mucii ædilitas. 53 b
 Q. Mucii Mancini sermo qualis. 28 a
 P. Mucius. 50 b
 Q. Mucius, P.F. iuriconsul. 29 b
 Q. Mucius, Porſenæ interfector. 137 b
 L. Mummius censor. 58 b.
 eius continentia. 142 b.
 Corynthus sustulit. 58 b. 142 b
 N
 Næuii bellum Punicum. 101 b
 Næuii versus. 94 b
 Naturæ lex. 69 a
 natura est ius gentium. 66 a
 natura est lex diuina, & humana. 66 a
 naturam quisque suam potius, quam alienam sentit qui debet. 28 b
 natura non patitur, ut alteri detrahamus, nostri commodi causa. 68 a
 natura omnibus sequenda. 28 b
 natura quas partes corporis texit, eas tegere omnes debent. 31 b
 natura similitudinem sui appetens est. 122 b
 Nearchus Tarētinnus. 99 b
 Neptunus tres optiones Theſeo dedit. 94 a
 Nestor apud Homerum de uirtutibus suis sæpiſſime prædicat. 97 a
 Nicocles tyrannus occisus. 59 b
 C. Nor-

I N D E X

C. Norbanus a P. Sulpicio accusatus. 51 b
 Numantia deleta. 12 a
 T. Numicius trib. pl. 86 a
 O
 Obiurgationum qui modus. 34 a
 M. Octauii frumentaria largitio. 57 b
 Cn. Octauius primus e sua familia consul. 34 b
 Oeconomicus, Xenophonis liber a Cicerone iam sene uersus. 61 a
 officia aliis alia magis debentur. 16 b
 officia a quattuor honestatis fontibus ducta. 83 b
 officia exprobrantium hominum odiosum genus. 127 a
 officia media. 64 b
 officia pro ætatum ratione uariantur. 30 b
 officia senum. 31 a
 officia splendidissima, quæ ab animi magnitudine oriuntur. 17 a
 officii æplitudo, & laus. 4 b
 officii deliberatio triplex. 63 b
 officii descriptio. 6 a. & 26 a
 officii deferendi causæ. 10 a
 officii diuisio. 6 a
 officii persequendi rationes quinque. 41 b
 de Officiis libri, a Stoicorum fontis deriuati. 5 b
 de Officiis libri non multum a Peripateticorum dogmate differunt. 4 a
 Officina nihil habet ingenium. 36 b
 de officio quæstio duplex. 6 a
 officiorum boni ratiocinatores esse debemus. 17 a
 officiorum comparatio. 37 b
 officiorum præcepta adolescentiæ aptissima. 4 b
 officiorum tractatio in philosophia uberrima. 62 b
 officium adolescentis. 3 b
 officium magistratus. 31 a
 officium peregrini. 31 a
 officium priuati. 31 b
 omnia pro clara, rara, & onera maxima, senectus, & paupertas. 93 b
 opes cum infamia non utiles. 81 a
 opifices omnes sordidi. 37 a
 opinionem hominum de se negligere, arrogantis est. 25 a
 opipare paratum conuiuium. 74 b
 orationes duplex ratio. 51 a
 Oratio-

I N D E X

orationis vis duplex. 33 a. Pascere bene, prima utili-
 orationis proprium quid 61 a
 sit. 4 b tas in re familiari.
 orbium caelestium ordo. patriae caritas quanta. 16 a
 149 a patroni ciuitatum, & natio-
 ordo quid sit. 35 b num qui essent. 12 a
 Origines, Catonis liber. L. Paullus, socer filii M. Ca-
 108 a ronis. 93 b
 Oppid. 44 a paupertas contra natu-
 orium languorem affert. ram. 66 a
 62 a paupertas, & senectus ma-
 xima onera putantur.
 93 b
 P
 Panæti opinio de hone- Pausanias, dux Lacedæmo-
 sto. 64 a niorum. 20 b
 Panætius. 43 a. 52 a Peccandum non est amici
 Panætius, Africanus præce- causa. 120 a
 ptor. 23 b Peccare est tam quam li-
 Panætius defenditur a Ci- neam transire. 139 b
 cerone. 69 a peccata esse equalia. 139 a
 Panætius de officiis accu- pecunia corrupti, fideles
 ratissime scripsit. 63 a esse non possunt. 52 b
 Panætius duas res in suis pecuniæ cupiditas unde.
 libris prætermisit. 61 a 9 b
 Panætius locum de officiis pecuniam contemnere, ma-
 prætermisit. 63 b gnificum est. 18 b
 Panætius reprehensus. 5 a pecunia non quaerenda so-
 C. Papirius. 131 a lum, sed etiam collocan-
 Consul legem tulit de da. 49 b
 de tribunis pl. reficien Pelopis regnum iniquum.
 dis. 132 a 88 b
 Papus Acemilius C. Lusci perduellis 12 b
 no familiaris. 120 a Pericles. 43 b. princeps
 Παπιδοςζα maxime Socra- Græciæ. 54 b
 tica. 136 a periculis sine causa offer-
 Parsimonia, magnum ue- re se, stultum est. 21 b
 ctigal. 146 a periculosarum actionum
 mul-

I N D E X

multiplex ratio. 22 a dis. 58 a
 Peripatetici, quod iracun- Plato. 4 b. eius locus. 7 b.
 diam laudent, notati. 23 a 17 b. eius præclara senten-
 periurium quid sit. 86 a tia. 9 a. eius dictum in
 perniciæ uitæ summa, in- philosophos. 10 a. Dio-
 telligentiæ simulatio in nem erudit. 35 b
 malitia. 77 b Pocula minuta, & roran-
 Phaeton Solis filius. 83 a. tia. 101 a
 ictu fulminis deflagauit. Polycleti signum. 142 a
 ibidem. Pompeii Magni dictum ho-
 Phalaridis mors. 45 b. norificum in Cesarem.
 crudelis tyrannus fuit. 21 a. eius theatrum. 54 b.
 68 a reprehensus. 80 a
 Philippi ad Alexandrum Pomponius tribunus pl.
 epistola. 52 b. eius lex diem dixit L. Manlio di-
 Agraria. 57 b. tribunus ctatori. 87 a
 pl. ibidem. T. Pontii centurionis vi-
 L. Philippi iniusta senten- res. 97 b
 tia. 81 a Pontii Samnitis dictum de
 I. Philippus. 27 b. 54 a auaritia. 58 a
 Philosophiæ defensio. 41 a Pontius Samnis. 99 b
 Philosophiæ nomen qui- Posidonius, Panæti disci-
 busdam inuisum. 40 a pulus. 63 b. de officiis
 Philosophiæ pars de offi- scripsit. ibidem.
 ciis vberima. 62 b præclara omnia rara. 128 b
 Philosophiæ quando, & prandia decimæ nomine.
 quibus rationibus addu- 54 a
 ctus operam dare cœpe- principatum appetere, ho-
 rit Cicero. 40 a minis proprium. 7 a
 Philosophia quid. 40 b priuatam vitam multi co-
 Philosophi in quo pec- luere, ut tranquille uiue-
 cent. 10 a rent. 19 a
 Philosophi qui. 38 a priuata nulla natura, sed
 pirata communis hostis o- occupatione, victoria, le-
 mnium. 86 a ge, pactione, condicione,
 Pisonis lex de repetun- sorte. 8 b
 Pri-

I N D E X

Priuata uita otiosior, publica fructuosior. 19 a
 Prodigii qui. 53 a
 promissa non seruanda. 82 b. 83 a
 promissis quādo standum non sit. 11 a
 propylæa. 54 b
 prudentiæ, & sapientiæ discrimen. 38 a
 prudentia in quo sita. 7 b. 77 a
 prudentia quid. 35 b
 prudentia senectutis est. 94 b
 prudentia sine iustitia nocet. 47 b
 Ptolemæus, Aegypti rex, Arati Sicyonii hospes. 59 b
 pulchritudinis duo genera. 32 b
 Pyrrhi, & Hannibalis dissimiles mores. 118 a
 Pyrrhi præclara sententia. 12 b
 Pyrrho. 5 b
 Pyrrho se Macedones dediderunt. 45 b
 Pyrrhus Aeacides. 12 b
 Pyrrhus bellum intulit Romanis. 81 a
 Pythagoras. 16 a. eius seueritas. 27 b
 Pythagoreorum mos in exercenda memoria. 98 b

Pythias. 71 b
 Pythius argentarius. 74 b

Q

Quæstio de honesto, & utili. 72 b

R

Ratione utentium duo genera. 42 a
 rectum ita iustum, si uoluntarium. 10 a
 Reges cur instituti. 49 b
 regnandi cupiditates unde exsistant. 69 b
 regni fides nulla. 9 b
 Regulus, captus a Pœnis. 13 a
 Regulus Atilius. 107 b
 rei familiaris augenda qui modus. 24 a
 Reip. præfuturis duobus Platonis necessaria præcepta. 22 b
 Reip. rectores legum similes esse debent. 23 b
 repetundarum lex. 58 a
 Respublicæ maximæ per adolescentulos labefacta, a senibus sustentata. 94 b
 rhetorum campus. 17 a
 Romanarum legionum forma. 108 a
 Romani populi, Cannensicladæ, animi magnitudo. 72 a
 Romani quibus populis uicinis

I N D E X

his ciuitatē dederūt. 11 b
 Romani uiri illustres bellica laude. 17 b
 Romulus iniustus. 71 a
 quibus gradibus in cælum ascenderit. 137 a
 Roscium Amerinū adolescentem defendit Cicero. 52 a
 Rupilius fabularum actor. 29 a
 P. Rutilius. 50 b
 Rutilius Rufus, Panætii auditor. 63 b

S

Sacra familiarum. 16 a
 Saguntini. 140 a
 C. Salinator. 91 b. Tarentum amisit. 92 a
 sanguinis coniunctio uinculū caritatis. 16 a
 sapiens, qui sibi non prodest, nequidquā sapit. 75 a
 sapientes septem, non tamen omnino sapientes. 65 b. 112 b
 sapientiæ laus. 40 b
 sapientia in quo sita. 7 b
 sapientia nō nulli quo modo interpretentur. 115 a
 sapientiā princeps uirtutum. 38 a
 sapientia quid a prudentia differat. ibidem
 sapientia quid sit. ibidem
 sapientissimus quisque æquissimo animo moritur, ætali-
 ssimus iniquissimo. 109 b
 Scauolæ pontificis laus. 111 a
 a. pontifex maximus. 77 a
 M. Scaurus. 20 b. 27 b. eius filius damnatus. 34 b. eius ædilitas. 53 b
 Scientiæ cupiditate omnes trahimur. 8 a
 Scipio Africanus, Pauli filius, eloquētia cumulauit bellicam gloriam. 29 b
 Scipio ambitiosus, & tristis. 27 b
 Scipio Nasica Ti. Gracchū interemit. 20 b
 Scipiones duo. 65 a, 108 a
 Scipiones duo, propugnacula belli Punici. 137 b
 Scipionis Africani dictum. 62 a. eius filius minorem Africanū adoptauit. 30 b
 P. Scipionis Nasicæ sermo qualis. 28 a
 Scipionis uirtutes. 113 a, 113 b
 Scipio Numantiā excidit. 20 b
 Scipio paucis ante mortē diebus, triduum de repperit. 114 a
 P. Scipio pontifex maximus. 102 a
 Scipio tribunus militū in Africa. 17 a
 Senator nō est, qui iureiurando

I N D E X

rando hostium tenetur. 13 a
 84 a
 Senectus accusatur non
 propter ætatem, sed pro-
 pter mores. 91 b
 Senectus natura loquaci-
 or. 103 a
 senectus quattuor de causis
 mira viderur. 93 b
 senectutis arma sunt exer-
 citationes uirtutum. 92 a
 senectutis honestum do-
 micilium Lacedæmone. 105 a
 senectutis modica seueri-
 tas probatur. 106 a
 Senectutis vituperatio. 99 a
 senes in adolescentium ca-
 ritate acquiescunt. 133 b
 senibus conceditur, ut de
 se dicant. 97 a
 senili auaricia nihil abfur-
 dius. 106 a
 senis sermo quietus, & re-
 missus, decorus est. 96 b
 senum morositas aliquid
 excusationis habet. 105 b
 sepulcra communia pro-
 pinquis inter se. 16 a
 Sergius Orata. 76 a
 sermonum suauitas, amici-
 tiæ condimentum. 126 a
 Seruilius Ahala. Sp. Me-
 lium interemit. 103 b
 seruis quo modo uten-

dum. 13 a
 seruituti, & turpitudini an
 reponenda mors. 21 b
 seruorum infima condicio.
 13 a
 seueritate sublata, admini-
 strari ciuitas non potest.
 23 a
 Sicyon per annos quadra-
 ginta a tyrannis obsessa.
 59 b
 Silani ædilitas. 53 b
 simulatum nihil diutur-
 num est. 50 a
 simulatum nihil in amici-
 tia. 117 b. 131 b
 societas inter quos. 115 a
 societas præstâtissima que.
 16 b
 societatis humanæ gradus.
 15 a
 societatis humanæ vincu-
 lum. ibidem
 Socrates. 140 a
 Socrates ἐπαιν. 27 b
 Socrates quam ad glorio-
 sam viam traderet. 49 b
 Socrates, sapientissimus
 Apollinis oraculo iudi-
 catus. 108 b
 Socrates semper eodem
 vultu. 23 b
 Socrates senex fidibus di-
 dicit. 95 b
 Socratici in sermone maxi-
 me excellunt. 33 b
 Socratis

I N D E X

Socratis opinio de hone-
 sto. 64 a
 Sodalitates Catone quæ-
 store constitutæ. 100 b
 Solitarium nihil natura a-
 mat. 130 b
 Solitudo languorem af-
 fert. 62 a
 Solon furem simulauit. 27 b
 Solonis, & Themistoclis
 comparatio. 20 a
 Solonis præclarum dictum.
 102 a
 Solonis sapientis elogium.
 107 b
 Sophocles a Pericle repre-
 hensus. 35 b. a filiis in iu-
 dicium uocatus. 95 a
 Sophoclis dictum egre-
 gium de rebus Veneris.
 101 a
 Sparta propter auaritiam
 peritura. 58 b
 Sponsio, nisi bonus uir esset
 Pythias. 18 b
 Statii poetæ uersus. 95 b
 Statuæ veterum ornatu fe-
 re militari. 17 b
 Stoici honestum solum bo-
 num esse dicunt. 64 a
 Stoici splendidius de offi-
 cio, quam Academici, aut
 Peripatetici, disseruerunt
 66 a
 Stoici, unde verba sint du-
 ctæ, studiose exquirunt.
 9 a
 Stoicorum inuerecundia.
 32 a
 Stoicorum opinio de com-
 modis connumerandis.
 8 b
 Stoicorum oratio. 135 b
 Stulto nemini bene esse po-
 test. 139 a
 Stultos omnes insanire.
 140 b
 C. Sulpicius astrologia stu-
 diosus. 8 a
 P. Sulpicius C. Norba-
 num accusauit. 51 b. tri-
 bunus pl. a Q. Pompeio
 capitali odio diffidet.
 111 a
 Summum ius summa iust-
 tia. 11 a
 Superbia in prosperis re-
 bus fugienda. 23 b
 Superiorem parem esse in-
 feriori, maximum est in
 amicitia. 126 b
 Sylla. 27 b
 L. Sylla ciuium bona uen-
 didit. 60 a
 Syllæ in victoria crudeli-
 tas. 46 a
 Syllæ largitiones, non libe-
 rales, sed iniustæ. 14 b
 T
 Tabulæ nouæ iniustæ. 60 a
 Tantalum regnum inuiquum
 X 80

I N D E X V

80b
Tarquinius exsul. 123 b
Tartessiorum regis ætas. 106 b
Temperantia. 24 a
Tempestiua coniuncta. 101 a
Terentii locus. 37 a. 105 b
Terentius, Lælii familia-
ris. 131 a
Themistocles. 20 b. 27 b.
43 b. 57 a. 72 b. 92 a.
121 a
Theophrastus. 4 b. 53 a.
55 b
Thesei optata tria. 17 b
Timo Atheniensis congreg-
sum hominum fugiebat. 130 a
Timotheus, Cononis fi-
lius. 29 b
Tribuni pl. hostibus dedi-
ti. 36 a
Tributorum finis. 58 b
Træzene. 72 a
Tuditanus. 92 b. 101 b
Turpe mutatur tempore. 65 a
Turpe nunquam utile. 69 b
Turpio Ambivus. 101 b
Turpitudine maxime contra
naturam. 69 a
Tyrannorum fere uiolen-
ta mors. 45 a. 59 a. 65 a.

Valerius Corvinus ad cen-
tesimum annum uixit. 104 b
Valetudinis tuendæ ratio. 60 b
Vectigalia urbana rusticis
anteponenda. 61 a
Venditor, lege xii tab.
præstabat tantum uitia,
quæ lingua nuncupata es-
sent. 76 a
Ver adolescentiæ compa-
ratur. 106 b
Verecundia. 24 a. 25 a.
32 b
Verecundia, maximum a-
micitia adiumentum. 129 b
Verecundia sublata, nihil
rectum, aut honestum est
37 b
Veri inuestigatio hominis
propria. 7. a
Veritas molesta est. 131 a
Versus in Vlysseni. 83 b
Vestitus quæ ratio. 32 b
Veterrima quæque de-
bent esse suauissima. 126 b
Veturius, hosti deditus. 85 b
Viam erranti non monstra-
re, Athenis execratio-
nibus publicis sanctum. 69 b.

I N D E X

62 b
Villa locuples quibus re-
bus abundet. 103 b
Vires celeritati anteponen-
dæ. 61 a
Virgula diuina. 39 a
Viriathus Lusitanus a C.
Lælio fractus, & commi-
natus. 49 a
virtus amans sui est. 132 a
virtus amitti non potest. 67 a
146 b
virtus cum quo consentiat
139 b
virtus omnis tribus in re-
bus fere uertitur. 43 b
virtus quantum æstimanda.
146 a
virtus tenera, & tractabilis
est. 122 b
virtutem quo modo non
nulli interpretentur. 116 a
virtutem unam qui habet,
an omnes habeat. 47 b
virtute nihil amabilius. 118 a
virtute qui præditi sunt,
soli sunt diuites. 146 b
virtutes inter se pares. 139 b
virtutes ut quæque lenio-
res, ita amabiliiores. 14 a
virtutis opinio amicitia
conciliatrix. 120 b
virtutum quarundam simu-
lata in bellis. 15 a
Vulcellinus. 120 a
vita, deserta ab amicis, iu-
cunda esse non potest.
61 a
124 a
vitæ finis optimus. 107 a
vitam multi, & ii docti de-
plorant. 110 a
vitæ animi grauiora, quam
corporis, ac fortunæ.
67 a
vitis, natura caduca. 102 b
vitiandi modus. 11 b.
44 a
Vlysses. 28 b
Vlysses militiam simula-
tione infaniæ subterfuge
re uoluit. 83 b
voluptas omnis, honestati
contraria. 89 a
voluptas plurimorum pa-
tracum defenditur. 137 b
voluptate nulla pestis ca-
pitior. 99 a. 99 b
voluptates agriculturalium.
102 b
voluptates, blandissimæ do-
minæ. 48 b
voluptatis appetitum om-
nes fere propter uerecun-
diam occulant. 27 a
vox, clara & suauis esse de-
bet. 33 a
vtile ab honesto separari
non debet. 43 a

INDEX

Vtilitas communis secundum naturam. 67 b. 69 a
 vtilitatum comparatio. 61 b
 vti inter bonos bene agier. 75 a. 77 a
 X
 Xantippus Lacedæmonius, Pœnorum dux. 82 a
 Xenocrates sermone in-

suauis fuit. 28 a
 Xenophontis libri admodum utiles. 104 a
 Xenophontis locus. 29 b
 Xenophontis Socratici liber de re familiari. 61 a
 Z
 Zenonis opinio de honesto. 69 a

SERIES CHARTARVM.

ABCDEFGHIKLMNOPQRSTVX.

Omnes sunt quaterniones, præter
 X, qui est duernio.

VENETIIS, M. D. LXI.

H. C. P. Parker. *Phlox* *virginica*
grows at Edgemoor. Tipped with
pink & dark purple. In May
it grows in a field of white flowers.
In a garden. *Phlox* *virginica* is
4. Cap. in art. *Phlox* *virginica* is
in a garden. *Phlox* *virginica* is
1877. 5. 8. - 9. 16.

Dr. S. C. Parker. *Phlox* *virginica*
grows at Edgemoor. Tipped with
pink & dark purple. In May
it grows in a field of white flowers.
In a garden. *Phlox* *virginica* is
1877. 5. 8. - 9. 16.

+
R IIe
462